

VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJA

VILNIUS ACADEMY OF ARTS

Rūta Spelskytė-Liberienė

Meno projektas

Kaip išmesti iš galvos

Istorija apie meilę, karą ir debesis

Art Project

How to get out of your head

Story of love, war and clouds

Meno doktorantūra, Vaizduojamieji menai, Dailės kryptis (V 002)

Art Doctorate, Visual Arts, Fine Arts (V 002)

Vilnius, 2019

Meno projektas rengtas Vilniaus dailės akademijoje 2011–2019 metais

KŪRYBINĖS DALIES VADOVAS:

Prof. Rimvydas Kepežinskas
Vilniaus dailės akademija, dailė V 002

TIRIAMOSIOS DALIES VADOVĖ:

Doc. dr. Agnė Narušytė
Vilniaus dailės akademija, humanitariniai mokslai, menotyra H 003

Meno projektas ginamas Vilniaus dailės akademijoje

Meno doktorantūros dailės krypties gynimo taryboje:

PIRMININKAS:

Doc. dr. Žygimantas Augustinas
Vilniaus dailės akademija, vaizduojamieji menai, dailė V 002

NARIAI:

Doc. Gerd Aurell
Umeå dailės akademija, dailė V 002

Dr. Tojana Račiūnaitė
Vilniaus dailės akademija, humanitariniai mokslai, menotyra H 003

Prof. dr. (hp) Jūratė Rubavičienė (Baranova)
Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija H 001

Dr. Darius Žiūra
Vaizduojamieji menai, dailė V 002

Meno projektas ginamas viešame Meno doktorantūros meno krypties gynimo tarybos posėdyje 2019 m. lapkričio 22 d. 14 val. VDA parodų salėje “Titanike”, pirmame aukšte, (Maironio g. 3, 01124-Vilnius).

Su disertacija galima susipažinti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo, Vilniaus dailės akademijos bibliotekose.

ISBN 978-609-447-327-2

The Artistic Research Project was carried out at Vilnius Academy of Arts during the period of 2011–2019

ART PROJECT SUPERVISION:

Prof. Rimvydas Kepežinskas
Vilnius Academy of Arts, Fine Arts V 002

THESIS SUPERVISION:

Assoc. prof. dr. Agnė Narušytė
Vilnius Academy of Arts, Humanities, Art History and Theory H003

The Artistic Research Project will be defended at a public meeting of the Academic Board of Fine Arts at Vilnius Academy of Arts composed of the following members:

CHAIRPERSON:

Assoc. prof. dr. Žygimantas Augustinas
Vilnius Academy of Arts, Visual Arts, Fine Arts V 002

MEMBERS:

Assoc. prof. Gerd Aurell
Umeå Academy of Fine Arts, Fine Arts V 002

Dr. Tojana Račiūnaitė
Vilnius Academy of Arts, Humanities, Art History and Theory H 003

Prof. dr. (hp) Jūratė Rubavičienė (Baranova)
Vilnius University, Humanities, Philosophy H 001

Dr. Darius Žiūra
Visual Arts, Fine Arts V 002

The public defence of the Artistic Research Project will be held on November 22, 2019, 2 p.m., at Vilnius Academy of Arts Exhibition Halls “Titanikas”, the ground floor, (Maironio str. 3, 01124, Vilnius)

The art project is available at Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, and the library of Vilnius Academy of Arts.

ISBN 978-609-447-327-2

TURINYS

Įvadas / 8

Nesusikalbėjimai / 20

Tylaus kalbėjimo metodai / 30

Perviršis. *Besibaigiantis lingchi ir kreivas kupolas* / 34

Išmesti iš galvos / 43

Konstrukcijos galvoje ir tikrovė. Prarasti nepatirtą, nepaleisti nebeturimo / 44

Kas yra nutikę su galva / 51

Tu esi mano šviesos šaltinis / 52

Atsiprašau, bet neišeis susitikti / 56

Rūkas. Iškreipti atmintį / 58

Punctum paieška / 61

Punctum nr. 1 / 63

Traukinių praktika / 69

Punctum nr. 2 / 71

Dūmų vaikymasis / 75

Pražiūrėti augalai / 80

Sodas Miškas / 82

Napoleono sodas / 99

Medžiai / 106

Trečia dimensija dviejų dimensijų pasaulyje / 114

Dangus ir Mergelė Marija. Laiko nebeturėjimas / 118

Japoniško sodo praktika / 121

Vanduo / 136

Upė, virstanti ežeru / 138

Lėtas auginimas / 140

Čiutos giraitė / 143

Mirkymas / 146

Debesys / 155

Išvados / 165

Cituota literatūra / 169

Apie autorę / 176

Summary / 181

Kaip išmesti iš galvos

Istorija apie meilę, karą ir debesis

Kai mes žvelgiame vienas į kitą, du skirtingi pasauliai atsispindi mūsų akių vyzdžiuose¹

Pradėti tekstą turiu nuo jam paskirto popieriaus sklypo. Kaip kokios eukaliptų giraitės, pono Holando² pradėtos sodinti visai atmestinais, be jokios tvarkos, medis po medžio dešimtimis, vėliau šimtais, užpildančios sklypo formą. Sako, kad paragrafas turėtų aptverti klaidžiojančias mintis³.

Pradėčiau nuo aptvarto stačiakampio. Vesčiau pirštą jo takeliais, žodžių tarpų sukurtais linijomis. „Pagal takelius galima apibrėžti rašytojo vertę“⁴, – teigė knyginkas Braueris, sklype La Palomoje pasistatęs eukalipto šakų lūšnelę⁵ ir apdengęs stogą šiaudais. Žiūrėčiau į paragrafo formą iš aukšto, kaip į dirbamą lauką. Žodžius galėčiau dėti tyčia, kad takeliai nesusijungtų, kad niekur nenuvestų. Uždarytų skaitytoją puslapio

¹ Bachtinas, Michailas, *Autorius ir herojus: Estetikos darbai*, sudarė ir iš rusų k. vertė Darius Kovzan, Vilnius: Aidai, 2002, p. 130

² teksto herojus knygoje: Murray Bail, *Eukaliptas*, iš anglų k. vertė Rasa Akstinienė, Vilnius: Tyto Alba, 2005. Iš pradžių medžiai kraštovaizdį pildė padrikai. Vėliau Holandas ėmė rinkti retesnius egzempliorius, galiausiai, sklypas buvo užpildytas šimtais rūšių eukaliptų, tapo didžiausia eukaliptų kolekcija, traukusia pas save šios rūšies medžių tyrinėtojus ir mokslininkus iš viso pasaulio.

³ Murray Bail, *Eukaliptas*, iš anglų k. vertė Rasa Akstinienė, Vilnius: Tyto Alba, 2005, p. 32

⁴ Domingez, Carlos Maria, *Popierinis namas*, iš ispanų k. vertė Valdas V. Petrauskas, Vilnius: Alma littera, 2006, p. 70

⁵ Ibid., p. 76

kraštovaizdyje. Palikčiau vieną vienintelį įdrėskimą, nedidelę kraujuojančią žaizdą⁶. O gal sudėti visai be tarpų, kaip pačioje rašytinio teksto pradžioje?⁷

Pakeiskime įdrėskimą žodžiu *meilė*. Pereidami prie žodžio *karas*, pridėkime šiek tiek dramos – skyriuje *Catastrophe*, Rolanas Bartas meilę įvardija kaip ekstremalią situaciją, vedančią į sunaikinimą, ir net palygina jos sukeliamas kančias su Dachau koncentracijos stovykla⁸. O debesys, skambiai įrašyti į pavadinimo potėmę? Norėčiau įsijungti A. G. Bello 1880 metais sukonstruotą fotofoną (*photophone*). Aparatas, skirtas susikalbėti, žodžius perduoda šviesos pluoštu. Susikalbėti galima, jeigu yra giedras dangus, kitu atveju galima išgirsti debesis.

Tveriuosi pati ir gaminu formas bandydama neturėti metodo. Tiesiog judu pirmyn, kasdien bandau padaryti tai, ko prieš tai nebandžiau – gal suveiks, įdomu, kaip suveiks. Mano domėjimosi ir bandymų lauką apibrėžti gali nebent jungčių tarp labai skirtingų pasaulių paieška. Jeigu pilkas paukštis neskristų kasmet į Afriką – smulkios gėlės nesiskleistų Peru. Man patinka istorija apie tai, kaip menininkė Tacita Dean bandė sugauti debesį į maišelį. Ji suplanavo kilti oro balionu rūkuočiausią dieną, o ši išpuolė fantastiškai giedra. Ji užrišo orą maišelyje, o vėliau paaiškėjo, kad būtent tą dieną alchemikai laiko geriausia proga metuose sugauti rasą jos kelyje iš žemės į dangų.

⁶ Bartas, Rolanas, *Teksto malonumas*: straipsnių rinkinys, sudarė Galina Baužytė-Čepinskienė, Vilnius: Vaga, 1991, p. 277

⁷ Žodžiai ankstyvuosiuose rankraščiuose nebuvo skiriami. Tekstas buvo skaitomas lėtai ir dažniausiai garsiai. Įkandamas buvo tik tam tikriems „autorius universumo dalininkams“, „sakytinio performanso profesionalamas“. Maingueneau, Dominique, *Literatūros kūrinio kontekstas: Sakymas, rašytojas, visuomenė*, iš prancūzų k. vertė Jūratė Skersytė, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 101

⁸ Barthes, Roland, *A lover's Discourse: fragments*, iš prancūzų k. vertė Richard Howard, London: Vintage, 2018, p. 49



Ištrauka iš Tacita Dean video darbo *A Bag of Air* (1995)

Planavau susikalbėti ir ilgokai kalbėtis, o vietoj to, eilę metų tyrinėjau aštriai, neretai tragiškai pasibaigusius nesusikalbėjimus. Užsibrėžiau, niekuo nepadėjusią, susikaupusią informaciją iš galvos išmesti, o paaiškėjo, kad tai vargiai įmanoma. O dar vėliau supratau, kad užsiimu ne bandymu užmiršti, o labai nuosekliai ir detalčiai atsiminti, sužinoti kaip buvo. Bandant atsiminti, paaiškėjo, kad dalis istorijos nutiko tik mano galvoje. Štai, apie visa tai ir yra šis tekstas.

Kartoju bandymus daugybę kartų, būna, tik po kelišimtojo suprantu, ką darau. Mano mokslinio tyrimo rezultatai kaskart kiti, net atliekant tokį patį eksperimentą tokioje pačioje terpėje, tais pačiais įrankiais. Užstringu ties klausimu: „koks turėtų būti pasaulis, į ką panašus, kad joks mokslinis tyrinėjimas neprasmuktų į vidų, nesugebėtų jo paversti tyrimų objektu?“⁹

⁹ Meillassoux, Quentin, *Science fiction and extro-science fiction followed by “The Billiard ball” by Isaac Asimov*, vertė Alyosha Edlebi, Minneapolis: Univocal Publishing, 2015, p. 6

Apie teksto parašymą galvoju kaip apie užduotį, kuriai reikalinga tam tikra praktika, meistrystė, nustatytas jausmų, patyrimų ir surinktos informacijos derinys. Pavadinimas, tema, o ir pats tikslas bei tolesnio darbo metodai neretai seka jau surašytą rūpimą medžiagą, būna, pabaiga diktuoja sąlygas iš naujo kuriamai pradžiai, smulkios detalės ima kartotis ir virsti toną lemiančia dauguma.

Rašau ir publikuoju savo tekstus nuo mokyklos laikų, bet teksto rašymo niekada nelaikiau savo savybe ar ypatingu gebėjimu. Galvojau, kad galiu nerašyti. Galvoju, kad daug ko geriau būčiau neparašiusi. Bet pastaruoju metu ėmiau jausti keistą ir pavojingą malonumą aprašyti mano akivaizdai atsiveriančią medžiagą.

Chose Ortega I Gasetas rašo, kad kartais norima turėti tuščių iliuzijų, kad meninė kūryba priklauso tik nuo subjektyvių ir individualių sugebėjimų, vadinamų įkvėpimu ir talentu. Lyg bet kokio žanro suklestėjimas priklauso nuo jį rašyti prisėdusio genijaus. O. Gasetui juokiantis, prieiname prie pavyzdžio apie genialų medkirtį Sacharos dykumoje. „Stangrūs raumenys ir aštrus kirvis jam niekuo nepadeda“¹⁰. Medkirtys be kertamo miško yra abstrakcija. Bet kirvis smėlyne gali veikti ir kaip kastuvas.

Talentas, kaip subjektyvi nuosavybė, yra naudojamas materijai paveikti. Materija yra lyg akmens kasykla. Pirmieji darbininkai susiduria su luitais, vėliau, gi, publikos jutimiškumui pasidarius griežtesniam ir tikslesniam, vis sunkiau beiškasamos giliai esančios plonos gyslos. Tenkinamas geresnių, naujesnių temų poreikis, pamažu atšipina skaitytojo gebėjimą patirti įspūdį. Teksto skaitymo greityje vis dažniau peršokame, praleidžiame, bet, priešingai *bartiškajam* plyšiui, patiriame vis mažiau malonumo. Bandydamas nenumušti autoriaus ūpo Gasetas ieško vis dar veikiančių faktorių. Jo akivaizdoje kuriama aliuzija nusileidžia paprasčiausiam autentiškam buvimui. Turinys pasidaro nesvarbus, jį galima nupasakoti keliais žodžiais. Įvykiai tampa įdomūs tik tiek, kiek jie yra apie žmogų, kurį „mylime“. Atrodo, kad visas smagumas yra „juos matyti, skverbtis į jų vidų, suvokti juos, įsitraukti į jų pasaulį ir atmosferą“¹¹.

¹⁰ Gasset, Jose Ortega Y, *Mūsų laikų tema ir kitos esė*, sudarė Antanas Andrijauskas, iš ispanų k. vertė Rūta Samuolytė, Vilnius: Vaga, 1999, p. 349

¹¹ Ibid., p. 349

Bet kas yra tie mylimieji? Meilė, kaip sako Platonas, juk yra tik mylinčiajame. Galbūt tik jis pats, skaitydamas ir susikuria mylimojo atvaizdą, kuris neretai su realiu rašančiuoju nesutampa. Skirtingas pasakymo referentiškumas priklauso ne nuo paties pasakymo, o nuo priėmėjo, nuo jo vidinėje talpoje esančio kultūrinio sluoksnio, atsiminimų, vaizduotės. O gal mes „mylime tik patys save? Ar net savąją meilę? [...] O kitas žmogus šiam mūsų būsenos pakylėtumui yra tinkamiausias, labiausiai jaudinantis pretekstas?“¹² *Pasirinkę pasakojimus apie kitus, atrodo, pasakojam tik apie mus pačius, nors mes gi kitiems esam tik jų vaizduotės vaisius*¹³.

Rašymo procese man svarbu pirštais jausti klaviatūrą arba rašiklio spaudimą į popieriaus paviršių. Būna, nustoju rašiusi ir braukiu tarpeliu tarp klavišų, apvedu *u i j k o l* ir *q w a s* raides. Man patinka galvoti, kad raidės sąmoningai išdėliotos, kad sulėtintų rašantįjį¹⁴. Pirštų galiukus miniu dažnai. *Norėčiau eiti pirštais suraižyto tavo kaklo paviršiumi už ausies į pražilusius plaukus* – galėtų apibendrinti ir didelę dalį turinio. *Norėčiau, kad būtum mažiau sužeistas ir dar galėtum mane jausti*. Rytiečiai sako, kad pirštų pagalvėlėmis gali išgydyti, o pirštų galais – užmušti. Net atsispaudimus vienoje mankštoje darome ant pirštų.

Viena, daugiau nei pusę gyvenimo mano tekstus skaitanti, draugė laiške apibūdino: „Veiksmažodžiai, visi galutiniai [...] Asmeniška, intymu, kūniška. Kaip visa, ką rašai. Skaitant jausmas toks, tarsi laikytum kažką, ko neturėtum, bet malonu. Pavyzdžiui, gyvą paukštį.“ Kai viename savo laišku A. Kašubienei A. J. Greimas rašo, kad „moterims turbūt gyventi lengviau (ar sunkiau?) negu vyrams – jos gali tiesiogiai išjausti, apčiuopti tiesą. Kūniškai“¹⁵, aš stoviniuoju prie klaustuko, kaipgi yra – lengviau ar sunkiau?

¹² Baranova, Jūratė, *Baimė nuskęsti*, Vilnius: Apostrofa, 2009, p. 25

¹³ *Pasvirę mėlynos* teksto dalys yra laišakai konkrečiam žmogui. Didesnė dalis jų buvo išsiųsti, kiti bus (jeigu) perskaityti tik kaip šio teksto dalis.

¹⁴ QWERTY klaviatūroje, sukurtoje 1873 metais ir naudojamoje iki šiol, raidės buvo sudėliotos tyčia taip, kad spausdinantisys dirbtų kuo lėčiau, nes greitai paspaudus du šalia esančius klavišus mašinėlės užsikirsdavo. 1932 metais bandyta pakeisti išdėstymą apskaičiavus, kad greitis padidėtų dvigubai, bet nesulaukus pritarimo iš mašininkų, naujovė neprigijo. Diamond, Jared, *Ginklai, mikrobai ir plienas. Visuomenių likimas*, iš anglų k. vertė Vytautas Grenda, Vilnius: Kitos knygos, 2018, p. 291

¹⁵ *Algirdo Juliaus Greimo ir Aleksandro Kašubienės laišakai 1988-1992*, sudarė Aleksandra Kašubienė, Baltos lankos: 2008, Vilnius, p. 14

Pajausti ar geriau nejausti? Kartais jaučiu taip stipriai, kad nebėgaliu įkvėpti. Tada prašau visų dievų, kad jie jausmą manyje užmuštų, kad galėčiau dar kiek pagyventi. Betgi nustojusi jausti, gyventi irgi nustoju.

Aš dažnai rašau apie objektus ar kūnus, kuriuos noriu paliesti pirštais, bet negaliu. Būna, juos, kaip tą gyvą paukštį rankose, liečiu tik savo tekstuose, raidžių konstrukcijomis. Kartais patiriu plunksnų šilumą net žinodama, kad tai yra vienintelė tokiems prisilietimams galima dimensija. Skirtingai nuo tik mintyse modeliuojamo ir išlaikomo vaizdo, tekstas man leidžia paukštį iškelti į pasidalinimo su kitu laiką. Tiesa, retais atvejais tokių tekstų ir jų konkretaus adresato realybės susiliečia.

„Aš, tiesą sakant, apskritai, vienu metu galvojau visą disertaciją paskirti vienam skaitytojui, užkoduoti viską kaip konkrečiai jam suvokiamą, tik jam, bet paskui paaiškėjo, kad jis prastas skaitytojas, jis prisipažino, ir nusprendžiau, kad neverta“¹⁶.

Nežinau, kaip neimti žongliruoti žodžiais bandant pasislėpti, sukurti įspūdį. Kaip nepasiduoti nebylumo kompleksui¹⁷, kaip konstruoti save dialogui su skaitytoju, įduoti įrankius lengvesniam abipusiam darbui.

Ar verta bandyti įrodyti jungčių egzistavimą, kai dažniausiai pati jokiais argumentais, jokių klausimų niekaip galutinai neįtikiu? Žinojimas išbyra pro pirštus. Viską turiu patikrinti ir kaskart iš naujo tikrinti, ir vėl tikrinti, ir tikrinti būdus ir įrankius, kuriais tikrinu, ir mano kaip tikrintojos vaidmuo – netikras. Viskas, ką pasakau tėra juokas.

Čia toks tavo disertacijos pavadinimas? Gal juokauji?

Tekstas, kuris turėjo turėti tam tikrus uždavinius, pamažu virto vienu jų sprendiniu. Rašymas ir skaitymas virto disciplinuojančia praktika. Turėjau galvoti apie konstrukciją, apie jungtis, apie reikšmių sekas, apie tai, kaip paaiškinti, kaip išimti, kaip prijungti, nepamesti minties. *Galva buvo užimta. Galva tiek daug nebegalvojo apie galvą.* Kaip išvengti per didelio intymumo, atvirumo, bet išsakyti pojūčius, nepaversti visko

¹⁶ *Kaip išmesti iš galvos.* Interviu su Rūta Spelskyte, LRT radijo laida *Garso gėlės*, laidos vedėjas Lukas Devita, 2018-11-16, laidos trukmė 53 min., prieiga internetu: <https://www.lrt.lt/radijas/laidos/32128/garso-geles>

¹⁷ Milosz, Czesław, *Ulro žemė*, iš lenkų k. vertė Almis Grybauskas, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 8

mandagiai apibendrinančia kalba, lyg pasaulis manęs neliestų. Kaip nesukonstruoti savęs tekstu. Neužbaigti savo gyvo ir tautos buvimo.

Ieškojau dalykų, kurie mane veikia, svarsčiau, kaip jie mane veikia, kaip ilgai, kaip stipriai. Ar veikimą galima pratęsti, sukelti dirbtinai? Bandžiau ištraukti iš savęs malonumą, išsiurbti visus jo likučius, išsidėlioti visus šviesos šaltinius, visus variklius, visas atsargines baterijas, viską, kas galėtų suveikti, kai dingsta pastabumas, pasitikėjimas jauslėmis ir valia būti.

Trejus metus rašiau, trejus metus leidau mažyčiame savo ir gimusio sūnaus kosmose, tada pusantrų metų skaičiau seną tekstą ir bandžiau priversti jį kalbėtis su atėjusiu nauju tekstu. Pasirodė, kad skirtingos Aš lengvai kartu tarpsta. Kad nėra reikalo per daug bandyti save apibrėžti, nes gali suvokti, kad nesi.

Pradėjusi nuo nesusikalbėjimų tyrinėjimo, vėlesniais metais labai daug skaičiau ir rašiau bandydama palyginti Napoleoną Bonapartą, Julijų Cezarį, Aleksandrą Makedonietį, Čingischaną lyg man būtų buvę ramiau gyventi, pademonstravus sau istorijos pasikartojimus, visko panašumą į viską. Bet tai, kad niekas su niekuo niekada nesusikalbėjo, mano asmeninio nesusikalbėjimo nepalengvino. Tolau į šaltą tekstą, dabar jis beveik visas ištrintas iš puslapių. Nors, kaip apie palimpsestą rašo A. Andriuškevičius: norėčiau, kad ištrinti tekstai ir ant jų užrašyti nauji tekstai būtų vienu metu, persiklojime, *tekstinėse džiunglėse*¹⁸. Pro plyšius išlenda ir senieji herojai. Apžiūriu – pasikeitę. Džiaugiuosi jų sugrįžimais. Pasikalbam be ilgų sakinių, o dažnai ir visai be žodžių. „Žodžiai visą laiką mano gyvenime buvo priešai, ir teoriškai dėsčiau, kad svarbu yra tik tai, kas po žodžiais arba virš žodžių; ir praktiškai niekad nemokėjau su žmonėmis žodžiais susišnekėti, kad imtų ir patiktų; o jei kartais koks žodis ir atsirasdavo, tai dažniausiai – per vėlai“¹⁹.

¹⁸ Andriuškevičius, Alfonsas, *Rašymas dūmais*, Vilnius: Apostrofa, 2004, p. 26

¹⁹ *Algirdo Juliaus Greimo ir Aleksandro Kašubienės laišakai 1988-1992*, sudarė Aleksandra Kašubienė, Baltos lankos: 2008, Vilnius. p. 28

Ji norėjo, kad kančia, rimtos knygos, akylas dėmesys ir polinkis į prisiminimus, į subtiliausius pojūčius ją brandintų kaip retą šiltnamio vaisių²⁰

Būna dienų, kai knygos yra vienintelis mano būdas būti. Traukiu į save istorijas apie augalus, apie vandenį, apie Kauno marių farvaterį, apie anaerobines bakterijas, apie aliuminį, apie meteoritus.

Pasidedu ant stalo Čeliabinsko meteoritą²¹. Įsijungiu *youtube* video, kur nufilmuotas jo kritimas.

Labas. Papasakok man, koks tu.

Skirtingos istorijos susilydo į visumą. Pamažu parlydi į realybę jau kitą mane. Vėl imu laiku judėti greičiau.

Knygas renkuosi pagal spalvą, pagal viršelį, pagal lentyną, pagal storį. Braukiu pirštu bibliotekos lentynomis vos po aštuonių ryto, valytojos dar įjungusios siurblius, ore – lengvas valiklio kvapas. Kartais dar neįjungtas būna vitražas, vitražo lempos. Biblioteka langais skenuoja protestus ir minėjimus, ir paradus. Galiu stebėti fontano stačiakampyje rudenį išraunamas, pavasarį sodinamas gėles, galiu pasiduoti atsiminimams kaip leisdavau laiką ant už fontano esančios kalvelės, kaip dviese su Ja, žiūrėdavome į dar net nesuprojektuotus Vilniaus vartus. J. L. Borgesas rašė, kad biblioteka yra laiko vartai. Man jos langai – taip pat laiko vartai. Prieš mano akis – Televizijos bokštas ir perbrauktas cerkvės kryžius. O pačioje kairėje – senelio Antano projektuotas namas. Galiu atsiversti knygą ir nepastebėta žiūrėti kaip saulė slenka jo stogo metalu. Tame name gyvenantis Vidas²² vieno parodos atidarymo metu pasakoja, kad jie turi židinuką, kad palėpėje nebūna labai šalta, bet aš klausau jo ir sugaunu tik paskirus žodžius, lyg jis man pasakotų apie mano vaikystę, kurią jis atsimena geriau nei aš pati. Su seneliu niekada nesikalbėjau.

²⁰ Sartre, Jean-Paul, Kambarys, in: Jean-Paul Sartre. *Siena: Novelės*, iš prancūzų k. vertė Goda Butkienė ir Pranas Bieliauskas, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 32

²¹ 2013 vasario 15 dieną, Čeliabinske, Rusijoje nukritęs meteoritas, kurio sprogo, įskriejus į atmosferą, galingumas buvo keliasdešimt kartų didesnis už ant Hirosimos numestos atominės bombos.

²² Dailėtyrininkas Vidas Poškus su šeima gyvena viršutiniame namo aukšte



Kartais knygas renkuosi labai tiksliai, pagal prieš tai tekstuose rastus raktažodžius. Norėdama išplėsti, išsiaiškinti, surasti jungtis. Nuo romanų pereinu prie mokslinių tekstų, grįžtu į biografijas, istoriją, ypač dažnai atsitrenkiu į gamtos mokslus, fiziką. Būna, nuklystu į anatomiją, psichologiją. Tiesa, pastaroji mano gyvenime nuo pat vaikystės viena koja laikosi ant užnuodytos strėlės galo, mes, švelniai tariant, pykstatmės. Galbūt ir būčiau įdomus egzempliorius ant psichoanalitiko kanapos, tačiau, kaip prisipažįsta Č. Milošas, taip ir aš, manau, kad, tai labiau pakenktų, negu padėtų²³.

Labas. Mano rašomame tekste pritrūko vieno paaiškinimo. Rašau apie nesusikalbėjimus ir kartkartėmis manęs vis paklausia, iš kur tie nesusikalbėjimai, su kuo, kada. Tu esi geras pavyzdys. Žiūrėjau Mažvyde pro langą ir atsiminiau, kaip sėdėdavome ant to kalniuko už fontano prie Seimo, tada, kai Vilniaus vartai dar nebuvo suprojektuoti. Tada tu staiga išvažiavai akmenėlių rinkti, o aš supykusi pasakiau, kad gali ir negrįžti. Žiūriu,

²³ Milosz, Czesław, *Ulro žemė*, iš lenkų k. vertė Almis Grybauskas, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 15

kad laikas, praleistas atskirai, jau ima lenkti laiką, praleistą kartu. Things that are lost are hyperanalysed. Tavo senelis buvo mano magistrinio darbo gynimų komisijos narys. Tuo metu man tai atrodė tiek ironiška ir skausminga, kiek tik buvo galima sugalvoti. Neperdaviau tau linkėjimų, o jis priešęs pasakė, „perduosiu nuo tavęs Jai linkėjimų“. Perdavė?



Minimos draugės akinių stiklas buvo eksponuojamas parodoje *Žiūrėjimas arba besibaigiantis lingchi ir kreivas kupolas* (galerijoje *Kairė-Dešinė*, 2012.04.05-21)

Būna, tekstą apibūdiniu kaip pasakojimą apie atominę bombą ir jos gamintojus, apie Luką Hovardą ir meteorologijos istoriją. Pasakau, kad planuoju užlipti į Elektrėnų elektrinės kaminą, išsilaikyti ultralengvo orlaivio teises. Pabrėžiu, kad tai tiesiogiai susiję ir būtina tyrimui.

Teksto konstrukcijoje, buvimo būduose ar praktikose, įsipina tam tikras papildomas judesys. Iš pradžių tai rūkas, vėliau – dūmai ir debesys. Jie atsirado natūraliai, juos pastebėjusi, pasidaviau šioms formoms ir leidau teksto dalims pilnėti apie jas. Galbūt šis, vandens ir dulkių pavidalų keitimasis, formų neapčiuopiamumas ir efemerškumas, sekundės būseną, sutampa ir su mano pojūčiais. Klaidžiojimais, bandymais sugauti

nesugaunama, įkvėpti į savo vidų, apsinešti, panirti visu kūnu, patikrinti ar pavyks neuždusti.

Kai kur tekstą perskiria mėlynos spalvos plyšiai. Šie įdrėskimai, nors apsišviečia tekste spontaniškai, iš tikrųjų, yra ta tarp eilučių esanti gravitacija, apie kurią ir konstruojami skyriai. Tai laiškai – *mano dienos traukiniuose. Šiandien žiūrėsiu į tave tylėdama* – jie labiausiai atviri. Šios vietos, remiantis R. Barto *punctum* teorija, mane sužeidžia labiausiai.

Patirtinis rašymas reiškia, kad rašytojas rašo iš įkvėpimo, kurį sukelia tai, kas įvyksta jo gyvenime. Įkvėpimas, o ne darbas bibliotekoje, archyve „renkant medžiagą“, projekto iki tam tikros datos vykdymas – yra „kaltas“ dėl tekste atsirandančios energetikos, kurią skaitant lengva pajusti, bet sunku apibrėžti. [...] Knyga, parašyta neišgyvenant, skaitoma kaip disertacija. Tokių knygų yra ir bus dauguma.²⁴

Neišvengiamai susiduriu su pastabomis apie teksto kontekstą. Suprantu, kad „net ir pasitraukus į dykumą, miškus ar kalnus, neįmanoma ištrūkti iš literatūros lauko, nes nuo pat tos akimirkos, kai imamasi rašyti, spausdintis, ši veikla suformuoja to lauko identitetą“²⁵. Paverskime kontekstu eilėrašį²⁶ ir bus ramu.

²⁴ Radvilavičiūtė, Giedra, *Tekstų persekiojimas. Esė apie rašytojus ir žmones*, Vilnius: Apostrofa, 2018, p. 44

²⁵ Maingueneau, Dominique, *Literatūros kūrinio kontekstas: Sakymas, rašytojas, visuomenė*, iš prancūzų k. vertė Jūratė Skersytė, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 38

²⁶

*tavo raidės tolo viena nuo kitos, todėl nedrįsau
užrašyti ir dar buvau skaitęs,
kad jei nesujungi*

*ir jei tavo raštas pasviręs į vieną
pusę, esi labai
labai neprognozuojamas*

*bijojau tavęs, nežinodamas, nuo ko
pradėti, nenorėdamas kartotis, tikėdamas
slaptais mūsų susitarimais*

*pranešt apie vėjo kryptį, nekeist
koordinatų, atplukdančių
iki tavęs ir iki tavęs*

*klausiančios, kas man yra svarbiausia, kas bus,
kai pradėjęs lankstyti didelę
kaip pasaulis gervę*

*išlanksčiau mažą kaip pasaulis
laivą, vienstiebjį, nelygiomis burėmis
nešančiomis mane į vieną pusę*

*sujungiančią raides, prijungiančią
prie tikrovės, kurią išlanksčiau
visai netyčia*

Nastaravičius, Mindaugas, *Dabar jau esi, Mo*,
Vilnius: Tyto alba, 2014, p. 5

Žinoma, galiu apibrėžti šių 30 tūkstančių žodžių padėjimo vietą. Tai trečias Mažvydo bibliotekos aukštas. Mažas kambarėlis su vaizdu į Lukiškių kalėjimą. Du stalai sustatyti statmenai sienai dešinėje, keturi – sustumti centre išilgai patalpos. Tekstų lentyna uždarytoje spintelėje už nugaros darbuotojai. Leidiniai užsakomi iš anksto. Pilki viršeliai, vienodas formatas. Raudonai mėlynų raidžių ir herbo derinys.

Randu save skaitančią apie Vilnius – Kaunas magistralės tiesimą, apie žemės pjūvius ir sprogdinamas durpes ties Didžiulio ežeru, netoli kurio gyvenu, randu save besikeikiančiame ir vėmaluotame K. Šapokos tekste²⁷. Skaitau G. Radvilavičiūtės tekstą, kur ji guli laiptinėje, po vazone augančia agava, o bevardis, „pavardės irgi nebeatsimenu“²⁸, kaimynas praeina šypsodamasis pro šalį, korektiškai nepasisveikinęs, ir suprantu, kad tas kaimynas, jau penkiolikti metai, yra vienas iš pačių geriausių mano draugų. Rašau jam: „ar skaitei, ar matei, kad čia tu?“. Po metų jis man recenzuoja jos knygą keliais žodžiais. Aš esu dviejų, tarpusavyje nesusikalbančių, žmonių gerbėja. Štai, šis plyšys tarp jų ir yra mano kontekstas.

O mano meno kūriniai? Ar jie tėra aprašomų išmetimo iš galvos pratimų šalutinis produktas? Prašmatni purpurinė spalva, netyčia finikiečių atrasta sūdančios žuvis? Ar galėčiau tik rašyti ir nieko nebepiešti, nebelankstyti, nebekonstruoti, nebefotografuoti? O gal galėčiau, kaip Tehching Hsieh, užsidaryti dėžėje ir metus nekalbėti, nerašyti, neskaityti? Dažnai apie jį galvoju. Dažnai apie tai galvoju. Doktorantūros studijų pradžioje ekspozicijoje *Žiūrėjimas arba besibaigiantis lingchi ir kreivas kupolas* jau buvau sukonstravusi aštuonkampę konstrukciją, į kurią lankytojas galėjo įeiti, užsirakinti ir kiek nori būti nepasiekiamas galerijos kamerų. Dabar, labiau į indėnų tipį panaši forma įsikūrė mano kieme. Ji kaupiasi, laukia 2019 metų lapkričio 12-tos dienos, kai, disertacijos gynimų proga, bus perkelta į VDA *Titaniko* erdves.

²⁷ Šapoka, Kęstutis, *Pušis, kuri juokėsi*, Vilnius: Kitos knygos, 2018.

²⁸ Radvilavičiūtė, Giedra, *Šiandakt aš miegočiau prie sienos*, Vilnius: Baltos lankos, 2013, p. 128

Nesusikalbėjimai

Kas yra esė? Kodėl lietuviai ją rašo? Kuo skiriasi nuo švedų, kurie jau neberašo? Kuo skiriasi lietuvių eseistai nuo tų švedų, kurie vis dėlto kažkada rašė. Bet rašė kažkaip visiškai kitaip. Tarsi pernelyg akademiškai, tarsi iš aukšto, iš pamokomos distancijos (more intelligently). O lietuviai, pasirodo, nieko nemoko, taip viską tarsi ištraukia patys iš savęs, mokydamiesi iš kelionių, iš įspūdžių, iš savo patirties. Kuo skiriasi esė nuo kelionės įspūdžių?²⁹

Žiemos vakarai Švedijoje nebuvo nei labai šalti, nei tamsūs. Bešviesė buvo visa para. Žiūrėjau į dėmėtas orchidėjas botanikos sodo šiltnamyje negalėdama fotografuoti, nuo temperatūros skirtumo fotoaparato objektyvas buvo beviltiškai užrasojęs. Už lango buvo lyg vandens pripilta, tamsiai mėlyno jūros vandens. Jis varvėjo nuo lubų į vidų.



²⁹ Baranova, Jūratė, *Baimė nuskeisti*, Vilnius: Apostrofa, 2009, p. 43

Studijuodama Geteborgo dailės akademijoje švedų kalbos mokiausi iš Roy Andersson filmų, o po kelerių metų, Umeå miestelyje – iš dviejų mergaičių, kurios, atvykus į jų namus, po vieną ištraukė parodyti visus kambaryje buvusias savo žaislus, karate kimono ir motinos grafikės paveikslus. Židinyje degė ugnis, mano kolega snūduriavo ištiesęs kojas į šilumą, o mes piešėme šunis, kates, gėles ir užrašydavom savo kalba jų reikšmes. Jų tėtis iškepė mums tikrų švediškų bandelių ir pripylęs į termosą arbatos išlydėjo savo žmoną su mumis prie jūros. 2013 metais kolega, su kuriuo tuomet skridau į Švediją buvo partrenktas aktoriaus P. Dimšos važiuojantis dviračiu ir po beveik dviejų savaitių reanimacijoje mirė. Techniškai, tai tiesiog puiki medžiaga imti ir išraižyti įvykio vietą, mašinos ir dviračio dialogo kelkraštį, bet asmeninis santykis įpjauna pirštų galus ir neleidžia dirbti.



parodos *Blackness approaching* vaizdas *Verkligheten* galerijoje, Umeå, Švedijoje, 2010

Sniego gatvėse buvo iki kelių. Studentai važinėjo dviračiais. Klausiau apie beržus. Umeå, kultūros sostinė tapti besiruošiantis miestelis, sutrikęs dėl savo tapatybės paieškų (skolindamiesi samių tradicijas, nes nerado savų, jie kultūros sostinės paryčiuose pasijuto patys sau nykūs), taigi, Umeå 1888 m. buvo didelis gaisras, man pasakojo apie gelbėti

plaukusį ir nespėjusį laivą, norėjau jį surasti, bet galvojau ir apie beržus, kodėl jie juos susodino; ar tikrai beržai apsaugo nuo gaisro? Juk beržų žievę gali uždegti net šlapią, joje tiek dervų.

Tuo metu mane į Švediją jau kvietė dėl mano raižomų landšaftų, pievų, paveikslų su ilgais pavadinimais. Žiema nebeatrodė tokia niūri, kaip tąkart vandenyje skęstančiame botanikos sodo šiltnamyje. Gal tuo metu pirmą kartą tiesą bandžiau išgauti iš augalų.

Mėnesiai Švedijoje pirmo apsilankymo metu slinko iš lėto, analizavau nesusikalbėjimų priežastis, dialogo klaidas, rašiau mokslinius tekstus, kuriuos dėstytojas iš Norvegijos vadino eilėraščiais ir juokėsi, dabar jis įnikęs į sodininkystę, jis dar nežino, bet aš taip pat. Braižiau schemas, bandžiau nesusikalbėjimus kategorizuoti, išrūšiuoti, žinoti; ardžiau įrašymo ir transliavimo aparatus, diktofonus, kompiuterius, fotoaparatus, mokėjau net atrakinti durų spynas su skardinės nuo tuno atraiža ir ofortine adata.



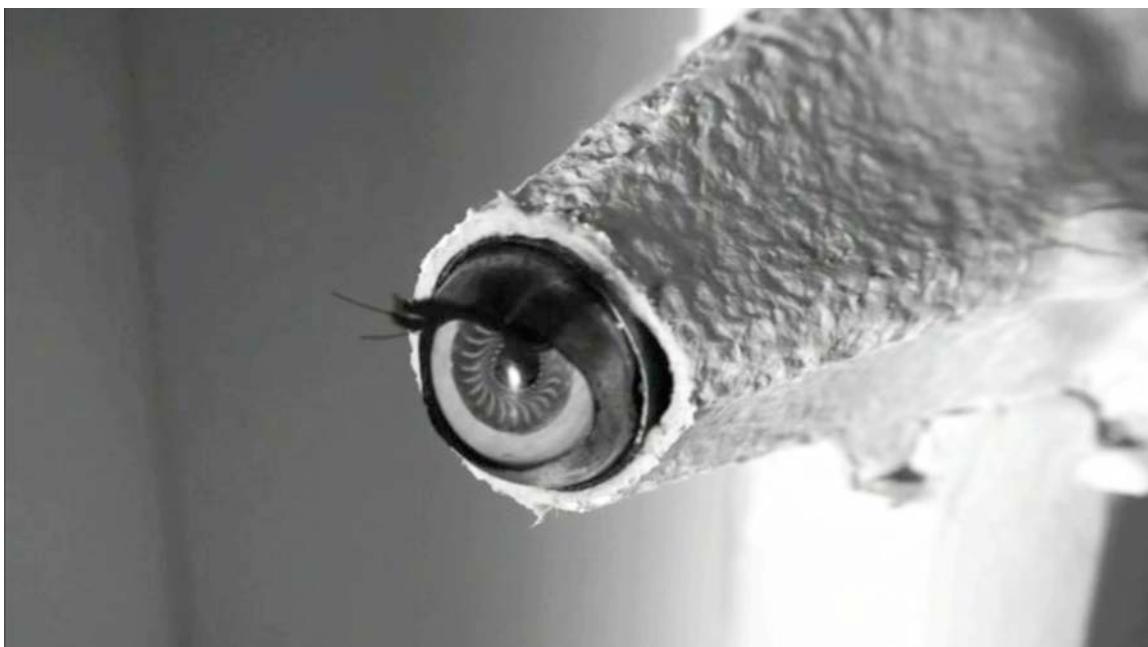
Mano darbo vieta Valando dailės akademijoje, Geteborge, 2007

Vieną vakarą susidėjau daiktus ir išplaukiau į Kylį, apsukau porą ratų aplink Muthesius akademiją ir anatomijos muziejaus koridoriais, *easy going* vokietė pas kurią apsistočiau, nieko nežinojo apie pokalbio klaidas, išsiaiškinom, kad Wittgenšteinas buvo Hitlerio klasiokas ir nuėjome valgyti makaronų. Nors studijų mėnesiai slinko ir man reikėjo ruoštis atestacijai Geteborge, aš judėjau tolyn į Berlyną, iš Berlyno į Daniją, atsimenu, naktį sėdėdavau ant suoliuko ne ilgiau 15 minučių, kad nesusalčiau (artėjo Naujieji metai) eidavau toliau, vėl penkiolikai minučių atsisėdavau. Išvaikščiojau Daniją, vakarinę Švedijos pakrantę, grįžau. Susirinkau nuo japonų studentų likusius, koridoriuje išmestų kompiuterių vėdintuvų variklius ir, porai dienų išlipusi Vilniuje, išskridau į Paryžių.



Mechanizmo nr. 1 detalė

Paryžiuje ėmiau konstruoti popierinius mechanizmus. Norėjau pati pasigaminti mane stebintį įrankį. Mąščiau paprastai – mechanizmai suksis ir fotografuos dialogą, medžiagą vėliau peržiūrėsiu ir pamatysiu, kuriose vietose dariau klaidas, galbūt mano rankos mostas ar balso tonas sugadino pokalbį, o gal prie nesusikalbėjimo privedė neįsiklausymas ar išsiblaškymas.



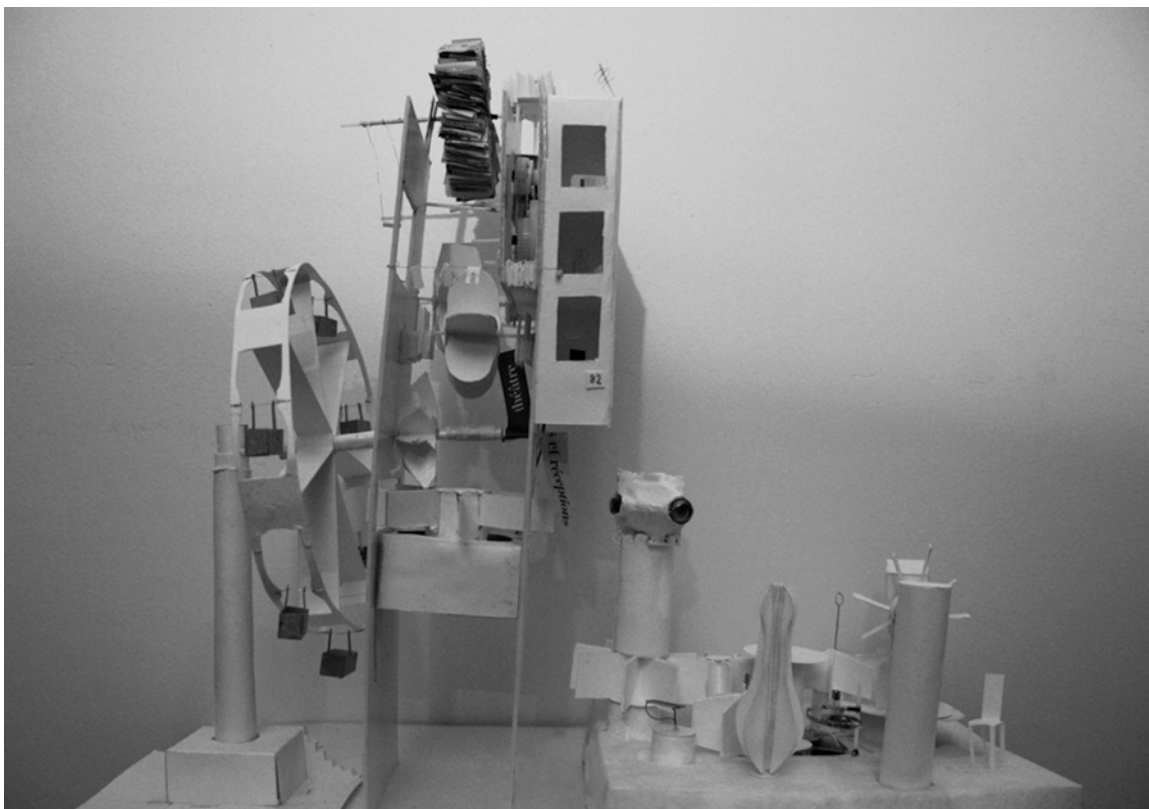
Mechanizmo nr. 1 detalė

Vienas mechanizmas akį suko aplink savo ašį horizontaliai, kitas – vertikaliai. Pirmasis dirbo, kol sudegė, antrajam nusitrynė popierinis sraigto dantis. Raižiau trūkčiojančius kadrus, žmones, prasilenkiančius Senos pakrante, tuščias muziejų salių panoramas, moteris, numojančias ranka, poras, įstrigusias sofos formoje, raižiau Paryžiaus žemėlapius, juose žymėjau taškus, kuriuose į paskirtus pasimatymus niekas neatėjo, mechanizmo detales, veikimo schemas, sukimosi ciklus, viską išdėsčiau paveiksluose, lyg aiškinamieji raštai jie kabėjo ant sienos caksinčio mechanizmo fone. Kai menotyrininkė Aistė Paulina Virbickaitė imdama interviu manęs paklausė, ar buvo iš to nauda, „ar paaiškėjo?“³⁰. „Nė velnio“³⁰, – atsakiau.

³⁰ Virbickaitė, Aistė Paulina, Susikalbėjimo laukas, in: *7 meno dienos*, Nr. 4 (833), 2009 m. sausio 30 d., p. 8



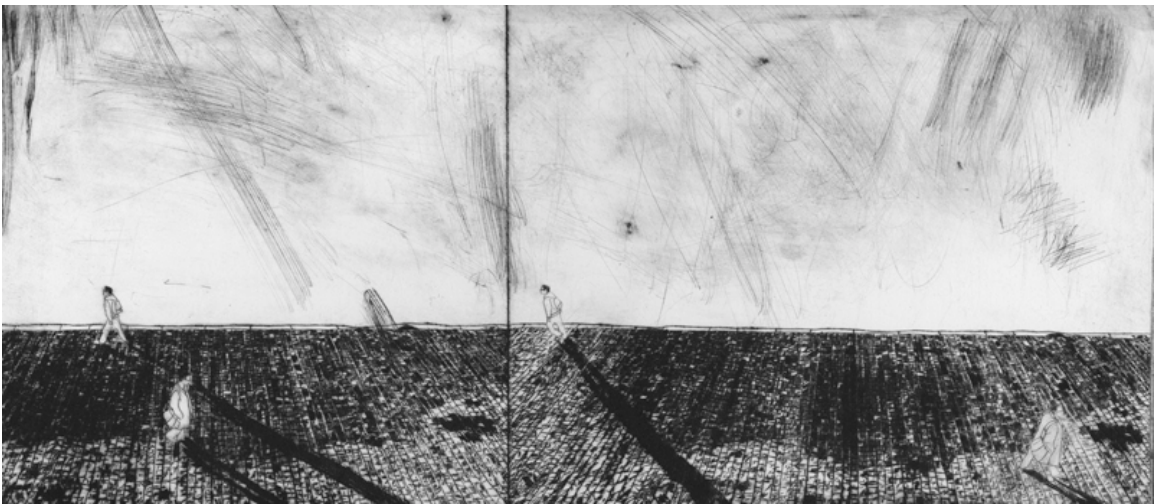
Mechanizmo nr. 2 detalė



Mechanizmas nr. 2 ir Mechanizmas nr. 1. Paryžius, 2008



Dviejų nesusikalbėjimas, sausa adata, 2008



Senos pakrantė, sausa adata, 2008

Paryžiuje dar sykį įsitikinau, kad ne temstanti Švedija buvo kalta dėl nesusikalbėjimo. Pompidou knygyne *sutikau* Guy Deborą. Pasinėriau į situacionistinius žaidimus. Gerdama kavą prie Sorbonos, sukdavau galvoje šį pastatą uždaromą nacių ir antrą kart per savo gyvavimą – situacionistų³¹.

Ėmiau skaityti apie maištą, masinį nesusikalbėjimą, riaušes, muštynes, Napoleoną Bonapartą sutikdavau už kiekvieno kampo. Jis nuosekliai dėstė, kaip apsupti, pergudrauti ir įveikti priešą, o fone mačiau Guy Deborą į Seną verčiantį azijiečių kūnus ir pilantį kibirus raudonų dažų, kad tik skandalas, dar vienas, dar didesnis, išjudintų dienas. Pasinėriau į Antrojo pasaulinio karo metu japonų vykdytus eksperimentus su kiniečiais, atmintin įsirėžė Alaino Resnais „Night and Fog“ filme besikaitaliojantys fantastiškai

³¹ Hussey, Andrew, *The Game Of War*, London: Jonathan Cape, 2001, p. 230

gražaus rudens nušviesti nameliai (vėliau ieškojau tų namelių) ir kitame kadre jau sunkvežimiais vežami kalnai perkarusių pūnančių kūnų; vartydama *lingchi* ritualo nuotraukas, skaitydama terorizmo žinynus, galvojau apie *potlatch* 9/11 akivaizdoje, *potlach* kaip indėnišką dovaną, *potlach*, kaip visą gentį sunaikinantį smurtą, neatidovanojamai didelę dovaną, visur surasdavau savo nesusikalbėjimo giją, bet kuo ilgiau lindau į temą, tuo mažiau man ėmė sakyti turimi vaizdai.

Esu dirbusi prie projekto, kurio metu keliasdešimtyje miestų fotografavau kartonines dėžes³². Dabar man įvykiai atrodo lyg tos dėžės, vienodos, skirtingai įkomponuotos vis kitame fone. Ėmiausi vietų, kuriose nesusikalbėjimai kartodavosi. Kodėl pasikalbėjimus–mūšius žmonės surengdavo būtent tose pievose? Norėjau pati jas pamatyti, užuosti ore drėgmę, pajusti, žiūrėti savo akimis ir laukti, gal kalnas ar medis man viską papasakos.



Dėžės, Florencija, 2011 m. rugpjūtis

Pradėjau sukti kelionių vaizdus iš Vokietijos. Atsimenu, Berlyne, Kelne, Dresdene, Kylyje, Veimare, Miunchene, Hamburge, Leipcige, Osnabriuke, Liubeke, Potsdame,

³² Spelskytė, Rūta, *Boxes*, prieiga internetu: <http://spelskyte.com/projects/BOXES.html> [žiūrėta 2018.09.10]

Šverine, Miunsteryje, Diuseldorfe, Frankfurte, Heidelberge, Karlsrūheje, Manhaime, Erfurte ir dar nežinia kokiuose miesteliuose išlipdavau, mažose kepyklėlėse ankstų rytą gaudavau karštą bandelę, gyvendavau pas šveicares profesores, pas gamtos fakulteto absolventus, keistuolius sektantus, valgančius tik mėlynus ir rožinius grūdelius, palapinėje Kelne ant Reino kranto, traukinių stotyse, parkuose ant suoliuko, vengiau vienintelio miesto – Niurnbergo. Skačiau apie miestą, piešiau jo stadioną, kuriame naciai šaukė savo kalbas. Skačiau apie sekusį teismų procesą, bet mano galvoje karas dar sproginėjo ir nežadėjo baigtis.



Taškai žemėlapyje rodė ištirti reikalingas nesusikalbėjimų, dažniausiai masinių, vietas. Buvau lyg tas Paryžiuje konstruotas popierinis mechanizmas, fiksuojantis dialogo klaidas,

tik kalbančiųjų judesiai jau buvo nurimę, o tiksliau, medžiai, žolės ir balos buvo virtę vieninteliais kalbančiaisiais, tik jų kalbos tada dar nemokėjau, reikalavau, kad jie save aiškintų man suprantamai.

Vokietijoje patyriau laiko bėgimą, paminklų ir atstatymo, panaikinimo, neaptariamo pamiršimo skonių. Sukau ratus virš Hitlerio bunkerio Berlyne, eilinėje mašinų stovėjimo aikštelėje tarp daugiabučių, Dresdeno pakrantėse, gražuolio smiltainio statybų aikštelėse, tris kartus važiauvau į Kelno medijų mokyklą, tris kartus gulėjau ant gražiai nušienautos žolės Kelno Hirosimos parke, vieną kartą visos tvenkinio žuvys buvo išplaukusios pilvais į viršų.

Vokietijoje R. Roselinio „Germania anno zero“³³ buvo tik mano kompiuterio ekrane.

Vėliau traukiniais, lėktuvais, keltais, pėsčiomis ir pakeleivingomis mašinomis stūmiausi savo taškų žemėlapyje į Suomiją, Ispaniją, Angliją, Italiją, Čekiją, Austriją, Vengriją, Prancūziją, Šveicariją, Bosniją, Serbiją, Makedoniją, Rumuniją, Bulgariją, Albaniją, Baltarusiją...nežinodama, nei ką rasiu, nei, ko ieškau, nei suprasdama, ką randu. Mane persekiojo perskaityti vaizdai, didžiųjų nesusikalbėjimų fonai, aš rinkau juos į savo fotoaparato dėžutę, visą eterį ėmė keliavimo disciplina, judėjimo veiksmas ir einantis laikas. Vaizdai lyg ir išsipildydavo mano žiūrėjime, bet paskui ką bėgiojau, labiau priminė dūmus, degančios ugnies žymeklius danguje, man priartėjus bombų krateriai jau būdavo užsitraukę žole, virtę ežerais, kulų skylės namų sienose užkimštos makrofleksu. Bet ar tikėjaisi, kad laikas bus sustojęs ir manęs keliasdešimt metų palauks? Mano surinkti/sumegzti atvaizdai/kostiumai nebeužsimaudavo ant vaizdų.

³³ Rossellini, Roberto (režisierius), filmas *Germania anno zero*, 1948.



Sarajevas, Bosnija ir Hercogovina, 2008 m. rugpjūtis

Tylaus kalbėjimo metodai

„kas buvo, vėl bus;

kas įvyko, vėl įvyks.“ (Koh 1, 9)³⁴

Vasaros vakarai Bosnijoje nebuvo nei labai šalti, nei tamsūs. Dusinančiai karšta buvo visa para. Į Sarajevą judėjau pagal numatytą grafiką. Traukinį jau antrą kartą tą naktį tikrino ginkluoti kareiviai su veidrodžiais ir vokiečių aviganiais. Vieniems reikėjo mano bilieta, kitiems paso, vieni nesuprasdavo jokia mano mokama kalba, kiti visomis kalbomis išreikšdavo abejonę ar tikrai aš, viena smulki mergina, keliauju ten, kur man reikia. Jaučiausi lyg vaidinčiau filme, kartočiau veiksmą po kelis dublius.

Tomoko Yoneda į Sarajevą važiavo fotografuoti vaizdo, kurį matė serbų snaiperis.

³⁴ Sverdiolas, Arūnas, *Steigtis ir sauga*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 144



Tomoko Yoneda, *Snaiperio vaizdas, Serbijos snaiperio pozicija žvelgiant į Sarajevą, Bosnija Hercogovina. 2004*

Savo nuotraukų seriją ji pavadino *Scena (Scene)*. Jose užfiksuota Somos mūšio vieta, kalnas Berlyne, sustumtas iš karo metu sugriautų namų liekanų, buvę minų laukai, bombų krateriai, virtę ežerais ir panašios vietos. Savo pasirinkimą ji aiškina paprastai ir asmeniškai, kad vaikystėje jai darė įspūdį tėvų pasakojimas apie evakuaciją Antrojo pasaulinio karo metu, taip pat ji pasakoja apie matytą parodą apie Aną Frank, kai pati buvo tokio amžiaus kaip ir rašiusioji žydų mergaitė.



Tomoko Yoneda, *Miškas. Somos mūšio vieta, Delvilis, Prancūzija. 2002*

„Neliesto miško peizažas, paplūdimys pilnas besimaudančių poilsiautojų vasarą, maža valtelė plaukianti upe. Tomoko Yonedos darbų serijos *Scene (Scena)* motyvai iš pirmo žvilgsnio neatrodo kažkuo ypatingi“³⁵.

Kai atradau Tomoko nuotraukas, turėjau dar sykį grįžti prie klausimo „kodėl raižyti, kam ta grafika“. Ar tikrai taip mėgau įdrėskimus ir subraižymus, įpjovimus lygioje plokštės odoje? Ar man patiko trinti žaizdas juodu aliejumi, lyg balzamuojant, prieš susukant į drobulę, minkštą vandenyje kelias valandas mirkytą popierių? Ar man patiko ofortinės adatos svoris ir metalo forma lyg ilgo šovinio? Matyt, matyt patiko.

³⁵*An End Is a Beginning, Deutsche Bank Supports the Tomoko Yoneda Show at the Hara Museum*, prieiga internetu: <http://db-artmag.com/archiv/2008/e/5/4/631.html> [žiūrėta: 2013-05-08].



Prieš keliaudama į Monblaną, sausos adatos technika išraižiau didelį jo atvaizdą. Vizualiai, prieš pamatydama kalną, aš jį jau mokėjau mintinai. Tą patį, jau daug vėliau, panašiu principu atlikau su Everestu.

Raižant, perpiešiant vaizdą, jis gana gerai įlenda atmintin. Atsimenu, kai atvykusi į Minską, praėjus vos savaitei po Oktiabrskaja metro teroristinio sprogimo, stovėjau šalia KGB pastato ir žiūrėjau į kitą gatvės pusę. Atpažinau namą, kurį raižiau Lince, kai buvau nuvykusi apžiūrėti išsipildžiusios Hitlerio svajonės, miesto, tapusio Europos kultūros sostine. *Mokėjau* išraižyto pastato fasadą. Jie sutapo.



Linz, sausa adata, 2010

Perviršis. *Besibaigiantis lingchi ir kreivas kupolas*

Pamažu,

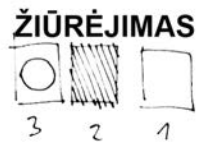
žiūrėdamas į perversus kūnus ir iš sielvarto it nendrės perlinkusius egzekucijos liudininkus, ėmiau suprasti, kad kažkurią akimirką augdamas skausmas panaikina tai, kas yra jo sąlyga: užtemdo sąmonę, taigi panaikina ir pats save, galbūt apie tai labai mažai žinome. Tačiau tikra, kad, priešingai, sielos kančia praktiškai yra begalinė. Kai tariesi jau pasiekęs kraštutinę ribą, vis dar randasi nauji sopuliai. Krenti vis gilesnėn ir gilesnėn bedugnėn³⁶.

Pamažu viskas nebeteko prasmės. Atsakymo negavimas ėmė erzinti, tuo pačiu klibindamas paties klausimo pamatus. Galvoje jautėsi informacijos perviršis. Bėgau, stengiausi bėgti labai greitai, bet pradėjau dvejoti ar tikrai bėgti reikia.

³⁶ Zėbaldas, Vinfridas Georgas, *Išėiviai*, iš vokiečių k. vertė Rūta Jonynaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 192–3

Paroda *Žiūrėjimas arba besibaigiantis lingchi ir kreivas kupolas*
(galerijoje *Kairė-Dešinė*, 2012.04.05-21)

[illegible]



ŽEMĖLAPIAI, KALNAI IR PALYDOVAI ARBA
INFORMACIJOS RINKIMAS, KOPIMAS, SKRIDIMAS
IR VIENAS AKINIŲ STIKLAS. 1

LAPĖS. RAUDONOS. RAUDONI. VIENUOLIAI.
ATSIDARANTYS Į DYKUMAS IR JŪRAS ALTORIAI. 2

NUSIAUTI BATUS. ATIDARYTI DURIS. ĮEITI. DURIS UŽDARYTI. 3

Pirmajame kambaryje sukėliau informacijos rinkimo būdus.

Vienas iš eksponuotų objektų yra romantiškas darbo metodo pavyzdys. Pasirinkau pasakojimą apie Sandro Botičelio paveikslo *Veneros gimimas* detalės raižymą.



Ėmiausi raižyti dešinę paveikslo pusę taip, kaip pavaizduota originale, ir veidrodžiškai. Bandant atspausti pirmąją dalį visiškai nesisekė. Klišė nudilo, bet per aštuonis kartus nepavyko išgauti nė vieno techniškai gero atspaudo. Nuvykau į Florenciją, į muziejų. Lyg kopijos man neleido daryti pati Venera, turėjau jos atsiklausti. Ji man pasirodė daug švelnesnė, blankesnė, bet tuo pačiu, daug sunkiau prieinama.

Grįžus, numatyta antra darbo pusė, kita klišė, atspaudė iš pirmo karto be priekaištų.

Antrasis pasakojimas buvo kiek painesnis. Jis susidėjo iš miškų gaisrų stebėjimo bokštelių radimo (pirmąjį už keturių kilometrų pamačiau pro savo tuometinio buto langą Žirmūnuose), tikslios jų vietos nustatymo (jų koordinatės nėra viešinamos), vykimo į vietą, lipimo į bokstėlį. Šis lipimas man tiesiogiai asocijuojasi su žiūrėjimu. Būtent tokia

jų paskirtis. Pamatyti dūmus, degančius medžius. Sustabdyti ugnies ir medžio dialogą, ugnies monologą miškui.



Neretai prieš tai tekdavo perlipti apsaugines tvoras, baimintis atbėgsiančio apsauginio. Jaučiau malonumą kildama svyruojančia kiaura metaline konstrukcija, vėjui pučiant susikoncentruodavau į pakopas, o visa kita pamiršdavau. Žiūrėdama iš aukštai, iš toli ar iš šono galiu matyti, kur nuveda gatvė, kaip išsidėstę pastatai, kokios proporcijos ežeras ar miškas, kaip horizontu juda šviesa, kaip toli lyja lietus, jeigu aplinkybės leistų, dažniau atsitraukusi, o ne iš vidaus tyrinėčiau ir žmonių minią. Norėčiau apžiūrinėti iš šono ir žmogų, kurio plaukus tuo metu liečiu pirštais, sustoti, atsitraukti ir susirūšiuoti fone lašančio lietaus garsą, sugauti akies voko krustelėjimą, suskaičiuoti kokių intervalu mirksi pakrovėjo lemputė, kokie kieme stovinčių mašinų numeriai, po kiek laiko pasikeičia odos kvapas, daug visumos trupinių. Kartais gaunu velnių, kad man visi ir viskas yra tiriamieji, kad viską darau lyg kokius pratimus. Sėdžiu pokalbyje, bet jame nedalyvauju net kalbėdama.

Vėliau bokšteliu ėmiau jungti į sistemas žemėlapiuose, bandyti nuspėti jų išsidėstymą, jie lyg indėnų dūmų signalas, kartais matosi vienas iš kito tam tikra grandine.



Kairėje: 2012 metų balandžio 1 d. atspausdo sausos adatos raižinio vaizdas naudojamas parodos plakatui. Dešinėje: 2012 metų baandžio 14 d. daryta tėčio nuotrauka

Trečiasis pasakojimo veikėjas buvo dar kiek aukščiau. Dieną prieš pradedant eksponuoti parodą, mano tėtis išvyko į Everestą, o grįžo kitą dieną po nukabinimo. Šiuo atveju stebėjimas ir informacijos rinkimas vyko nuotoliniu būdu. Kelis mėnesius iki išvykimo aš fiksavau Everesto vaizdus, rodomus gyvai transliuojančia jo papėdėje esančia kamera. Kadangi pati esu patyrusi dangaus spaudimą aukščiausiam Europos taške, tai toks mano informacijos rinkimas aiškiai man kaskart rodė, kad aš turiu visus skaičius oro greičio ir temperatūros lentelėje, ir matau, kada debesis ir kada saulė uždengia šlaitą, bet nejaučiu to, kuo būtent ir veikia kalnas, kai bandai jį įveikti.

Kalnas nepasiduoda nuotraukoms.

Salėje dar sklendė tarptautinė kosmoso stotis. Ilgai žiūrint šį objektą galima pamatyti judantį naktinio dangaus skliautu iš savo kiemo, giedrą naktį. Tuo metu negalvojau, kad dar tiek kartų grįšiu prie naktinio dangaus.



Saturno stebėjimas Molėtuose, 2019

Antrasis kambarys buvo suformuotas kaip kairę galerijos salę perskirianti siena, paliekant labai nedidelį kambarėlį, ištapetuoję jo sienas, išpjaunant duris į trečiąjį kambarį. Jis turėjo kalbėti apie *perviršį*, mintis, besipjaunančias tarpusavyje, užspaustą erdvę.

Į trečiąjį kambarį perkėliau aštuonkampę medinę konstrukciją. Nusiavus batus, įėjus, duris galima užsirakinti iš vidaus, žiūrovo nepasiekia vaizdo kameros. Jis atsiduria ant storo nevalytos avies vilnos kilimo, tokio skersmens, kad galima ant jo atsigulti, išsitiesti. Aštuonkampio sienos buvo uždengtos matiniu baltu audeklu praleidžiančiu šviesą. Vėliau girdėjau, kad žmonės per pietų pertrauką užeidavo pamedituoti.



Po konvertavimo, po parodos išardymo, suvokiau, kad įvyko vieša instrukcija, bet ne vidinė pergalė.

Iš esmės situacija nepasikeitė.



video darbo *Išardymas* kadre matosi aštuonkampė konstrukcija

Žiūrėjau į degančias šventyklas su degančiais vienuoliais, su degančiomis jų rūbų medžiagomis.

Žiūrėjau į snieguotas Europos viršukalnes, iš lėto kopdama šlaitu,

Žiūrėjau į savo atsiminimus, kurie užsičiaupdavo ir suakmenėdavo man atsisukus, lyg keršydami; į švelnius saulėtekis, į tekančius, į juos žiūrėdavau, ir saulė kilo, net jei jos nemačiau.

Tikėjausi sugrupuoti. Pagal nesusikalbėjimo tipą, lytį, veikiančiųjų kiekius, nesusikalbėjimo rezultatus, žuvusiųjų skaičių, geografiją. Bet dalis grupuojamųjų vis persikeldavo iš vienos dėžės į kitą, kartais užimdami abi. Kartais dingdami iš skirstymo, paskelbti nepakaltinamais grupavimo teisme.

Pavadinau savo situaciją chaosu. Ėmiau žaisti pagal matematikų taisykles. Žodžius paverčiau skaičiais. Apsimečiau determinuoto chaoso specialiste.

Ėmiausi pirmo po ranka pasitaikiusio objekto – stalo. Žaidžiant šį žaidimą reikia rasti itin tikslas pirmines aplinkybes. Ėmiausi aplinkybių. Aplinkybės turėjo savo aplinkybes,

jos taip pat kilo iš dar kitų aplinkybių, likau stovėti fraktale be jokio stalo. Mane viskas erzino. Lėtas pasikartojamumas.

Ėmiau ieškoti stalo, bet sudygęs žemėje stalias, nubraižytas, nupjautas, sukaltas, pelenais išbarstytas stalų plantacijoje nesileido pagaunamas, neradau pradžios besikartojime net, kai ieškojau auksinio ar 3D spausdintuvu išspausdinto keturkojo, trikojo, dvikojo, bekojo stalo. Žemė man tapo negimusių ir jau mirusių stalų plantacija.

Net jį liėsdama, aš jaučiu visus kitus anksčiau liėstus stalų paviršius, jie manyje klasifikuojasi pagal lygumą. Pagal kvapą ir storį. Aš pabėgu nuo stalo į savo atminties pelkes, o jose matau kaip rudenį išskrenda gervės.

Išmesti iš galvos

Greitai įsitikinau, kad tik veikla padės
išmesti iš galvos užgaulius įsivaizdavimus, bet ko imtis?³⁷

„Moksle svarbiausia yra užduoti teisingą klausimą. Kiekviename klausime galima įžvelgti numanomo atsakymo prielaidą. Jeigu tos prielaidos yra neteisingos arba painios, neteisingas pasidaro ir pats klausimas, o bandymas į jį atsakyti nebetenka prasmės“³⁸.

Patirdama perviršį, aš ėmiau iš galvos išmetinėti viską. Norėjau ištrinti iš atminties karus, kankinimų vaizdus, bet kokius konfliktus. Tada priėjau prie pradžios – tų, su kuriais

³⁷ Goethe, Johann Wolfgang, *Iš mano gyvenimo. Poezija ir Tiesa*, iš vokiečių k. vertė Giedrė Soeikienė, Vilnius: Baltos lankos, 2013, p. 159

³⁸ Bohm, David, *Wholeness and the implicate order*, London and New York: Routledge Classics, 1980, p. 36

nesusikalbėjau. Gal išmesti reikia juos? Užmiršti nenusisėkusius dialogus, atsitraukti, ištrinti žmones, kurie kaip ašaka gerklės dugne, erzina. O gal erzina kaip tik jų nebebuvimas. Gal aš susierzinusi, nes jie be mano leidimo apleido mano valdas. Kol aš sėdžiu, kartoju ir kartoju jų išėjimo momentą, ieškau, kaip buvo galima gyventi kitaip, susikalbėti, jų jau ir pėdos ataušusios.

Konstrukcijos galvoje ir tikrovė. Prarasti nepatirtą, nepaleisti nebeturimo

Kai buvome mokykloje, Ji mane mokino, kad kai sėdi prie kokio žmogaus, tai reikia užsimerkti, tada vėliau, kai jo nebus, tereiks vėl užsimerkti ir įsivaizduoti, kad jis sėdi šalia.

Esu vieną vienintelį kartą skambinusi telefonu ir bandžiusi padaryti, kaip man atrodė, dar geriau. Paprašiau žmogaus atsisėsti, užsimerkti ir įsivaizduoti, kad apsikabiname. Bet realybė gana sunkiai pasidavė tokioms užmačioms. Kai užsimerkiu ir kartoju dialogą, atsimenu sutrikimą ir dvejonę. Galbūt reikėjo prieš tai pabandyti ne telefonu. Ilgesio veikiamas atstumas yra neprognozuojamai kintantis skaičius, dažnai, kaip ir tąkart, jis yra gerokai per didelis.

Jis užmiega pusiau sėdėdamas, galva atsirėmęs į sofos kraštą ir mano dešinį petį. Prispaudęs mano dešinę koją. Ji tirpsta. Tuoju reikės važiuoti. Kilsteliu jo galvą petimi, bandau ištraukti koją ir jis atsimerkia.

Šis dirbtinis vaizdinys buvo sukonstruotas man mokantis dvyliktoje klasėje. Jis niekada nebuvo atvažiavęs pas mane į namus. Niekada nemačiau jo užmigusio veido. Bet šis vaizdinys ilgiausius metus atsiverdavo mano dienose. Jo nebuvimas būdavo fizinis, užuodžiamas tuščiam kambaryje, pilname kambaryje, kituose kambariuose, gatvėje, troleibuse, traukiniuose. Visuose daiktuose, visuose judesiuose, visame maiste, visoje muzikoje. Aš bijodavau judėti tuo metu, kai šis dirbtinis vaizdinys sukdavosi mano galvoje. Ir kai po daugybės metų stovėjau magistrantės gynimuose kaip komisijos narė,

kai ji pasakojo, kaip tekste aprašė, kad ji, būdavo, tyčia nutirpina koją ar ranką, aš kurį laiką bijojau pajudėti, stovėjau galerijos salėje tarp daugybės žmonių ir bijojau jį pažadinti.

Tikrovė yra juokingas dalykas.

Teko skaityti istoriją moters, kurios vienturtei dukrai atsidūrus ligoninėje, po kelių dienų vyrą namie ištiko mirtinas širdies smūgis. Keturiasdešimt metų gyvenę kartu, du rašytojai, geriausi vienas kito draugai ir patarėjai, buvo užmezgę retai pasitaikantį ryšį, kuris nutrūko staiga, vyrui susmukus žmonos akyse. Praėjus devyniems mėnesiams ir penkioms dienoms, dukrai merdint, ji pradeda rašyti knygą. Skaitant jos tekstą, pilną atsiminimų, svarstymų apie gedėjimą ir skausmo prigimtį, apie realybę ir laiką, į paviršių iškyla lemtingo vakaro pakartojimai iš skirtingų rakursų. Širdies smūgio momentą ji aprašo trumpai, vėliau atpasakoja draugams pasakotą versiją, triskart pakartoja dukrai, aprašo užklupta tokio skausmo, kai nebegali įkvėpti, aprašo filosofiškai, lyg atsitraukusi, racionaliau, aprašo remdamasi autopsijos išrašu, po aštuonių mėnesių patikslina gydytojų atvykimo laiką iš namo durininko registracijos knygos, pažymi, kad jie buvo 45 minutes, o ji visiems sakė, kad dvidešimt. Knygoje vis kartojamu faktu, kad vyras mirė, ji netiki, ji nesutinka paaukoti jo organų, nes „kaip jis grįš, jei jie paims jo organus?“³⁹ „Aš leidau kitiems galvoti, kad jis miręs. Aš jiems leidau palaidoti jį gyvą“⁴⁰. Kur tie tikrovės tikroviškumo įrodymai? Kartodama, kaip jis mirė, ji vis tiek laukia jo grįžtančio⁴¹.

Įvairaus mastelio sugrįžimus, konstruoju nuo pat vaikystės. Vaizduotė išdirba paveikslus iki smulkmenų, kartoja šimtus kartų, atsiveria daugybė įmanomų geresnio ar blogesnio gyvenimo variantų. Bet iš tikrųjų, tie, kurie atsitraukė, tik labai retai kuris pargrįžo, net jei galimybė grįžti buvo. Net ir pats žodis „sugrįžti“ turi klaidinančią reikšmę, išėjęs, pareini visai kitas, ar, galima sakyti – jau svetimas, ir vieta, į kurią grįžti – jau kita⁴². Bet tai netrukdo laukti, netrukdo su jais kalbėtis, galvoti, kaip buvo galima susikalbėti, rašyti jiems ir apie juos.

³⁹ Didion, Joan, *The year of magical thinking*, New York: Alfred A. Knopf, 2005, p. 41

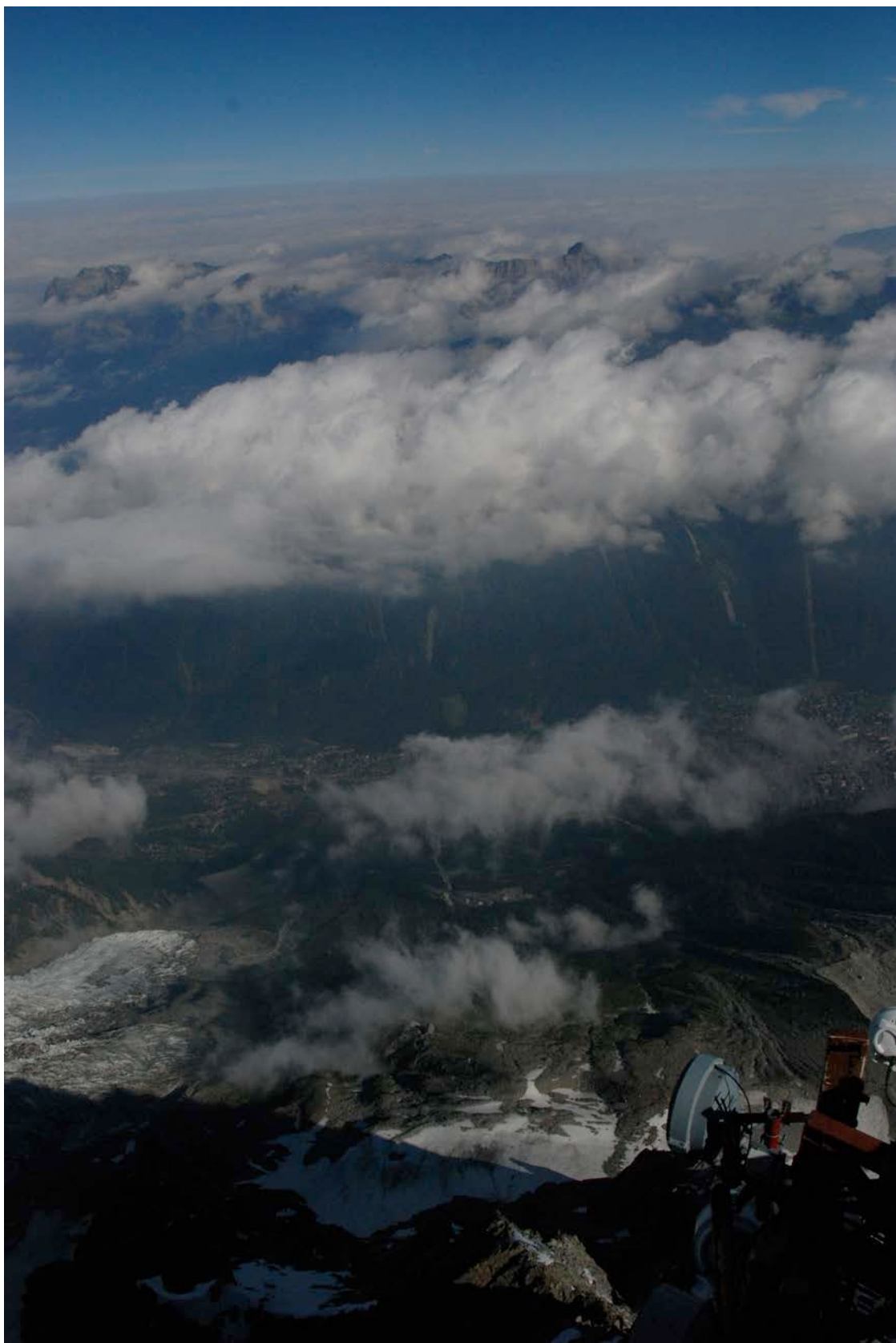
⁴⁰ Ibid., p. 55

⁴¹ Didion, Joan, *The year of magical thinking*, New York: Alfred A. Knopf, 2005.

⁴² Butler, Judith, *Senses of the subject*, New York: Frodham University Press, 2015.

„Mieloji Mari, rašau tau iš Rusijos. Čia ne taip ir blogai. Yra darbo, yra kas valgyti, o kad nėra kalnų, tai dangus platesnis, nei gali apžvelgti...“⁴³, – rašo laišką Egeris sniego lavinos pražudytai žmonai Mari, kurią palaidojęs, jis išėjo į karą kovoti Vermachto pusėje. Vėliau, artėjant savo mirčiai, jau kalnuose, jis žvelgė į Mari, susuktą iš rūko ir prisiminimų, tik ji vis neatsisuko šaukiama. Kalno keteros, sako, turi atmintį, jos kyšo virš debesų ir griaudžia baisiau už griaustinį. Mėgau stebėti kalnuose akimirksniu susivejančias baltas vandens lašų formas, iš tiesų, jų priartėjimas apibrėžtas ir tirštas, apčiuopiamas kūnu. Jų apsuptas nežinai, kuriam laikui žemė išslydo iš po kojų. Kylant aukštyn nuo žemės paviršiaus, kvantinis sensorius – laikrodis ima sukti rodykles greičiau, negu tų, kurie liko apačioje. Bet, jei aukštyn kyli kalno šlaitu, jo masė laikui greitėti neleidžia.

⁴³ Seethaler, Robert, *Visas gyvenimas*, iš vokiečių k. vertė Rūta Jonynaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2017, p. 11



Vaizdas nuo Monblano kalno, 2010 metai

Pirmus du savo knygos skyrius kitas rašytojas aprašo kilimo oro balionais istoriją, kvailokus sutapimus ir vis kokią laimingai arba nelabai įsimylėjusią porą, pradėjus skaityti trečią skyrių, Julianas Barnesas staiga ima ir parašo, daugmaž, žinote, mano žmona staiga mirė nuo vėžio ir man suknistai liūdna, ir pradeda pasakoti, kaip be jos visas gyvenimas ir jis pats pasidaro suknistas⁴⁴. Knygos konstrukcija pribloškia mane nepasiruošusią. Mano akivaizdoje autorius tampa Vyru be moters⁴⁵, aš padedu knygą, išeinu pasivaikščioti. Galvoju, kad ką tik skaičiau sugalvotą istoriją ir nė kiek negalvojau apie autorių, nebent tik tai, kad jis meistriškai jungia žodžius į sakinius. O dabar štai, jis atsisėda šalia manęs ir sako, kad jam šakės.

Įsivaizduoti, reikia užsimerkti ir įsivaizduoti. Ričardas su savo dukra kalbasi savo galvoje jau porą dešimtmečių. Jie viską aptaria. Ji vis dar vienuolikos.

Dabar ji dirba universitete Londone. Štai jos adresas, jos paštas, bet jis įsitikinęs, kad ji nenori jo matyti ir parašyti nedrįsta⁴⁶. Dukra nusijuokia jo galvoje iš tokio bailumo, o mano draugė, papasakojus jai šią ištrauką, teparašo: „klasika“. Man pasidaro slogu nuo minties, kiek daug mes galvojame vieni apie kitus jiems nežinant.

Haruki Murakami tekstą pradeda nuo skambučio kiek po pirmos nakties. „Mano žmona nusižudė praėjusį trečiadienį, pagalvojau, kaip bebūtų, turiu jums tai pranešti.“⁴⁷ H. Murakami skaitytojui pasako, kad skambinančiojo žodžių beveik neskyrė tarpai. Kaip kokia telegrama. Nė lašelio jausmo. Jis atsimena, kad vyro balsas buvo žemas. Jis užfiksuoja, kokiais rūbais apsivilkęs sutiko žinią, kuri nelyginant trapus meno kūrinys, liko stovėti padėta ant grindų. Tada jis iš lėto pradeda apžiūrinėti prieš ką atsidūręs. Jie susitikinėjo labai seniai, kartą ar du per mėnesį. Po išsiskyrimo nė karto nesimatė. „Gera,

⁴⁴ Barnes, Julian, *Gyvenimo lygmenys*, iš anglų k. vertė Nijolė Regina Chijenienė, Vilnius: Baltos lankos, 2015.

⁴⁵ Murakami, Haruki, *Vyrai be moterų: apsakymai*, iš japonų k. vertė Gabija Čepulionytė, Vilnius: Baltos lankos, 2016.

⁴⁶ Smith, Ali, *Spring*, London: Penguin Random House, 2019, p. 290

⁴⁷ Murakami, Haruki, *Vyrai be moterų: apsakymai*, iš japonų k. vertė Gabija Čepulionytė, Vilnius: Baltos lankos, 2016, p. 201

kad tai ne dėl mano kaltės. Gerai, kad aš su tuo nesusijęs“⁴⁸, bando kreipti mintis. Bet iš kur žinoti, ką ji galvojo tuos metus? Kaip žinoti, kaip ilgai ir koku intensyvumu užsilaikome kito galvoje?.. Kiek kartų persukinėjame vieną nepavykusį dialogą? Pamažu jis ima kurti istoriją, kurti, nes aprašydamas tiksliai, rizikuotų atskleisti per daug detalių, suteikti galimybę identifikuoti buvusią meilę. „Pats gerai nesuprantu, ką išvis čia noriu pasakyti. Turbūt noriu aprašyti esmę, kuri nėra tikrovė. Tačiau rašyti apie esmę, kuri nėra tikrovė, tai tas pats, kas skirti kažkam pasimatymą kitoje mėnulio pusėje“⁴⁹. Sudėtinga bandyti išrašyti viską ir neparašyti tiksliai, juk dažniausiai būtent detalės ir prašosi į dienos šviesą. Džinsinio švarko rankovės kraštas, trumpai kirpti nagai, baltas kavos puodelis lauko kavinėje, momentas, kada jis nuleido akis, „*Pabėgai?*“, „*Ne, aš viską girdžiu*“. Jaučiuosi, lyg pradėdama sakinį, kurio neplanuoju užbaigti, kaip čia dabar gudriai išsisukus... Murakami aprašo moterį, su kuria susitikęs buvo vos keliasdešimt kartų, paskui kurią išnykusią vėliau keliavo iki Bombėjaus, Keiptauno, Reikjaviko, Bahamų, keliavo matydamas ją kiekviename daikte, užčiuopdamas jos skarelės kvapą ant viešbučio kėdės atkaltės, dar neatšalusioje lovoje, bet vis pavėluodamas, atsilikdamas nuo jos gyvo prisilietimo per žingsnį, braižė linijas Žemės paviršiuje. Ar keliavimas buvo jo *praktika*? Būdas išbūti dar vieną minutę. Judėti laiku į priekį. *Judėti* tiesiogiai. „Be maldų, - jis rašo - regis, daugiau nieko negaliu“⁵⁰.

XIX–XX a. sandūroje atsirado fugieriai (lot. k. *fuga* – „bėgimas, pabėgimas“), buvo manoma, kad jie plinta po Europą epideminiu greičiu⁵¹. Tai žmonės, kentėję nuo nesavanoriško noro iškelti. Pabėgę iš namų jie atsidurdavo už tūkstančių kilometrų, judėdavo tarsi apsėsti, apžavėti, negalėdami pasakyti, nei kas tokie esą, iš kur, nei kur ir kodėl juda. Viena priežasčių buvo bėgimas nuo krizinės, stresinės situacijos. Tai šiek tiek panašu į XVII–XVIII a. amžiuje vykusius Grand Tour, kur vyriškasis elitas rengdavo keliones siekiant užkirsti kelią melancholijai.

⁴⁸ Murakami, Haruki, *Vyrai be moterų: apsakymai*, iš japonų k. vertė Gabija Čepulionytė, Vilnius: Baltos lankos, 2016, p. 203

⁴⁹ Ibid., p. 206

⁵⁰ Ibid., p. 215

⁵¹ Johannisson, Karin, *Melancholijos erdvės: apie baimę, nuobodį ir pažeidžiamumą vakar ir šiandien*, iš švedų k. vertė Raimonda Jonkutė, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 178

Sukau ratus tavo mieste, kaip Mėnulis – Žemės orbitoje. Nė vienas žodis neatėjo į galvą, kuris būtų buvęs pakankamas, kuris būtų turėjęs vienintelę tikslią reikšmę. Kaip taip nesugebėti pasakyti paprasto dalyko. Kad manęs nebėra tau, kad tavo laikas pasibaigė man, bet mano laikas tau dar tęsiasi.

Keliaudama kartais vydavausi, dažniau buvau bėgančioji. Bet net ir tolstant, nepažįstamojo marškinių raštas, muzika gatvėje išnirdavo kaip ką tik čia buvusio artimo kvapas, sutrikdydavo jo įsiveržimas į tikrovę. Kai ilgesnį laiką nepaliaujamai judi, prarandi stabilią aplinką, miegi kasnakt kitoje lovoje, pamažu atsiplėši, pereini į kitą laiką, draugai ir artimieji savotiškai nutolsta, pokalbių temos pasikeičia, įpročiai pasikeičia, skonis burnoje pasikeičia, kūnas pasikeičia, prisitaiko. Bet galva laikosi ilgiausiai. Nemiegoti kelias naktis iš eilės, mažai valgyti, keliauti dideliame karštyje arba šaltyje, susidurti su tam tikromis rizikomis man pavykdavo savaime, nesiekiant nieko daugiau tik nukakti iš vieno taško žemėlapyje į kitą tašką žemėlapyje. Bet pamažu įtampa virsdavo nepakeliamu nuovargiu, o sustoti ne visada buvo įmanoma. Tada galva lyg pasijungdavo į kitą dažnį, judėjimas pasidarydavo besvoris, atsirasdavo keistas budrumas ir lengvumas. Skaitau, kaip ilgą laiką truncančių alinančių performansų meistrė Marina Abramovič savo knygoje rašo, kad reikia „išsekinti savo paties mąstymo sistemą, išsemti visą energiją. [...] iki tokio lygio, kad nebelieka nieko: kai esi toks pavargęs, jog daugiau tiesiog nebegali. Kai smegenys tiek pervargsta nuo darbo, kad nebepajėgia mąstyti, – ateina toji akimirka, kai skaidrus žinojimas tampa prieinamas.“⁵² Panašiai, kaip sitio paieškose⁵³, ar saki teste⁵⁴, geriausiai pamatai, sureaguoja visiškai nusibaigęs. Galbūt tokiais momentais man pavykdavo save pačią pasivyti, o kitą – paleisti. Tiesa, grįžus namo, realybė smogdavo visu savo svoriu. Priešingai nei lėbavimu, jodinėjimu ir lošimu universitete užsiėmusiam Č. Darvinui, 1831 metais išplaukusiam laivu „Beagle“ ir iš tikslo neturinčio jaunuolio kelionės metu virtusiam rimtu mokslininku, kurio atradimai pakeitė pasaulį, mano nušvitimai blykstelėdavo ir užgesdavo. Juos atsiminti, atkurti ar

⁵² Abramovič, Marina, *Eiti kiaurai sienas*, iš anglų k. vertė Emilija Ferdmanaitė, Vilnius: Kitos knygos, 2018, p. 169

⁵³ Castaneda, Carlos, *Don Chuano mokymas*, iš anglų k. vertė Aleksandras Tomskis, Vilnius: UAB „Luceo“, 2018, p. 17

⁵⁴ Sakki testas, Bujinkan Budo kovos menų sistemoje

įsitikinti atsiminimu užtrunka laiko ir pastangų. Galų gale, bandydamas panirti į konkrečias, malonumą žadančias praeities koordinates, gali užsimerkęs suprasti, kad buvai ne apkabintas, o atstumtas.

Kas yra nutikę su galva

I love you because I love you⁵⁵

Besiskleidžiančiame vyšnios žiede nėra jokios poezijos, gamta ir tiek. Poeziją, pretekstą virsti tekstu ištraukia žmoguje patalpintas kultūrinis patyrimas, jautrumas, prasmų saugyklos pilnumas, žinojimas, kad prasmė gali būti⁵⁶.

Mes sėdime vienas prieš kitą. Šiandien jis daug kalba, o man kaip tyčia neįdomu klausytis žodžių. Aš jau kurį laiką neseku turinio. Man patinka kaip garsas išsklinda pro jo lūpas, išeina iš plaučių. Kai oras įtraukiamas pro šnerves, jos retsykiais kiek prasiplečia. Mano iškvėpimas smunka link slidaus stalo paviršiaus. Jį virpina valgančiųjų triukšmas. Klausausi kaip mano viduje jo kalbėjimas aidi sulėtėdamas. Mano rankos šakute dalina pyrago trikampį lėkštėje. Neįjaučiu jų, pirštai, lyg būtų nutirpę, ir visas kūnas, lyg supčiausi, lyg svyruočiau, šiek tiek atsilieka nuo Žemės sukimosi. Suprantu, kad nebegaliu pratarti nė žodžio. Mano galva atsijungusi. Realybės prasilenkia, slysdamos jos švitrina viena kitos paviršius ir dilgčioja. Neįjaučiu kaip oras patenka į mano vidų. Viskas ima lėkti pro šalį. Patalpa, žmonės, kėdės, indai, kalbos, virtuvė, namai, miestas,

⁵⁵ Barthes, Roland, *A lover's Discourse: fragments*, iš prancūzų k. vertė Richard Howard, London: Vintage, 2018, p. 21

⁵⁶ Daujotytė, Viktorija, *Tekstas ir kūrinys*, Vilnius: Kultūra, 1998.

medžiai. Rodos, galiu apžiūrėti visas laiko variacijas, kaip buvo, kai būti negalėjo ir bus nebebūdamas. Laikas sulinksta pusiau. Aš sulinkstu pusiau, mano kūnas išsitempia kaip guma. Aš nebesuprantu ar judu pirmyn ar atgal. Lyg sukčiausi žiede, kurio ilgis yra tik šita nesibaigianti minutė.

Jis baigia valgyti. Ant dešinio lūpos kampo liko trupinys blyno iš salierų. Jis perbraukia pirštais kairį lūpų kraštą. „Gali nusivalyti ir kitą pusę“ – mano balsas neatpažįstamai šaltas. Jis keliskart perbraukia pirštais sučiauptas lūpas, jo rudos akys žiūri į slidų stalo paviršių, jo skruostai paraudę, jau metas eiti, buvo malonu ir įdomu kaip ir visada, ačiū, viso.

Jo judančiose lūpose nėra jokios poezijos. Gamta ir tiek.

Tu esi mano šviesos šaltinis

Besikartojantys bandymai atsakyti į klausimą „kokia yra šviesos kilmė?“ nedavė jokių rezultatų, išskyrus tai, kad pripildė ligonines lunatikų. Po to, kai nepavyko šių bandymų užgniaužti apmokestinus, valdžia nusprendė juos apskritai uždrausti⁵⁷.

1914 metų vasarą iš Berlyno Albertas Einšteinas išlydi du traukinius. Viename, blausų ir lietingą liepos 29-osios trečiadienį, 9 valandą vakaro, skyrybas, mainais į būsimos Nobelio premijos pinigus, davusi žmona Mileva su vaikais. Stotyje, kaip mažas vaikas apsižliumbęs⁵⁸, Einšteinas lieka guodžiamas kolegų ir draugo F. Haberio. Kitame traukinyje yra astronomai vokiečiai Ervinas Finlay-Freundlich ir amerikietis William Wallace Campbell. Šių vyrų tikslas yra nufotografuoti rugpjūčio 21 dieną vyksiantį

⁵⁷ Abbott, Edwin A., *Flatland: a romance of many dimensions by A. Square*, London: Penguin books, 1988, p. 19

⁵⁸ „vakar žliumbiau kaip mažas vaikas, vakar popiet ir visą vakarą, kai jie išvažiavo” Laiškas Elsai 1914.07.30. Neffe, Jürgen, *Einšteinas, biografija*, iš vokiečių k. vertė Alfonsas Tekorius, Vilnius: Alma littera, 2010.

Saulės užtemimą ir įrodyti Einšteino skaičiavimus, jo Bendrąją reliatyvumo teoriją. „Aplink Saulę esantis erdvėlaikio išsigaubimas turėtų būti pakankamas, kad išlenktų pro jį skriejančią žvaigždės šviesą. Žvaigždės šviesa aplink Saulę turėtų gautis tiksliau, apskaičiuojamu būdu, panašiai kaip šviesą gaubi stiklinė“⁵⁹.

Paprašau kvapus gaminančios meistrės, kad ji man sumaišytų traukinių, tepalų, diamedžio, geležies, dūmų, medžių dervų, tolu, palasanto, miros iš bažnyčios, šaltų mėtų, per didelės brezentinės striukės, į dangų garuojančio upės vandens kvapą. Kai gaunu siuntinį su skirtingų formų stikliniais buteliukais ir popieriniais maišeliais, ji dar prirašo, kad „dažniausiai žmonės nemėgsta tokių kvapų, kokie patinka jums“.

Tepaluotais pirštais braukiu per kaklą ir plaukus. Šiandien didžiulis rūkas. Traukinys iš Vilniaus į Kauną juda minkštoje prieblandoje. Šviesos spindulys kelią įveiktų per 300–400 mikrosekundžių. Atsimenu dieną, kai Punios šile, prabėgus pulkui stirnų, ore dar ilgokai jautėsi jų drėgno kailio kvapas. Lipu laiptais palei Aleksoto funikulierių ir jaučiu kaip pamažu sušyly ir imu kvėpėti medžių dervomis. Ar jos maskuoja mane, ar išduoda? Emeričių vienuolyno tvora – tirštas miros kvapas. Kelias link botanikos sodo pro aviacijos gamyklą – geležis ir diamedis. Galvoje dabar skamba M. Cvetajevos eilėraščių knygą pradedanti K. Balmonto mintis, kad būti – tai nuojauta, kad gali ir nebūti. Suprantu savo veiksmo ironiškumą, noriu užsimaskuoti, bet iš tiesų, nustoti būti irgi bijau.

Lempos auditorijoje išjungtos. Tamsoje apžiūriu kaip šviečia kelmučių mediena. Perlaužta kaštono šaka įmerkiamą į vandenį, visi gauname po ultravioletinių spindulių prožektorių ir stebime kaip iš nulaužtos vietos išsiskiria ryškiai žaliai fluorescuojantis skystis. Ekrane ryklio pilvas šviečia mėlynai ir grobuonis tampa nematomas po juo plaukiančioms žuvims. Atsimenu pūdyto ryklio kvapą. Leidžiamės vandenyje gilyn į tamsą ir apžiūrimė kaip 90 % gyvybės tampa šviesos šaltiniais, ima švytėti, mirksėti, keisti spalvas.

Doktorantas Algirdas pradeda pasakoti apie genų inžineriją. Apžiūrimė jo auginamus šviečiančius augalus. O aš laukiu, kol jis, kalbėdamas formulėmis ir kodais, prieina prie

⁵⁹ Kaku, Michio, *Parallel worlds, the science of alternative universes and our future in the cosmos*, London: Penguin books, 2005, p. 39

SmURFP baltymo, kuris nebūtinai turi būti apšviestas ultravioletine šviesa, kad fluorescuotų. Jam galbūt užtektų geltonos.

Įsivaizduokime prisiminimą apie mane tavo galvoje, po to, kai raudonai florescuojančio koralo už švytėjimą atsakinga informacija perkeliama tau į smegenų ląsteles, po to, kai jų sienelių riebalas pasidaro permatomas, po to, kai įjungiu mėlyną šviesą, po dar daugybės Nobelio renkamų šioje srityje, juokinga, juk greičiausiai abu jau būsime seniai mirę, įsivaizduok, kad tas prisiminimas tavo galvoje įsijungia milijonais raudonų ląstelių – lempučių, kaip lėktuvo pakilimo takas. Ar aš tau jau pasakojau, kad planuoju mokytis pilotuoti ultralengvą aukštasparnį?

Dabar, norėdama apžiūrėti save tavo galvoje, aš turiu padėti tavo galvą po funkcinio magnetinio rezonanso skeneriu. Tau parodžius mano atvaizdą, smegenų zonų suaktyvėjimus rodančiame ekrane aš matyčiau ne įsijungiančias raudonas ląsteles, o išsiliejančią dopaminą. Arba, pamatyčiau, kad nesu. Taigi, greičiausiai.

Trisdešimt metų žmonių smegenis su funkcinio magnetinio rezonanso skeneriu tyrinėjanti Helen Fisher meilę vadina galingiausia smegenų sistema Žemėje, ryškiausiu ir pagrindiniu žmogaus poreikiu ir varikliu. Ji pasakoja apie cheminę smegenyse išsiskiriančių medžiagų pusę, protarpiais cituodama vieną kitą eilėraštį, demonstruojantį žmogaus suvokimą ir gebėjimą išreikšti, kas su juo darosi, bet nepamiršta pabrėžti ir to, kad aprašyti save žmogus gal ir gali, bet elgtis kitaip negu išprotėjęs – nelabai. Civilizacijos kilo ir griuvo dėl meilės, ji sako, įsimylėję žmonės gali padaryti bet ką. Ir ima vardinti.

Iš 2010 metų „Meno Celių“ katalogo:

Auksinis Aušvico ruduo, krantai nugrimzdę į jūrą Nagasakyje, Pripetės pievos, Openheimeris rūko pypkę, cituoja Bhagavadgytą.

Tada dykumos smėlis susilydė į mažas stiklo geldeles, sudužę ir skylėti nuo kulnų fasadai, iš lėto kyla gatvė aukštin Sarajeve, kalnai mane ramina, degantys monblanų tuneliai. Aš pastumsiu kalną, jei jis užstos tavo žvilgsnį, ir jūros ošimą nutildysiu, kad tave

girdėčiau. Reikia jį supjaustyti. Kaip Abu Simbelį. Labai atsargiai. Skalpelium. Ir ofortine adata.

Ribentropas. Guli. Pasmaugtas. Hitleris liepia uždėti maišais Napoleono kapą per bombardavimą, dujų kamerų mėgėjas saugus.

Aš mačiau žirgus lekiančius dykuma greičiau už laiką. Dykuma tuščia, mes prasilenkiam tylėdami. Bet ar kalnas mus skiria? Ar ne tavo tylą užgniaužia mano gerklėje žodžius?

Kankinimai, subtilūs ir žvėriški, vienetiniai ir masiniai, žudymai, klyksmai, išsigimimai, iškrypimai, teroristiniai išpuoliai, sprogimai, tikriausiai tai mane domina, tikriausiai darbas apie tai.

„išties, Dantė tikėjo, kad meilė verčia suktis Saulę ir planetas“⁶⁰

Simpatijos užsimezgimo, *galvos išsijungimo*, procese daugiau negu pusę nulemia kūno kalba, daugiau negu likusį trečdalį – balso tonas ir kalbėjimo greitis ir tik septynis procentus – žodžiai. „Štai pastebi, kad tavo potencialios meilės objektas ima atrodyti kitaip: jos akys tau darosi, pasak Heinricho Heine’o, kaip piene virtos žibuoklės; patamsėja šešėliai jos paakiuose; lyg šventesnes paslaptis ima slėpti jos drabužiai; nuo jos sklindąs kvapas pradeda įgyti egzotiškų priekvapių. Kai ji atsiduria tavo akiplotyje, pasišiausia, R. D. žodžiais tariant, „auksiniai [tavo] kūno plaukeliai“.“⁶¹ Helen Fisher demonstruoja ir vyrų skirtumus nuo moterų. Moterų jaučiamų jausmų artikuliacija yra daug sklandesnė, jos geriau geba iškomunikuoti ką jaučia. Jos linkusios aprašyti, išrašyti pojūčius daug dažniau negu vyrai. „Regis, neįmanoma, jog net pats aistringiausias šių laikų įsimylėjęlis pareikštų, kaip pasakė dramaturgas Congreve’as, kad „tik jūs viena gyvenate mano mintyse, o jos sukasi tik apie jus“ [...] *Aš skaitau, kad apie tave negalvočiau, o kai rašau, - visi mano tekstai apie tave.* Gal žmonės dabar nebe tokie

⁶⁰ Gasset, Jose Ortega Y, *On Love: Aspects of a Single Theme*, iš ispanų k. vertė Toby Talbot, Mansfield Centre, CT: Martino Fine Books Publisher, 2012, p. 7

⁶¹ Andriuškevičius, Alfonsas, *Rašymas dūmais*, Vilnius: Apostrofa, 2004, p. 98

romantiški, ciniškesni“⁶² – klausia Ursula Doyle savo sudarytos „mylimųjų laiškų“ knygos įžangoje, o vėliau bando pasitaisyti, kad gal anksčiau žmonės buvo ne tokie drovūs, kaip mes dabar. Bet gi visa tai nesąmonė, noriu nesutikti. Ar moteris, išpasakojusi atvirai savo jausmus ir negaudama atsakymo, gali pasiguosti teorija, kad vyras tyli, nes gamta jo neišmokino kalbėti?

Atsiprašau, bet neišeis susitikti

„Meilė buvo nuožmi kaip beribę lygumą skrodžiantis tornadas. Savo kelyje ji viską nutrėškė, pačiupusi už krašto įsuko dangun, be suvokiamos priežasties sutrupino į šipulius, sudraskė į gabalus nepalikdama sveikos vietos. Tada nė per nago juodymą nenuslopusiu įnirtingumu perskriejo Ramųjį vandenyną, be gailesčio sugriovė Ankorvatą, supleškino Indijos mišką drauge su visais nelaimėliais jo tigras, pavirtusi Persijos dykumos smėlio audra po smiltimis palaidojo kažkokį miestą su egzotiška tvirtove. Meilė buvo ištis monumentalė“⁶³.

„Kuo mažiau vilties, tuo stipresnė mano meilė“ – tęsia Helen Fisher ir aiškina, kad meilė įsikūrusi reptilinėje smegenų zonoje, atsakingoje už norėjimą, norėjimą tik sustiprina, jeigu jį išpildyti pasirodo sunku. Smegenų skiltis dar labiau suaktyvėja ir žmogus nori dar labiau, kai negauna. Tada prisijungia nuostolių apskaičiavimo sritis, kuri staigiai įjungia analizę, kas nutiko blogai ir jos ima dirbti dieną naktį, siekdamas žūtbut išspręsti susidariusią problemą. Kodėl susikalbėti nepavyko. Kodėl susikalbėti nepavyko.

Kodėl žmogus, sakytum, jautri ir pastabi būtybė, negalėtų savo čiuptuvais sugauti kito jam siunčiamo signalo – man nesinori, pasitrauk – ir paprastai išjungti nustatytos krypties? Kodėl žmogus neturi išsitreniravęs mechanizmo, kaip galvai išsijungus, ją vėl

⁶² *Mylimųjų laiškai*, sudarytoja ir komentarų autorė Ursula Doyle, iš anglų k. vertė Virginija Jakutienė ir Marija Bogušytė, Vilnius: Vaga, 2014, p. 11

⁶³ Murakami, Haruki, *Mylimoji Sputnik*, iš japonų k. vertė Ieva Susnytė, Vilnius: Baltos lankos, 2008, p. 7

įjungti ir gyventi toliau? „Vienpusė meilė yra šūdas“ – rašau savo darbo vadovui, o jis man atrašo: „vis geriau negu nieko“. Nesąmonė.

Štai, prieinu ir prie viso erzelio priežasties. Mano šviesos šaltinis neatsiklausęs apleido mano valdas. Per tą šmikį, dabar esu priversta klaidžioti tamsoje. Pykstu ant savo naivumo. Išmesiu tave iš galvos per vieną minutę. Ir imsiu bioluminescentuoti – šviesti pati.

1914 birželio 28 d., kai Erwinas Freundlich ruošia savo astronominius fotoaparatus Kryme, o William Campbell – šalia Kijevo, ir laukia Saulės užtemimo, Sarajeve nužudomas Austrijos–Vengrijos erchehercogas Pranciškus Ferdinandas, prasideda Pirmasis pasaulinis karas, Vokietija paskelbia karą Rusijai. Erwinas Freundlich, kaip vokietis Rusijos teritorijoje, yra keliems mėnesiams uždaromas kaip karo belaisvis, jo instrumentai konfiskuojami. William Campbell, amerikietis, paliekamas tęsti darbo. Tačiau debesys Saulės užtemimo metu užtraukia visą dangų. Nuotraukų padaryti nepavyksta. Einšteinas neviltyje. Vėliau paaiškės, kad debesys išgelbėjo jį nuo dar didesnės nesėkmės. Jo skaičiavimai buvo klaidingi, nuotraukos būtų ne įrodžiusios, o paneigusios teoriją.

Tuo metu, jo draugas, geriausias to meto chemikas, guodęs traukinių stotyje verkiantį A. Einšteiną, į krikščionybę atsivertęs pusiau žydas, Berlyno Kaizerio universiteto vadovas, F. Haberis entuziastingai tarnaudamas tėvynei, ima karo reikmėms konstruoti dirbtinį debesį. Einšteino nuostabai ir nusivylimui, jis Belgijos fronte Ipro mūšyje (1915 balandžio 22 – gegužės 25 d.) pirmą kartą karo istorijoje išbando nuodingąsias dujas. 1915 balandžio 22 dieną 18 valandą, esant palankiam vėjui, 6 kilometrų ruože atsukami dujų balionų ventiliai. Per penkias minutes į orą paleidžiama pusantro šimto tonų chloro dujų ir jos „risčia bėgančio arklio greičiu“⁶⁴ plūsta prieš apkasų link. Haberis pats stebi 5000 kareivių skėstančių ant sausos žemės, nuo dujų debesies jų plaučiai prisipildo skysčio. Dar 15 000 apnuodijama. Gegužės 2 dieną, chemijos daktarė Klara Haber, prieštaravusi vyro planui nuodingąsias dujas naudoti karo reikmėms, pasiima jo tarnybinių

⁶⁴ Neffe, Jurgen, *Einšteinas, biografija*, iš vokiečių k. vertė Alfonsas Tekorius, Vilnius: Alma littera, 2010, p. 281

pistoletą, nueina į sodą ir paleidžia kulką sau į širdį. Haberis tą pačią dieną išvyksta į Rytų frontą paleisti dar vieno dirbtinio debesies.

Rūkas. Iškreipti atmintį

Gyvename tris akimirkas: laukimo, įsiminimo ir atsiminimo, nė viena iš jų negali egzistuoti be kitos. Nepajėgi siekti ateities, nes praradai praeitį, o Julijaus Cezario žygių išmanymas tau nepadeda sužinoti, ką turėsi daryti ateityje⁶⁵.

Šį skyrių planavau rašyti remdamasi naujausiais mokslininkų tyrimais apie realų atminties trynimą. Planavau pasakoti apie nesusikalbėjimų pradžioje mėgtą romantišką filmą „Eternal sunshine of the spotless mind“⁶⁶, kuris dabar lyg ir galėtų įvykti šioje ekrano pusėje, įvykti man. Ir nors filmo siužetas aiškiai demonstruoja tokio pasirinkimo minusus, galiu pasiduoti iliuzijai, galima būtų atsigerti Letos upės vandens ir pamiršti tik tam tikras detales, atsieti vienas nuo kitų, nukirpti nuo matytų vaizdų jausmus ir tos dienos kvapą, pasilikti tik dalį vieno stalčiaus turinio, kelis trupinius kito. Bet nuklusty norėčiau į pasakojimą apie poną Džambatistą Bodonį⁶⁷ ir Broka sritį, implicitinę atmintį, kuri padeda atlikti išmokus judesius, tokius kaip rašymas ranka, ar vairavimas, važiavimas dviračiu, ir eksplicitinę atmintį, kuri skirstosi į semantinę, kurios dėka žinome bendrus dalykus, tokius kaip kad paukštis skraido, žuvis plaukia vandenyje, ir epizodinę arba autobiografinę atmintį, kuri susieja tai „kas esame šiandien, su tuo, kuo buvome vakar, priešingu atveju sakydami *aš* galvotume tik apie tai, ką jaučiame dabar, o ne apie

⁶⁵ Eco, Umberto, *Paslaptingoji karalienės Loanos liepsna*, iš italų k. vertė Inga Tuliševskaitė, Vilnius: Tyto Alba, 2006, p. 35

⁶⁶ Gondry, Michel (režisierius), filmas *Eternal Sunshine of the Spotless Mind*, 2004.

⁶⁷ Eco, Umberto, *Paslaptingoji karalienės Loanos liepsna* knygos veikėjas, išgirdęs savo vardą atsiminė tik Giambattista Bodonį (1740-1813), garsų spaustuvininką ir tipografą iš Parmos

tai, ką jautėme anksčiau, ir ką jau užklojo migla.“⁶⁸ Taigi ponas Džambatista, kurį galime vadinti tiesiog Jambu prarado būtent epizodinę atmintį, jis neatsimena apie save nieko asmeniško, neatpažįsta žmonos veido, bet puikiai moka kelias kalbas, išmano istoriją ir gali vairuoti automobilį, nors jam atrodo, kad tą daro pirmą kartą gyvenime. Gana greitai jį apima neviltis ir pyktis „Yra kvailių, geriančių, kad užsimirštų, ar vartojančių narkotikus, jie sako: jei tik galėčiau, norėčiau viską užmiršti. Aš vienas žinau tiesą: užmiršti yra siaubinga. Ar yra kvaišalų, kurie padėtų atsiminti?“⁶⁹. Jambas gyvena iš senovinių, labai vertingų knygų perpardavinėjimo, kolekcionavimo. Apsilankęs savo parduotuvėje, po atminties praradimo, jis braukia ranka knygų nugarėles ir atsimena jų turinius, autorius, išleidimo metus, bet neatsimena, kad jas turi. Radęs didžiausią rinkinį paties suieškotų citatų apie rūką, jis žavisi, bet nežino, kodėl jas rinko. Žiūrėdamas į jaunutę padėjėją, jis grožisi ir kankinasi – ar mylėjo ją tuomet ar tik dabar vos išvydęs? „Meilės grožis – atsiminti, kad mylėjai. Yra žmonių, gyvenančių vien atsiminimais. [...] Bet manyti, kad mylėjai, ir nepajėgti to atsiminti? Ar, dar blogiau, mylėti, to neprisiminti ir įtarti, kad nemylėjai.“⁷⁰

Bandydamas susivokti, kas esąs, Jambas vyksta į savo vaikystės namus, kur palėpėje apdulkėjusiose dėžėse randa kardus, kamštinius šautuvėlius, švininių kareivėlių kariauną ir mokyklos sąsiuvinius. Pastaruosius dėlioja lygiagrečiai su to laikotarpio laikraščiais ir paaiškėja, kad tai Antrojo pasaulinio karo metai. Italas Jambas skaito apie Musolinį, lyg tai vyktų šiandien, nors jo semantinė atmintis dučę jau pakabinusi žemyn galva. „Kai bombarduodavo miestą, pro namo Solaroje langus matydavosi tolimos pašvaistės ir girdėdavosi griausmas. Žiūrėdavome į reginį, bijodami, kad gal tą akimirką tėtį užgriuvo koks namas, bet viską sužinodavom tik šeštadienį, jam atvažiavus. Kartais bombarduodavo antradieniais. Laukdavome keturias dienas. Karas pavertė mus fatalistais, bombardavimai buvo nelyginant audra. Mes, vaikai, ramiai žaisdavome antradienio vakarą, trečiadienį, ketvirtadienį ir penktadienį. Bet ar tikrai būdavom ramūs? Ar

⁶⁸ Eco, Umberto, *Paslaptingoji karalienės Loanos liepsna*, iš italų k. vertė Inga Tuliševskaitė, Vilnius: Tyto Alba, 2006, p. 17

⁶⁹ Ibid., p. 64

⁷⁰ Ibid., p. 64

netapome pažymėti nerimo, nuostabos ir ilgesio, būdingo tiems, kurie gyvi vaikšto po lavonais nuklotą lauką?⁷¹

Šis pasakojimas man aktualus ne tik todėl, kad jame kalbama apie atminties praradimą ir iš to sekantį pyktį ir nusivylimą, bet ir dėl konkrečių herojaus atsiminimų. Knygą skaityti pasirinkau visiškai atsitiktinai ir įdomiausia detale laikiau autoriaus teiginius apie Napoleono ir Cezario žygių išmanymą, kuris neveda į atsakymą, kaip elgtis ateityje. Bet vėliau, knygoje pamažu dėliojantis veikėjo atminties detalėms, ėmiau svarstyti, o kas būtų, jeigu vis dėlto atmintį išsitrinčiau, o paskui greičiausiai neišvengiamai vėl imčiau ir ją sudėčiau iš detalių, kitų pasakojimų, rankraščių, piešinių ar nuotraukų. Ar tuomet, smalsumo vedama, nereikalaučiau iš savęs atsiminti viską, nežinodama, kaip knygos veikėjas, kad tas viskas man gali visai nepatikti. O jeigu nutiktų dar geriau, taip kaip aukščiau minėtame filme, kai herojai susipyksta ir ištrina vienas kitą, o paskui atsitiktinai susitinka, vienas kitą vėl įsimyli, o dar vėliau išsiaiškina, kad buvo vienas kitą ištrynę... Randu James Bridle, cituojantį H. P. Lovecraftą, kuris sako, kad gailestingiausias dalykas žemėje yra tai, kad žmogus negali sujungti ir naudoti viso savo smegenyse esančio turinio.⁷²

Kai buvau visai maža, kartais užmigdavau filosofijos institute po stalu, ant kurio mama Nepriklausomybės atkūrimo pradžioje rūšiavo tremtinių laiškus. Neatsimenu to pati, sužinojau tik iš pasakojimo. Bet, kuo daugiau laiko ši istorija tarpsta mano galvoje, tuo daugiau svetimų detalių ją apaugina kaip savų. Lyg imčiau pati rūšiuoti laiškus. Juos rašyti.

Vaikystėje, kai dar gyvenome Antakalnyje, pas mus ateidavo mano močiutė ir sakydavo *einam pašpaceruoti*, turėdama omenyje *pasivaikščioti*. Man patikdavo saulei šviečiant eiti su ja palei upę, labai džiaugiausi močiutės draugija. Šį žodį močiutė vartojo iš įpratimo nuo karo metų. Šis žodis man yra mano ankstyvos laimingos vaikystės dalis ir labai specifinis, močiutę nuo kitų močiučių atskiriantis elementas. Šį žodį, mano atsiminimus nuo tyrimo apie Antrąjį pasaulinį valantis kompiuteris, atrinktų prie trinamų.

⁷¹ Eco, Umberto, *Paslaptingoji karalienės Loanos liepsna*, iš italų k. vertė Inga Tuliševskaitė, Vilnius: Tyto Alba, 2006, p. 326

⁷² Bridle, James, *New Dark Age: technology and the end of future*, London: Verso, 2018, p. 11

Atiduodu tekstą pirmam recenzavimui, išskrendu į Berlyną. Ištiesiu pavargusias kojas Einšteino kavinėje. Atsiremiu. Buvo puikus *špacieren*. Klausausi vokiečių kalbos. Gera. Dar vienas posėdis Vilniuje. Patvirtiname gynimų tarybą. Lėktuvas. Sūnus Einšteino kavinėje šaukšteliu nugriebia mano kavos putą. Yra toks žodis *špacieren*, jį sakydavo tavo promočiutė, ji dirbo vaistinėje, turėjo fantastišką uoslę ir kabinetą, kuriame, kairėje nuo stalo, lentynos apačioje, kartais būdavo macų.

***Punctum* paieška**

1889 metų rugsėjį Paryžiuje vyksta pasaulio meteorologų suvažiavimas. Jo dienotvarkėje parašyta, kad pirmiausia reikia nustatyti nežinojimo ribas

Atmintis, vaikštinėjant joje skirtingu laiku, skirtingais rakursais nustebina skirtinga informacija. Iš tų pačių prisiminimų kaskart galima ištraukti kitas išvadas. Galvoti, kad esi vienoks, o po to, kad esi visai kitas. Šiame skyriuje noriu rasti, kas mane *bartiškai* sužeidžia. Pabandyti atsekti kelis mane persekiojančius pomėgius, susidomėjimus iš visai kitų pradžių, negu spėjau teksto pradžioje.

Tekstą pradėjau nuo „Nesusikalbėjimų“ ir „Tylaus kalbėjimo“ projektų aprašymo. Keletą metų vykdyti tyrimai mane privedė prie aklavietės. kažkas juose ėmė rodytis beprasmiška.

Doktorantūros studijų metu priėjau išvados, kad tas „be-prasmiška“ galėtų atitikti „be-punctiška“. Remiantis R. Barto teorija, ima atrodyti, kad trūko būtent *punctum* elemento.

Savo iškeliautuose vaizduose nerandu R. Barto *punctum*. Jie žiūri į mane bežadžiai. Sėdžiu su *studium* rankose, nes keliavau paskui ne savo atsiminimus. Jos neatsiveria būtent man. Gal man reikia surasti tą pievą, kurioje vaikystėje stovėjau su mama, kai užsidedė traukinys, kuriuo važiavome iš kaimo ir reikėjo greitai išlipti.

Rolanas Bartas savo paskutinėje knygoje *Camera Lucida* bando išsiaiškinti, kas yra fotografija. Kodėl vienos nuotraukos jį tik sudomina, o kitose esantis atsitikimas, „kuris į mane nusitaiko (bet taip pat mane sužeidžia, yra man skaudžiai malonus).“⁷³ Atsitikimą, kuris yra nuotraukoje ir kuris sužeidžia, R. Bartas vadina *punctum*. Asmenine paveikiančia detale. Atsispindinčia viduje ir tarsi užsukančia nuotraukoje vaizduojamų asmenų, kurių jau nebėra gyvųjų, jų buvimo pervaidinimą žiūrėjojo akyse. Žiūrėdamas į nuotrauką – *punctum* – R. Bartas lyg atsuka laiką atgal ir dar sykį išgyvena motinos buvimą ir jos mirtį. Žiūrėdamas į nuotrauką, jis mato dabar praeitį, o patirdamas nuotraukos praeitį jis artėja link jos ateities jau ją žinodamas ir priimdamas kaskart taip pat sužeidžiančiai. Toks žiūrėjimas, lyg savęs žeidimo mechanizmas, kurį autorius įvardija ir kaip „skaudžiai malonų“, iš esmės skiriasi nuo palyginimui parinktų *studium* nuotraukų – „...manyje sukelia tik bendrą ir, jei galima taip pasakyti, mandagų interesą – jose nėra jokio *punctum*, jos man patinka ar nepatinka manęs neįgeldamos – jose yra tik *studium*. <...>*studium* priklauso mėgimo, o ne meilės tvarkai; jis mobilizuoja pusiau geismą, pusiau norą“⁷⁴. Jis teigia, kad norint gerai įsižiūrėti į nuotrauką, reikia nusisukti ar užsimerkti, ji turi būti tyli, vaizdas turi kalbėti tyloje – tik tada detalės (*punctum*) iškils į emocinę sąmonę.

Permesdama akimis savo *nesusikalbėjimų* ir *tylaus kalbėjimo metodų* darbus visų pirma aš matau triukšmingas scenas, kuriose vyko mūšiai, vėliau vaizdai nutyla, mūšiai baigiasi, eina metai, vieta laukia mano atvykimo, aš ateinu užfiksuoti kadro, žiūriu į besidriekiančias pievas, jos tylios, man nieko nepasakoja, nepasakoja to, ką aš žinau jas žinant, ir štai aš žiūriu į tas užfiksuotas pievas, išstudijuotas, ir jų detalės manęs nesužeidžia, kaip aš žinau, kad sužeidė čia anksčiau atvykusius. Mano patiriamos detalės yra susijusios ne su tuo, ką aš skaičiau, bet su kelionės iki čia detalėmis, mano pačios būsenomis kadro užfiksavimo metu. Fotografijos noema R. Bartas laiko tai, kad fotografija nenuneigiamai įrodo, kad „daiktas ten buvo“⁷⁵. Mano atveju, tuščios pievos man neįrodo, kad mane dominantis mūšis jose įvyko.

⁷³ Barthes, Roland, *Camera Lucida. Pastabos Apie fotografiją*, Vilnius: Kitos knygos, 2012, p. 37

⁷⁴ Ibid., p. 38

⁷⁵ Ibid., p. 93

Punctum nr. 1

Gerb. Rūta,

Jūsų minėtas gaisras traukinyje buvo kilęs prieš daugiau nei 20 metų, per šį laikotarpį pasikeitė darbuotojai bei archyvavimo sistema. Kreipėmės į „Geležinkelių muziejus“ darbuotojus, kurie apie gaisrą jokios medžiagos nerado. Apgailestaujame, tačiau informacijos apie įvykį neturime.

Jums vertėtų kreiptis į vietos žiniasklaidą.

Pagarbiai,

AB „Lietuvos geležinkeliai“

Žiniasklaidoje informacijos nėra. Jokių duomenų nepateikė ir Ignalinos bei Švenčionėlių priešgaisrinės tarnybos, Sarių seniūnė.

Kaimas, kuriame su mama praleisdavau savo vaikystės vasaras, yra Ignalinos rajone, Daugėliškyje. Esu girdėjusi kalbas, kad šioje vietoje ėjo karo fronto linija. Močiutė puikiai kalbėjo vokiškai. Visada įsivaizdavau, kad jos dėdė buvo felčeris (vok. k. Felscher – gydytojas), gydęs kareivius ant to paties stalo, ant kurio vėliau valgydavau virtas bulves su rūgpieniu.

Iš Ignalinos traukiniu išvažiavome į Vilnių. Man buvo maždaug penkeri metai. Traukinio paskutinis vagonas užsidegė. Matydamas gaisrą, vairuotojas nestabdė traukinio, bet važiavo link proskynos. Sustojome. Išlipome. Atsimenu, kaip kairėje stovėjęs raudonų plytų pastatas traškėjo nuo karščio ir gaisrininkai pylė vandenį ant jo, o ne ant traukinio. Dešiniau liepsnojo trys vagonai ir moteris šalia vis kartojo, kad viskas tuoj sprogs. Įlipome, vėl išlipome. Į Vilnių pavėlavome, tėtis ilgai laukė stotyje.

Remdamasi metodais, kuriuos naudojavau anksčiau aprašytuose projektuose, planuoju surasti tą pievą, nuvykti į ją ir užfiksuoti. Gal ji man kalbės.

STOTELĖS KELYJE IGNALINA–VILNIUS:

~~IGNALINA-PAKRETUONĖ-ŠVENČIONĖLIAI-ŽEIMENA-PAŽEIMENĖ-
PABRADĖ-PAILGIS-SANTAKA-SKERSABALIAI-BEZDONYS-MICKŪNAI-
ELEKTRINIS-TRAUKINIŲ-DEPAS-NAUJOJI-VILNIA-PAVILNYS-VILNIUS~~

Gaunant vieną neigiamą atsakymą po kito apima keistas jausmas – to, kas buvo – nebuvo.

Peržiūrinėdama visą maršruto kelkraštį bandau surasti proskyną, kurioje sustojome ir išlipome. Labiausiai atitinka Žeimenos traukinių stotelė. Šalia esančiame Jaunadario kaime gyvena vos 6 žmonės. Seniūnijos vadovė informacijos apie gaisrą neturi.





Kelionė



Į Ignaliną, Senojo Daugėlišio kaimą, vykome 2014-aisias, Didįjį penktadienį. Įsukimą į sodybą, esančią tolokai nuo pagrindinio kelio, iš pradžių pravažiavome, spėlioju. Klevas – labai panašus, turėtų būti čia, bet namas tikrai nebuvo raudonas,

reikia ieškoti geltono. Apsisukdami sustojome priešais nuostabų slėnį. Puiki vieta mūšiui. Vėliau paaiškėjo, kad pagrindinė sodyba buvo ant kalvos nužvelgianti tą slėnį, ir jis pats, kaip ir kalnas bei pusė ežero, priklausė mano proseneliams. Namą jie perkėlė dėl pagrindiniu keliu pro pat juos vis einančių kareivių. Šie kaskart išsinešdavo visas maisto atsargas. Prosenelis atitraukė namą tolyn nuo kelio. Dabar perkeltas namas ir keli dideli ūkiniai pastatai atrodo lyg smengantys pelkėje. Pavasarį privažiuoja čia nebent arkliais, o prieinama tik su ilgais botais.

Jaučiau, kaip mus stebi vietiniai gyventojai, bet, nors čia paskutinįkart vasarą praleidau prieš keliolika metų, o žemė su pastatais dabar priklauso mamos pusbroliui, su kuriuo menkai tebendraujame, jaučiausi lyg viskas būtų labiau mano, nei bet ko kito.

Mirkstanti pavasario žemė, namas, apkastas grioviu, pilnu vandens lyg senovės pilis, ryškiai violetine spalva nudažytas garažas, šuns būda prie kluono, tvartas, kuriame buvo laikomos karvės, kiaulės ir vištos, pravertos jo durys ir... kažkieno arklys.

Ištraukiu galvą atgal į lauką. Gerai, čia yra kažkieno arklys.

Keliuku pro transformatorinę, vaikystėje ji man atrodė milžiniška, ėjome link ežero. Vis dairiausi nuo kurios kalvos matosi atominės elektrinės bokštai⁷⁶. Kitoje ežero pusėje esančių namelių nebesimato pro užaugusias egles. Ten kažkur turėtų būti vokiečių sukloto siauruko liekanos⁷⁷. Nejučia ėmiau braižytis žemėlapyje ribas, žemės plotą, kuriame vaikščiodavau, supratau, kad ištisas vasaras judėjau vos poros kilometrų spindulyje.

Teta Valė, kuri gyveno sodyboje su mano močiutės broliu ir jo mama, buvo botanikė. Važiavau tą žinodama – su mažu kastuvėliu.

Atgal grįžome velniakeliu⁷⁸ Napoleono keliu. Šiuo keliu važiuodavome retai, kai

⁷⁶ Važiuojant iš Senojo Daugėlišio, pravažius kapines, kelias eina į aukštą kalvą.

Nuo Niemčiakalnio kalvos plika akimi yra matoma Ignalinos atominė elektrinė, esanti už 35 km

⁷⁷ Pirmojo pasaulinio karo metais pro Senąjį Daugėlišį ėjo Vokietijos kariuomenės pafrontės siauras geležinkelis Ignalina – Senasis Daugėliškis – Tverėčius – Vidžiai, aprūpinęs Daugpilio frontą. Geležinkelis taip pat jungė Tverėčiuje esantį fronto štabą ir pirmąsias fronto linijas su Mielagėnais ir Salomianka. Jį statė tiek vokiečių belaisviai, tiek vietiniai gyventojai. Senajame Daugėliškyje prie geležinkelio vokiečiai buvo pasistatę lentpjūvę. Iš daubos apačios į lentpjūvę vamzdžiais buvo pumpuojamas vanduo, išarta žemė toje vietoje ir dabar – juoda kaip derva. Vokiečiai ir siaurąjį geležinkelį, ir lentpjūvę pasitraukdami sunaikino.

⁷⁸ Velniakelis, Napoleono kelias. Napoleono Bonaparto žygio per Aukštaitiją metu per šimtametį eglyną Senojo Daugėlišio kaime buvo nutiestas akmenimis, ažuolinėmis kulbėmis grįstas kelias. Jį nutiesė Napoleono kareiviai, kai ėjo Švenčionių kryptimi.

norėdavome nukirsti kampą, dardėdavome jo didelėmis duobėmis.

Jaučiausi lyg erdvė, kurioje judėjau, būtų įgavusi per daug papildomų atspalvių. Tai vis dar buvo mano kaimas, bet tuo pačiu, viskas virto tyrimo objektu.

P. Virillio, augęs Antro pasaulinio karo metu, vakarų Prancūzijoje, negalėjo pasiekti pajūrio, kuriame vokiečiai tuo metu statė savo Atlanto sieną, kuri tęsėsi per visą pakrantę nuo Norvegijos, Danijos iki pat Ispanijos. Daug vėliau, nuvykęs prie jūros jis užsikabino už pamatyto bunkerio formos, dar vėliau – kito bunkerio ir dar vieno. Žymėdama taškus, kuriuos turiu apžiūrėti Senojo Daugėlišio kaimo teritorijoje, imu jį plėsti, svarbūs tampa keliai, kur jie veda, kas jais važiavo, kuria kryptimi pro kaimą keliavo kareiviai, kuriame slėnyje vyko mūšis, kas laimėjo mūšį, ką gydė dėdė, kiek Napoleonas užtruko, kol ėjo keliuku, kuriame dabar sustojusi žiūriu jam pavymui, „kažkur skaičiau, kad Stendalis paprastai ir aiškiai rašyti išmoko studijuodamas kovinius Napoleono įsakymus“⁷⁹, kokia trajektorija Paryžiuje judėjo eiseną nešanti jo karstą link Les Invalides, ar aš ėjau tomis gatvėmis gyvendama Paryžiuje, ar ramunėlių sėklos, kurias pasisodinau šiltnamyje yra susijusios su tomis ramunėlių sėklomis, kurias ledi Holand jam siuntė į šv. Elenos salą, ką augino teta botanikė, kur tas bijūnas, kuris augo šlaite, kiek kilometrų nuo kaimo iki Ignalinos atominės elektrinės (35km), kiek kilometrų nuo Ignalinos atominės elektrinės iki Černobylio atominės elektrinės (523km), kuriai sprogu buvo graži saulėta diena ir mes su mama šildėmės balkone, ar Napoleonas pro mano kaimą judėjo ant arklio kaip Jacques-Louis Davido tapytame paveiksle (1805), ar asilo, kaip realybę kertant Alpes labiau atspindinčiame Paul Delaroche darbe (1848), o gal tai buvo karieta, dabar saugoma madame Tussaud muziejuje, kokio svorio yra Antommarchio padaryta jo veido atlieja, mirties kaukė. Kaip atrodė namas, kai kareiviai ateidavo į jį sužeisti, kur dingo dėdės felčerio instrumentai. Kaime galėčiau praleisti daugybę metų viską permąstydamas ir tikrindamas. Virilio įstrigo dvidešimčiai metų dirbdamas prie savo knygos *Bunker archeology*⁸⁰, stebuklingos Prancūzijos pajūrio bunkerių kolekcijos. Brėžinių, nuotraukų ir tekstų kolekcijos. Norėčiau užlipti į visus nacių priešlėktuvinės gynybos bokštus (Flaktürme, iš 16 buvusių, iš kurių nesugriauti arba palikti iš dalies liko 11, mačiau tik 5).

⁷⁹ Šiškin, Michail, *Laiškų knyga*, iš rusų k. vertė Sigita Parulskis, Vilnius: Vaga, 2015, p. 11

⁸⁰ Virilio, Paul, *Bunker Archaeology*, New York: Princeton Architectural Press, 1997.

Visus miško gaisrų stebėjimo bokštelių. Suskaičiuoti visus medžius. Norėčiau ir save. Surūšiuoti.



vienu metu skaičiavau Kišo salos medžius (detalė). Vėliau perėjau prie kitų vietų

Žeimenos stotelė, esanti 35 km nuo kaimo ir 62 km nuo Vilniaus, o tiksliau, Jaunadario kaimas, įsikūręs bėgių ir upės plyšyje ir pasiekiamas vieninteliu keliu. Galvojau apie gaisrinę, lekiančią gesinti traukinio ilgu vingiuotu siauru miško keliuku. Greičiausiai iš Švenčionių arba Švenčionėlių.

Pietavome prie vandens. Vėliau, peržiūrinėdama padarytas nuotraukas, ieškojau už ko užsikabinti. Pievos, kurioje stovėjau, moters, kuri mus su mama gąsdino, kad visi tuoj sprogsime, apdegusios žolės, įšilusio stoties pastato. Oras tylėjo. Buvo panašiai įdomu, kaip ieškant Hitlerio bunkerio Berlyne, snaiperio pozicijos Sarajeve, autobuso, vežančio į Rilos vienuolyną, stotelės Sofijoje, kavinės prie televizijos bokšto Prahoje, bet atrodo, visus dabar išminėtus pavyzdžius gali imti ir susiieškoti bet kas, o traukinio gaisro pievą, vietą, kurioje stovėjau – tik aš.

Ar *punctum* man išsiskleidė? Kur tie sudegę vagonai?

Traukinių praktika

Žinomas eseistas prisipažino, jog jis kartais keliauja vien tam, kad pabėgtų nuo mirties. Mirtis pasibeldžia į namo duris, rašė jis, o ten – tuščia. Tik cak, cak, cak...laša atsitabalavęs čiaupas, čepsi kaip pedofilas liežuvio, pamatęs pradinukę. Bet, deja. Tada mirtis sėda į taksį, ištisia vairuotojui keletą eurų nenusimaudama pilkos drobinės, panašios į sodininko, pirštinės ir pasiveja taikinį oro uoste. Nereguliuojamos užsikimšusių arterijų sankryžos spūstyje.⁸¹

Anksčiau ištisus mėnesius leisdavau traukiniuose. Diena iš dienos. Supergreituose, itin lėtuose, vos judančiuose sivilinančiame karštyje. Vagonuose pūsdavau tirštą pypkės dūmą, glostydavau kupe tarp dvylikos kojų įsispraudusios ožkos nosį. Sėdėjau kaip styga operacinę primenančiuose salonuose. Kalbėjau tarpusavyje sumaišytomis kalbomis, neturinčiomis vardų. Valandų valandas stebėdavau lekiantį kraštovaizdį, kartais imdavo atrodyti, kad traukinys stovi vietoje, o tik laikas lekia pro šalį. Ilgai važiuojant prarasdavau orientaciją. Esu įlipusi į traukinius, vežančius priešinga kryptimi, nei planavau, pasiklysdavau žemėlapyje šimtus kilometrų, atsibUSDavau ne tuose miestuose, kurie buvo pažymėti lape, popieriniame, besiardančiame per sulenkimus.

Arba, būna, išvažiuoju ir velniškai noriu grįžti, paskambinti, parašyti, viską pasakyti, bet susitvardau, galvoju, praeis.

Stojuosi. Braukiu pirštais per šalia įsispraudusio vyro ausinių laidą, kilsteliu jam nuo peties, praeinu, judu judančiame vagone lyg apsvaigusi, lyg ryčiau atsiminimus. Aš nepamiršau tikrintojų su šautuvais, paslaugių ir reikalaujančių, su vyno stiklu, su cigarete dantyse, pelenai krito ant grindų, atidarė langą, prakaito ir kvėpalų kvapus pro plyšį išsiurbė tolstantis miestas. Aš atsimenu pokalbius. Istorijas, rūpesčius, politinius įsitikinimus, kaimyninių šalių kivirčius, nuogastavimus, pasiūlymus, prašymus, juoką. Aš atsimenu veidus. Kurie kartu įlipdavo. Kartu išlipdavo. Eidavo iš paskos. Priekyje. Lydėdavo mane naktį, sako, negerai vienai, sako, aš pabūsiu su tavimi, kol prašvis.

⁸¹ Radvilavičiūtė, Giedra, *Tekstų persekiojimas. Esė apie rašytojus ir žmones*, Vilnius: Apostrofa, 2018, p. 224

Kartais pakeleiviai ramindavo, kartais pakeleiviai gąsdindavo. Jų dėmesys trikdydavo. O kartais, jų dėmesio reikėjo. Labas, einam pas mane. Labas, einam arbatos. Labas, tu labai graži. Labas, ką veiki čia viena. Ar nešalta taip sėdėti? Einam, ko čia spyriojiesi. Ne, vidury žiemos, vidury nakties, vidury pirmą kartą matomo miesto, ant laiptelių prieš užrakintas lauko duris, vieno iš trijų laiptelių, žvelgiančių į karuselių lemputes rotušės aikštėje, ne, man nešalta. Atsiremiu į kuprinę. Bet jis nenuėina. Negaliu ir aš atsistoti, nebeturiu jėgų. Stotis užrakinta. Mano traukinys tik už trijų valandų. Bandau sugalvoti apie save kokią istoriją, kurią išgirdęs naujasis draugas atsiknistų.

Galvoju, Hermanas Geringas, Antro pasaulinio karo metu, naciams pristigus plieno, siūlė lokomotyvus gaminti iš betono⁸². Judantis bunkeris. Lekianti per laukus skulptūra. Kartais išsekimo akimirkomis apima patys fantasmagoriškiausi vaizdiniai.

Kodėl tu fotografuoji tuos namus, pažiūrėk, kokia graži mano šeima. Jis apsikabina ją šypsodamasis, jų akys švyti. Nuspaudžiu mygtuką. Atatranka nutvilko pusę kūno.

Aš atsimenu tave, tavo šeima nuostabi. Praėjo dešimt metų po šio kelias minutes trukusio pokalbio ir štai aš apie tave rašau. Tu atsiduri tekste, juokingu pavadinimu „kaip išmesti iš galvos?“. Apsidairyk, pasižiūrėk ar tau čia tiks, galite prisėsti visi ant laiptelių, priešais karuselių lemputes, lauksime traukinio.

Ką galvojo M. Cvetajeva, traukinių stotyje laukdama sugrįžtančio B. Pasternako? Kiek valandų iki jos traukinio buvo likę, kai jis išėjo sakydamas, kad eina cigarečių, ir negrįžo?⁸³

O kai ji, pametusi galvą dėl R. M. Rilės, uždraudė jam mirti, ar žinojo, kad meilės eilėraščių jis parašydavo vienai moteriai, o paskui paskirdavo tą patį tekstą kitai, o gal ir

⁸² Speer, Albert, *Trečiojo reicho viduje*, iš vokiečių k. vertė Ieva Sidaravičiūtė, Kaunas: Obuolys, 2013, p. 296

⁸³ keletą metų aistringai susirašinėję Marina Cvetajeva ir Borisas Pasternakas, nusprendė pagaliau susitikti. Marinai trumpam stabtelėjus Paryžiaus Liono stotyje. Susitikę jie beprotiškai nervinosi. Negana to, Cvetajevos lagaminas kaip tyčia plyšo per siūles. Pasternakas, suradęs virvę, ją suveržė. „Dabar jie tiesiog sėdėjo, vargiai pajėgdami pratarti žodį – susirašinėdami buvo nuėję taip toli, kad pagaliau atsidūrę vienas kito draugijoje duso nuo jausmų. Pasternakas pasakė, kad eina nusipirkti cigarečių, – išėjo ir nebegrįžo. Cvetajeva sėdėjo ir laukė, laukė, kol atėjo laikas lipti į traukinį.“ O grįžusi į Maskvą, pasikorė ant Pasternako atneštos lagaminą perrišusios virvės. Abramovič, Marina, *Eiti kiaurai sienas*, iš anglų k. vertė Emilija Ferdmanaitė, Vilnius: Kitos knygos, 2018, p. 37

dar trečiai? Ir atvažiavus gražuolei iš Egipto pasitikdamas ją iš savo sodo skynė jai rožes, įsidūrė į pirštą, žaizda negijo, užsikrėtė ir, štai, nebėra Rilksės.⁸⁴

Atsidarau Vilnius – Kaunas greitojo traukinio planuojamų bėgių žemėlapi. Iš Pilaitės, per Nerį, tiesiai pro mano namus, net nustoju kvėpavusi, kaip arti traukinys atsirastų ir prašvilptų. Prisiprašiau.

Punctum nr. 2

Toje pačioje atsitikimų temoje norėčiau išanalizuoti dar vieną atvejį ieškodama *punctum*. Jis, priešingai nuo ankstesniojo, kuriam pagrįsti aš kol kas galiu pasitelkti tik savo atmintį, yra įrašytas kino juostoje, turiu skaitmeninį jo variantą savo kompiuteryje ir galiu persukinėti, peržiūrėti. Jame užfiksuotas pats veiksmas, o ne tik jo vieta, iš ekrano į save žiūriu aš pati.

Praėjus 5–6 metams po traukinio gaisro, būdama 11-kos metų esu nufilmuota stebinti moters/lėlės nužudymo spektaklį Užupio krantinėje. Man už nugaros ant sienos didžiulėmis, tada dar nesuprantamomis, raidėmis užrašyta „Hitler“. Po ilgų filmavimų, juostai pagaliau pasiekus kino teatrus, dėl joje esančio turinio man nebuvo leista jos pasižiūrėti. Ilgą laiką galvoje turėjau filmą, sudėtą tik iš epizodų, kuriuose pati dalyvavau ar stebėjau filmuojant. Veikėjai, kurie filme turėjo vienokius vardus, man turėjo kitus – užrašytus pasuose, o ne scenarijuje. Filme turėjau mamą, kuri kvietė grįžti į namą Užupyje, kurį kartais praeinu su susidomėjimu (filmui užteko, kad įeičiau tik į laiptinę). Kvietė ji mane, nes per ilgai užtrukau bendraudama su pagal scenarijų būsimu savo vyru, kuris buvo pažadėtas balso, fone kalbančio apie dviejų vaikų ateitį. Ateitis jau buvo pažadėta dabarčiai. Buvau Emilija, būsimą dailininko Tado Gutausko žmona. Realiam gyvenime po dar 5-ių metų žinojau/buvau nusprendusi, kad būsiu „didi menininkė“. Vos už poros žingsnių nuo filmavimo aikštelės esančioje galerijoje po ketverių metų (15-kos) atidariau savo pirmąją parodą. Iš jos tais pat metais darbai iškeliavo į Paryžių, „Lietuvos

⁸⁴ Smith, Ali, *Spring*, London: Penguin Random House, 2019, p. 47

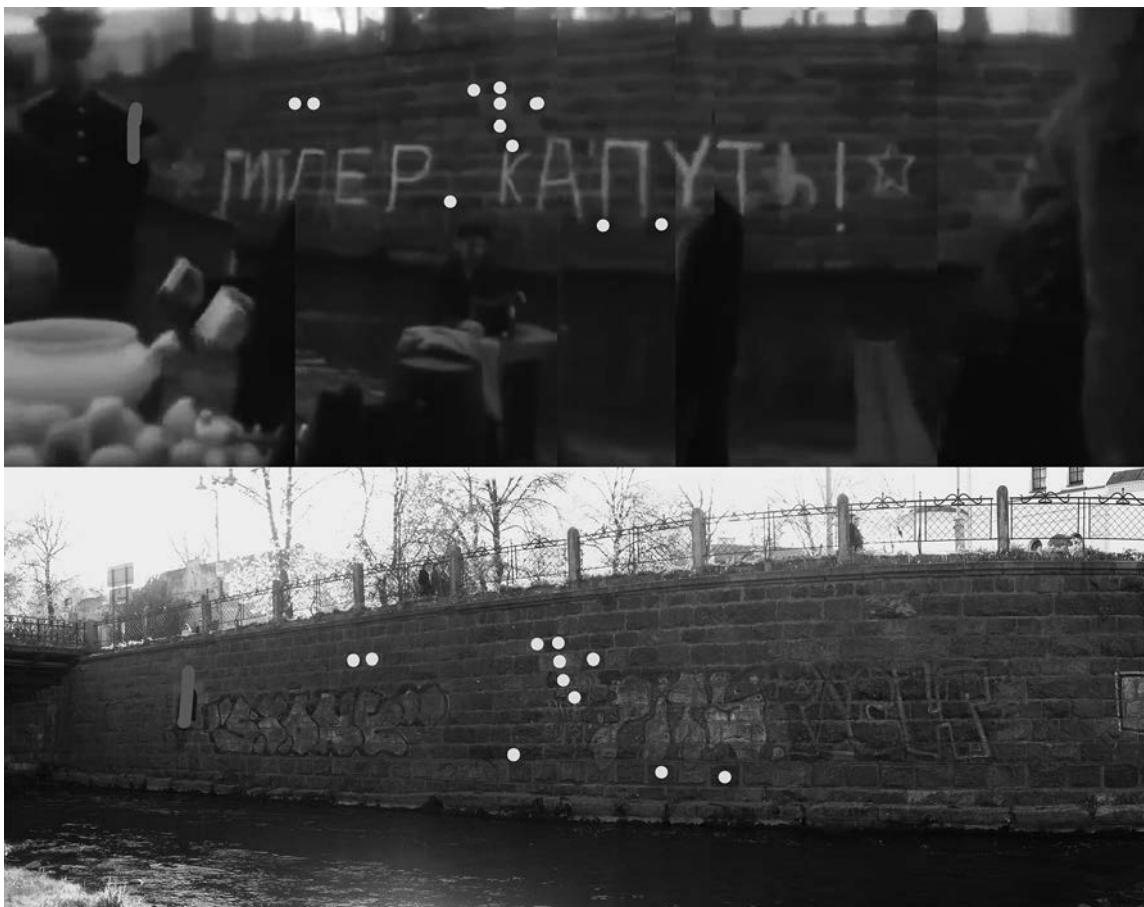
rytas“ iš manęs ėmė interviu ir man atrodė, kad „didžia menininke“ jau tapau. Tuo metu perėjau mokytis į Užupio gimnaziją, Užupis man buvo lyg šventas miestas, viskas atrodė tobulai fantastiška. Dar po 4 metų, jau dailės akademijoje man pozavo tos pačios moterys, kurios filme mušėsi tarpusavyje man už nugaros. Toje vietoje, kur stoviu, dabar išskleista medinė Užupio kavinės terasa, joje mokėjau vieną arbatos puodelį gerti kelias valandas.



kadras iš Algimanto Puipos filmo *Vilko dantų karoliai* (1997)

Vos už poros žingsnių nuo šio vaizdo, pakrantės name turėjau savo studiją. Kiek toliau buvo ir mano celė dailės akademijoje.

Norėčiau pasižymėti, nusifotografuoti sienos akmenis, lyg suieškoti baltų dažų likučių, brėžusius kirilicą. Surasti tašką, kuriame stovėjau, pervaidinti sceną. Šis mažos mergaitės žiūrėjimas mane sugauna ir beveik žeidžia. Lyg kadre tilpusios detalės iki šiol skleistųsi mano aplinkose vis naujais ir dar aiškesniais pavidalais dar labiau stebindamos.



Ar filmo režisierius įrašė žodį *Hitler* man į atmintį dar man nežinant, ką jis reiškia?

Žiūriu į save praeityje, stovinčią turguje prie upės, nacių periode.

Aš žiūriu į save kino juostoje dabar, tai yra mano praeitis, kuri kalba apie praeitį, iki manęs, kurių abiejų ateitį iki dabar aš jau žinau. Mano vaidinama mergaitė užaugo per pusantros kino filmo valandos. Tiesą, sakant save suaugusią aš sutikau dar prieš filmavimus. Moteris, vaidinusi mane suaugusią, tuomet man pasirodė ypatingai graži, plonais ilgais pirštais, jos lūpos ir nosis nė kiek nepanašios į mano, tik plaukų spalva ta pati. Kur ji dabar? Mano paralelinė visata. Kaip man/jai sekasi būti? Ar susikalbėtume?

Labai gerai atsimenu dirbtinio rūko skonį burnoje. Kapinių scenoje. Prieš Tadiui nueinant šūkaujant „Kam Belomor kanal?“ Tuo metu aš rijau aitrų rūką nesipriešindama, sakiau man nurodytą tekstą. O fone skambėjo mano būsimo vyro atsiminimai apie ateitį. Kol tu

mylėjaisi su šliundromis, aš jau buvau likimo tau pažadėta. Mieloji, kas galėjo pagalvoti, kad tau teks plauti mano vėmalus...

Tuo metu žodis „belomorkanal“ man dar buvo nežinomas. Šešiasdešimt metų anksčiau atidarytas Baltosios jūros kanalas, buvo iškastas greičiau negu spėta nufilmuoti ir sumontuoti kino filmą. Vos per 21 mėnesį, naudojant praktiškai tik rankų darbą ir pačių pasigamintus įrankius 170 000 kalinių ir specialiųjų tremtinių (iš kurių mažiausiai 25 000 mirė) iškasė 141 mylios kanalą, pastatė penkias užtvankas ir devyniolika šliuzų. Maksimo Gorkio „Hidrologine terra incognita“⁸⁵ pavadintoje Tolimojoje Šiaurėje teritorijos tyrimams prieš pradedant darbus buvo skirti vos 7 mėnesiai. Tam tikrose atkarpose teko „kasti“ gryną granitą. Idėjos sumanytojas Stalinas, didysis sodininkas, traiškęs mažus žmogelius, kaip amarus ant augalo lapų, tikrasis *Landscaping the human garden*⁸⁶, atrodo, mėgo greitį ir turėjo savotišką laiko suvokimą. Greitis jo sistemoje, atrodo, turėjo lenkti laiką. Laikas, negalėjo sutapti su realybe. Visi planai turėjo būti įgyvendinti anksčiau laiko. Visi, turėjo dirbti greičiau, nei įmanoma. Tai, kas buvo neįmanoma, turėjo būti padaryta, greičiau, negu sumąstyta.

Kanalas dėl skubos buvo iškastas pernelyg sekus ir numatyta laivybai yra netinkamas. Papirosai Belomor, kadaise buvę populiariausi Sovietų Sąjungoje, ilgus dešimtmečius buvo vienintelis prie jo dirbusių ir mirusių atminimas. Jie vis dar gaminami.

⁸⁵ Applebaum, Anne, *Gulago istorija*, iš anglų k. vertė Rasa Drazdauskienė, Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 86

⁸⁶ Violetos Davoliūtės pranešime *Multidirectional Memory: Lithuanian Jews and the Soviet Deportations of June 1941* išgirstas terminas. Tarptautinė vasaros mokykla *Communicating Difficult Pasts* Kuldiga, Latvija, 2019

Dūmų vaikymasis

Esminis dalykas, rūpėjęs istoriografijai nuo pat pradžių, – *didingų* žygių aprašymas.“ – rašo A. Sverdiolas, „*didingų*“ pakreipdamas kursyvu.⁸⁷

Į gaisrų stebėjimo bokštelius lipti draudžiama. Tą skelbia miškų urėdijos ženklai, užtvirta tvora, prirakintos kopėtėlės, kartais ir kelių pakopų signalizacijos sistema. Lipant, ypač vėjuotą žiemos dieną, jų grakšti 40-ties metrų aukščio metalinė konstrukcija siūbuoja vėjyje, o pirštai limpa prie kopėtelių strypų. Tarp pūguotų arba saulėtų peizažų taip nė karto ir nepamačiau gaisro. Bokštelyje, kuriame reiktų kantriai laukti, aš dažniausiai labai skubu.

Šiandien, lakstydamą automobiliu palei ugnies liežuvių, nesėkmingai bandžiau atmintyje iškrapštyti bent vieną netoliese esantį bokštelį.

Žolės deginimas, kasmet pavasarį besikartojantis procesas – žmogaus pradėtas veiksmas – draudžiamas įstatymo⁸⁸, tačiau sunkiai sustabdomas. Kasmet, tokiuose deginimuose sudeginami ūkiniai ir gyvenamieji pastatai, gyvūnai bei žmonės.

⁸⁷ Arūnas Sverdiolas, *Steigtis ir sauga*, Vilnius, Baltos lankos, 1996, p. 111

⁸⁸ Pagal 1999 m. Rugsėjo 1 d. Nr. 269, Lietuvos respublikos aplinkos ministro įsakymo dėl Aplinkos apsaugos reikalavimų deginant sausą žolę, nendres, šiaudus bei laukininkystės ir daržininkystės atliekas, 3-ią priedo punktą yra draudžiama deginti ražienas, taip pat nenupjautas ir nesugrėbtas (nesurinktas): žolę, nendres, javus ir kitas žemės ūkio kultūras.



Aplenkus vieną gaisrinę, prie gyvenamuosius namus siekiančios ugnies jau radau televizijos kameras ir reporterę raudonu kostiumėliu. Sekant perimetru, vaizdai keičiantis iš juodų apanglėjusių pievų į suprakaitavusius gaisrininkus su kastuvais ir vandeniu,

važiuojant keliu, kuris žymėjo ugnies ribą, nebeleido jai toliau eiti pavėjui, priešingoje pusėje išnirio dar vienas baltas ir platus debesis. Važiuojant toliau – dar vienas. Užkilus ant Liepkalnio, Naujos Vilnios pusėje skleidėsi trys balti dūmų bokštai, šalia esančioje automobilių taisymo teritorijoje kažkas sumanė deginti padangas. Juodas dūmų stulpas nedrąsiai lenkėsi ir prašėsi į dangų.

Dabar tokie gaisrų debesis jau gauna oficialius pavadinimus. 2017 metų leidimo Tarptautinio debesų atlaso klasifikacijoje atsirado miško gaisro debesis – Flammagenitus, arba Homogenitus – žmogaus veiklos sukeltas debesis. Yra aprašytas ir žemesniame atmosferos sluoksnyje susidarantis rūkas – Stratus homogenitus – tai pakilę šilti ir drėgni miesto, mašinų išmetami garai. Pakilę dar aukščiau jie virsta Cumulus homogenitus. Čia savo juostas – Cirrus homogenitus – palieka ir lėktuvai, jie iš lėto niaukia dangų. Po teroristinio išpuolio Niujorke 2001 metų rugsėjo 11-ąją, buvo sustabdytas bet koks lėktuvų eismas virš Jungtinių Amerikos Valstijų ir Kanados. Tris dienas virš Amerikos skristi galėjo tik karinis transportas. Buvo užfiksuotas dienos temperatūrų svyravimo diapozono padidėjimas, kai kuriose daugiau lėktuvų praskrendamose vietose jis buvo dvigubas įprastam sezono vidurkiui⁸⁹.

Apskritai, Antropoceno pradžią galima būtų sieti su su dirbtinių debesų kūrėjo T. Newcomen išradimu – „atmosferiniu garo varikliu“⁹⁰, kaip jį vadina J. Lovelock, jis buvo skirtas išpumpuoti iš anglių kasyklų vandenį. Degindamas anglis, užvirtą vandenį jis paleisdavo garais.

Atsiminiau vykusią popiežiaus rinkimų chemiją: juodam dūmui naudojamas mišinys iš kalio perchlorato, antraceno ir sieros. Baltai dūmus nudažo kalio chlorato, laktozės ir

⁸⁹ Bridle, James, *New Dark Age: technology and the end of future*, London: Verso, 2018, p. 204

⁹⁰ Lovelock, James with Appleyard, Bryan, *Novacene: the coming age of hyperintelligence*, London: Penguin books, 2019, p. 34

pušų sakų mišinys. Yra dvi krosnelės, kurių viena yra skirta biuleteniams, o kita išleidžia juodą arba baltą dūmą.



Į Vatikaną vykau iš Florencijos. Bet popiežius man tada nerūpėjo, mane domino Berninis ir Mikelandželas. Būtent iš Mikelandželo apžvalgos aikštelės Florencijoje stebėjau gaisrą. Bandžiau atspėti, kas taip gražiai dega tolyje. Stovėjau pažaliavusios Mikelandželo Dovydo kopijos atšvaituose, kurio originalas turėjo stovėti ant Florencijos katedros stogo, bet buvo pastatytas lauke priešais Palazzo della Signoria, kur dabar irgi stovi kopija, kurios originalas galiausiai išgabentas į Akademijos galeriją, kur neleidžiama jo fotografuoti, skulptūra kokybe maloniai skiriasi nuo kitų dviejų anksčiau minėtųjų.



2011 m. balandžio 11 d. Minsko metro stotelėje Oktiabrskaja, kuri yra netoli prezidento Aleksandro Lukašenos administracijos pastato, 17.56 val. įvyko sprogimas. Vienuolika žmonių žuvo, 126 buvo sužeisti.

2011 m. balandžio 17 d. buvau Minske, bandžiau rasti teroristinio išpuolio žymes, bet tai buvo tik daugybė policininkų, tikrinančių rusų kalbos žinias ir kuprinės turinį, dideliame ekrane gatvėje kalbantis Lukašenka ir gėlėmis ir žvakėmis apdėtas įėjimas į Oktiabrskaja. Gėlės buvo visose metro sprogimo dūmų išėjimo vietose.

Žiūriu kaip dega medinis pakelės kryžius. Po avarijos išsiliejęs kraujas susigėrė į žemę, pamažu virto žole ir dabar degdamas kyla dūmais man į plaučius. Aš įtraukiu jį į savo vidų ir dalį iškvepiu.

Vykstu į Aušvicą. Kūnų naikinimo dūmais vietą. Ir jos dydis mane sužeidžia.

Ar tikrai, po Antrojo pasaulinio karo, mokslininkai nustojo žiūrėti į žvaigždes⁹¹ ir pasinėrė į mikropasaulius laboratorijų mėgintuvėliuose ir greitintuvuose? Ar tikrai, kaip

⁹¹ „Po Antrojo pasaulinio karo beveik niekas nebespoksojo į dangų. Milžiniški objektai nebetraukia fizikų, visi veržiasi prie nykštukų, į subatominę sritį, nori tirti materijos sandarą. Vis didesniuose ir brangesniuose

po karo rašė Hannah Arendt, mes įstrigome laike, kur nėra ateities?⁹² Beliko tik kartoti ir kartotis kaip kartotėms? Mėnulis priartėja, vanduo užlieja paplūdimio smėlį. Mėnulis atsitraukia.

Pražiūrėti augalai

Amerikiečių armija mokino dirbtinio intelekto programą atpažinti iš viršaus miške esančius tankus. Nufotografavo mišką su tankais ir be tankų ir davė nuotraukas analizuoti, pabrėždama, kad pirmose yra kažkas reikšmingo, ką reikia išmokti atpažinti, o antrosiose – nėra. Programa išanalizavo, išmoko, praėjo visus testus ir bandymus, buvo paleista į darbą realiame mūsų lauke ir pradėjo beviltiškai klysti.

Tankai buvo fotografuoti ryte esant giedram orui, žydram dangui. Jiems išvažiavus, darant antrą nuotraukų seriją, dangus jau buvo apniukęs.

Programa, žiūri į mišką, ji moka atpažinti ne tankus, o dangų be debesų⁹³.

Dažnai, ilgai ieškant atsakymo, apima pojūtis, kad per daug spaudžiu aplinką man pasiduoti, reikalauju. Ieškau to, ką noriu rasti. Susirankioju atsitiktinumus, verdu viename inde, drumzlės buria mane raminančią lemtį. Žinau, kad žinau, kur einu. Bet sustojus sunku įvardinti, ko ieškota.

„Kai truputį išsiskirstys rūkai, bandysiu rašyti kitą laišką [...]“⁹⁴

greitintuvuose vaikosi kvarkų ir kvantų, žvaigždes palieka ten kur jos yra – tolybėse“. Cituojamas Neffe, Jurgen, *Einšteinas, biografija*, iš vokiečių k. vertė Alfonsas Tekorius, Vilnius: Alma littera, 2010, p. 258

⁹² Apie Hannah Arendt, *The human condition* rašo Jenny Anderson knygoje Anderson, Jenny, *The future of the world: futurology, futurists, and the struggle for the post-cold war imagination*, Oxford: Oxford University Press, 2018, p. 1

⁹³ Bridle, James, *New Dark Age: technology and the end of future*, London: Verso, 2018, p. 137

⁹⁴ Algirdo Juliaus Greimo ir Aleksandro Kašubienės laišakai 1988–1992, sudarė Aleksandra Kašubienė, Vilnius: Baltos lankos, 2008, p. 58

Paspaudžiu kavos aparato mygtuką. Ruda ir balta srovės maišosi į saldžiai kartų sirupą. Kavos septynerius metus negėriau, kodėl staiga sumąsčiau jos įsipilti? Eilėje laukiantis vyras man pasakoja apie tai, kaip mokslininkai vietovės istoriją tyrinėja pagal vabalus. Žinoma. Juk lygiai taip ir pagal augalus galima pasakyti ar dirvožemis rūgštus, ar drėgnas, vieni augalai mėgsta degimvietes, galima išskaityti ar vanduo buvo nusekęs staiga, suskaičiuoti metus, rūšis, žiedus, užterštumą, radiaciją. Aš stovėdavau pievose, kuriose vyko mūšiai, aš laukiau, kol pievos man papasakos savo atsiminimus, pasidalins matytais nesusikalbėjimais, aš žiūrėjau nemokėdama žiūrėti, aš žiūrėjau ne ten, aš pražiūrėjau. Jie man kalbėjo. Aš nemokėjau klausytis.

tau rašydama aš suvokiau vieną juokingą savo savybę – aš kažkokia priekurtė. Man atrodo, kad aš klausausi, bet viskas turi būti įvardinta žodžiais. Kiekvienas žodis turi turėti vieną vienintelę reikšmę, absoliučiai tikslią. Kitaip aš nesuprantu. Sako, moteris jaučia į ją žiūrintį vyrą iš kito pilnos salės kampo, bet jeigu ji pradeda apie tai galvoti, ji pradeda mąstyti, kodėl jis žiūri, ar tikrai jis žiūri, galiausiai prieina kokios komiškos išvados, kad ji greičiausiai juokingai išsitepusi veidą ar jis apskritai žiūrėjo į už jos stovinčius draugus. Aš esu ta moteris iš kito pilnos salės kampo. Aš pradėdau mąstyti iškart, kuo skubiau, tai, kas akivaizdu, tampa neapčiuopiama, man mat reikia žodinių įrodymų, kitaip, suprask, dalykų nėra. Paleidžiu viską dūmais, sugadinu ir tiek.

Atsimeni tą nesąmonę su Froidu, kur jis rašo, kad vienintelis jį kankinantis dalykas yra įrodyti savo sužadėtinei, kad ją myli?⁹⁵...

„Saška, čia svarbiausia – negalvoti. O aš visą laiką galvoju. Ir tai neteisinga. Juk kiek jau kartų kiti galvojo apie tai ir surado didžią išmintį – negalvoti“⁹⁶.

⁹⁵ Barthes, Roland, *A lover's Discourse: fragments*, iš prancūzų k. vertė Richard Howard, London: Vintage, 2018, p. 215

⁹⁶ Šiškin, Michail, *Laiškų knyga*, iš rusų k. vertė Sigita Parulskis, Vilnius: Vaga, 2015, p. 160

Sodas Miškas

Pasakojimas apie tai, kaip pražiūrėjusi augalus karo laukuose, grįžtu prie jų, imu mokytis jų kalbos, klausytis, bandyti susikalbėti ir suvokti laiko skirtumą. Susidomiu uždaromis ekosistemomis, augalų augimo ciklais.

Pasakosiu apie dvi personalines parodas, surengtas 2016 m. pavasarį. Pirmoji (*Sodas Miškas*) vyko Panevėžyje, Lietuvos dailininkų sąjungos galerijoje „XX“, maždaug tuo metu, kai reikėjo sėti pomidorus. Antroji (*Sodas Miškas 2*) atidaryta Vilniaus dailės akademijos galerijoje „Akademija“ tada, kai pomidorus reikėjo persodinti į šiltnamį.

Istorija susijusi su vienu nedideliu kolektyvinių sodų sklypu Trakų rajone. Pirmą kartą man prieš akis jis išsiskleidė kaip smėlynas su išvartyta velėna, neseniai nugriauto namo liekanomis, išbraižytas ekskavatorių vikšrų raštų, o sklypo krašte ilgomis pūvančiomis lentomis užbarikaduotas stovėjo šiltnamis, prikrautas blunkančių sofų, baidarių, žaislų, indų, rūbų, išsigelbėjusių iš griauamo namo.

Smėlynas įdomus man nebuvo. Tai nutiko vėliau. Šiek tiek vėliau, negu pavasarį iš visos maišalynės pradėjo lįsti augalai. Praėjo kiek laiko, kol suvokiau, jog šie naujokai, savavaliai, atklydėliai sklype buvo daug anksčiau už mane. Ėmiau juos stebėti. Pradėjau žymėti, rūšiuoti, kataloguoti jų lapus, žiedus, vaisius. Ieškojau jų vardų, pomėgių, ypatybių. Dvejus metus žemėje buvo prismaigstyta šimtai raudonų vėliavėlių: kiekviena žymėjo naują augalą, vis kitą gėlės spalvą, dar vieną neatpažintą žolę. Tie, kurių buvo bent po du egzempliorius, būdavo kerpami ir skenuojami, kiti, vienetiniai, laukė kitų metų pasidauginimo. Jaučiau, kad, tvarkant žemės sklypą, vejoje greičiausiai pamažu dings tas savotiškas „zoologijos sodas“, ir norėjau jį sulaikyti, visko išklausti, galėti vėliau dar sykį jį apžiūrėti.

Daug vėliau, nei pradėjau leisti augalų atspaudams keliauti po pasaulį, supratau, kad istorija yra apie jų sodintoją, kurios niekada nemačiau. Mūsų lėto ir painaus pokalbio abėcėlė vijosi iš stiebų ir lapų, skleidėsi lotyniškais vardais, žiedų kupetomis. Ėmiau jausti, kokios spalvos jai patiko, kokios formos, kokiais prieskoniais kvepėjo jos gaminamas maistas.

SODAS, KURIO NEMAČIAU

YRA PENKI ARAI ŽEMĖS. APTVERTI TVORA.

PERKASTI DAUGYBĘ KARTŲ, SKIRTINGOMIS KRYPTIMIS IR GYLIAIS IKI 100 METRŲ.

KIEKVIENAS GRUMSTAS PERSTUMTAS, PASKENDĖS AR IŠNIRĖS.

TARP IŠSIBARSČIUSIŲ SUGRIAUTO IR NAUJO NAMO DETALIŲ IŠLEND
NAUJA–SENA ŽOLĖ. KEISTOS GĖLĖS STIEBIASI.

TOS, KURIŲ NIEKADA ČIA NESODINAU.

JOS PASAKOJA MAN APIE

SODĄ, KURIO NIEKADA NEMAČIAU.







Taip aš, niekada nesidomėjusi žeme, ėmiau sodinti gėles, mirkyti svogūnėlius kalio permanganate, rankioti amarus, vienus augalus laistyti šiltu vandeniu, kitus žiemą dangstyti skaromis nuo šalčio, dar kitus pavasarį slėpti nuo ankstyvų saulės spindulių. Skaičiau apie senuosius lietuvių darželius-vaistinėles, keliavau iš vieno botanikos sodo į kitą, rinkau vandenį kaupiančių sukulentų, taip pat – į Lietuvos Raudonąją knygą įtrauktų augalų kolekciją, bandžiau tapyti sutrintų žiedlapių dažais, važinėjau po valgomų miško ir pievos augalų ekspedicijas.



Retoji *Silene Lithuanica*, su sėklomis perduota man Dzūkijos nacionalinio parko vyriausiosios specialistės Onutės Grigaitės. Nuotraukoje matyti ir mano laikinas darbo stalas, Marcinkonių bažnyčios klebonijoje, kunigo kambaryje, kuriame praleidau savaitę Lauros Garbštienės organizuoto simpoziumo *Skroblaus vingiai* metu. Po šiuo darbo stalu didžiosios rudosios skruzdėlės visą savaitę iš man ant grindų nukritusių popieriaus atraižų konstravo skruzdėlyną.



O sodas, tie 5 arai susivėlusios žemės, ir buvimas jame netikėtai virto meno kūrinių šaltiniu. Istorijos, nutikusias šioje nedidelėje erdvėje, aprašomos ir eksponuojamos šalia kūrinių.



ŠERNAS

ANTRĄ NAKTIES STOVIME SU ŠUNIMI GATVĖJE. UŽ KELIŲ METRŲ, GRETIMAME SKLYPE, SĖDI MEDŽIOTOJAS, PASIRĖMĘS ŠAUTUVĄ ANT MEDINIO DVIŠAKIO. RYTOJ KAIMYNAS MUMS PASAKOS, KAD VISAI PRIE PAT ASFALTU RIDINĖJOSI MAŽI ŠERNIUKAI. PO KELIŲ SAVAIČIŲ KITA KAIMYNĖ JAU RODYS PAAUGUSIŲ ŠERNIUKŲ ILGĮ TARP PLAŠTAKŲ. ŠUO SULOJA Į AKLINĄ TAMSĄ, TEN, KAIMYNĖS SKLYPO KRĖMUOSE, KNISASI MOTINA ŠERNĖ.

RAUGINTI PAPARČIO LAPAI IR CUKATOS IŠ ŠVENTAGARŠVĖS KOTŲ, PASAKOJA JIS, VIS ATISISUKDAMAS IR MAN Į DELNĄ ĮPILDAMAS REČIAUSIŲ LIETUVOS AUGALŲ SĖKLŲ, BAZILIUI DUODAMAS VIS KITOKIOS OBELS OBUOLĮ, IŠRINKDAMAS VABALUS IŠ DELNO. O MES SU LAURYNŲ VOS SPĖJAME IŠ PASKOS. GRAŽIOJI SILENE LITUANICA DAR

PALIKO MUMS TRIS ŽIEDUS, KELERIUS METUS NESĖKMINGAI IEŠKOTA
MIŠKINĖ LELIJA IŠTIESUSI SAVO ILGĄ STIEBĄ, JOS SVOGŪNAS VALGOMAS,
TIK REIKIA VISIEM NEPASAKOTI, SIEKIU DVI IEVOS UOGAS NUO ŠAKOS.
ATRODO, LYG BOTANIKOS SODŲ IR ORANŽERIJŲ LAIKAS STAIGA BAIGĖSI,
ČIA, CHAOTIŠKAI SUSIVĖLUSIOJE HENRIKO GUDAVIČIAUS PIEVOJE, DAUG
DAUGIAU STEBUKLŲ, NEGU GALĖJAU PRIGALVOTI. ŠERNAS NESENIAI ČIA
PERKNISO ŠLAITĄ. GAUNAME PAUOSTYTI AUGALO, KURIO ŠAKNŲ JIS
IEŠKOJO.

RUGSĖJO 1, 2015

Teksto stačiakampius spausdinu ant kalkinio popieriaus, prie sienos klijuoju raudona lipnia juosta. Į atidarymą atėjęs Arvydas Šaltenis manęs klausia: „Betgi kodėl raudona, taip ryškiai matosi tada ta juosta?“, o aš jam atsakau: „Taip reikia, man patinka“ ir nepasakoju apie paauglystėje tik raudonai lakuotus nagus, apie raudoną tušinuką, su kuriuo vis kas uždrausdavo pasirašinėti dokumentus, kad būtent ši juosta naudojama elektrikų, ypač vieno, to paties, kuris yra ir parodos herojus, galvoju, gal net jis pirko šį rulonėlį, kai mano namuose prieš kelis metus jungė laidus. O gal tai pasakojimas apie tai, kaip tuos pačius laidus lankstė jūrininkas, laivo kapitonas, buvęs policijos kriminalistas, kurio barzda ir į uodegėlę surišti plaukai nugairinti saulės ir vėjo, ir šiek tiek nuovargio, ir kaip per kiekvienus pietus jis pasakodavo apie jūrą. Galbūt jis pirko tą lipnią raudoną juostą. Ar svarbi čia Baltijos jūroje gyvenanti, į moliuską panaši žuvytė, kuriai gyvai pradūrus tam tikrą gyslą išbėga viduramžiais ypatingai vertinta raudoniems dažams tinkanti medžiaga⁹⁷? Galvoju, ar tai kaip nors susiję. Ar svarbu dabar viską pasakyti. Išleisdama vaiką į darželį surašau auklėtojoms jo žodyną. „Queen – raudona spalva“, ir galvoju, ar šermukšnių karoliai, kuriuos surinkau, su vaiku grįždama iš darželio pirmomis jo lankymo dienomis, ar tos pakeliui iš darželio į namus augančios uogos, sudžiūvusios vis dar bus raudonos.

⁹⁷ Pleij, Herman, *Karminas, purpuras ir mėlis. Apie spalvas Viduramžiais ir vėliau*, iš nyderlandų k. vertė Antanas Gailius, Vilnius: Aidai, 2010, p. 36

Sąvoka „raudona“ neturi nė lašo raudonumo.⁹⁸

Teksto stačiakampiuose surašau istorijas. Akies kraštu stebiu jas skaitančius. Galvoju, kad viską juose paaiškinau, per atidarymą pasakau, kad mano šiltnamyje šią vasarą nebus raudonų pomidorų.

Tekstas apie mano susitikimą su šernu medžiotojui primins šūvį, jo žmonai mėsos tekstūrą, vaikams vakarienę, mokykloje jie girsis, kaip tėvas nukovė baisų žvėrį, o mano kursiokas taip su meile vadindavo savo smulkutę gražuolę draugę. „Shernas“, taip dabar ji pavadinusi savo drabužių parduotuvėlę Barselonoje, iš to pavadinimo galiu spręsti, kad jie dar kartu. Taip supratimas net paties tiksliausio referencinio pasakymo, kad ir vieno žodžio, kuris tiesiog reikalauja vienodos supratimo schemos, yra komplikuojamas konceptualiomis ar emocinėmis atožvalgomis, viskas tampa asmeniška, savita, galbūt net atvirkščia rašiusiojo minčiai.⁹⁹ Bet pasakojimą stačiakampiame plote rašau toliau apie apsilankymą gamtininko Henriko Gudavičiaus retųjų žolynų sode, miške už Liškiavos, rašau, kaip jis pasakoja, kaip šernas ir pas jį neseniai perkniso visą šlaitą, rodo augalą, kurio tas ieškojo. Konferencijos apie sodus¹⁰⁰ metu susirinkusiems aiškinu, kaip 3D spausdintuvu išlietas reljefas atsidūrė parodos kompozicijoje tik dėl to, kad man kreipusis į Kultūros paveldo departamentą, atvykęs ir vietą aprašęs archeologas Arūnas Strazdas viename sakinyje parašė „šernai čia karts nuo karto apsilanko“. Rankomis ore veriu karolius, lyg vienas veikėjas kitam perduotų tą patį raktažodį, o aš tik surinkčiau juos tuo metu supančią aplinką, jų pasakojimus į savo pasakojimą, pasisavinčiau jų buvimus, jų laiką, pernaudočiau, padauginčiau tėkmes.

Kartais imu galvoti, kad šernas gyvas tik mano tekste. Jis yra ten, tarp eilučių, šnopuoja, žino, kad jo nematau, bet jaučiu, užuodžiu. O ar nevirsta juoda šerno galva popieriaus lankstiniu, neišgriūna į geometrines formas, į popieriaus įpjovimus, kur ne kur kreivą lenkimą, klijų linijas, ar priėjęs žmogus, prieš tai nematęs šerno, neimtų liesti popieriaus, glostyti tikėdamasis, kad šis jam atsivers ir viską prisipažins. Lyg tekstas

⁹⁸ Gasset, Jose Ortega Y, *Mūsų laikų tema ir kitos esė*, sudarė Antanas Andrijauskas, iš ispanų k. vertė Rūta Samuolytė, Vilnius: Vaga, 1999.

⁹⁹ Eco, Umberto, *Atviras kūrinys: Forma ir neapibrėžtumas šiuolaikinėje poetikoje*, iš italų k. vertė Inga Tuliševskaitė, Vilnius: Tyto alba, 2004, p. 97

¹⁰⁰ Pranešimas *Sodas, kurio nemačiau* Vilniaus dailės akademijos ir Vilniaus universiteto konferencijoje „Sodai: tradicijos, įvaizdžiai, simboliai Lietuvos kultūroje“, Vilnius, 2017 05 11–12.

virstų vaizdu, bet nebe raidžių išmegztu stačiakampiu, o šernu. Tekstas yra šernas. Vienintelis šernas parodoje yra tekstas.

Tekste aprašomas apsilankymas Henriko Gudavičiaus puoselėjamoje retųjų Lietuvos augalų pievoje. Jis žymi perėjimą nuo sodo augalų į mišką, kurį iki vartelių atneša žvėries pasirodymas.



DAUBA

2015 m. LAPKRIČIO 25 d. KULTŪROS PAVELDO CENTRO ARCHEOLOGAS
ARŪNAS STRAZDAS, VYKDYDAMAS KULTŪROS PAVELDO DEPARTAMENTO
PRIE KULTŪROS MINISTERIJOS PAVEDIMĄ Nr. (9.63.)2–2258, KAIP ATSAKYMĄ
PILIETEI RŪTAI SPELSKYTEI APRAŠO OBJEKTĄ:

„Tai natūrali pailga VŠV–RPR kryptimi dauba gana nuolaidžiais šlaitais, tik PV šlaito apatinė dalis statesnė. Galiniai šlaitai, t. y. VŠV ir RPR, žemesni ir yra 6–8 m aukščio, tuo tarpu šoniniai šlaitai yra apie 11 m ir 16 m aukščio. Daubos dugne yra apie 20x10 m dydžio šlapia vieta (šernai čia karts nuo karto apsilanko). Daubos šlaitai kai kur erodavę,

ypač statesnis, PV šlaitas. Dauba apaugusi mišku – pušynu su beržų ir drebulių priemaiša. RPR šlaito viršuje yra trikampio formos apie 20 m ilgio ŠV–PR kryptimi ir iki 10 m pločio ŠV gale iki 1 m gylio įduba. Jos PR krašte yra apie 2 m skersmens smulkių akmenų krūsnis. Ši įduba, tai buvusi bala. Į ją, kaip į nederbiamą vietą, ir buvo metami akmenys. Daubos R ir P šlaituose ir aukštumoje į P nuo daubos pastebėtos terasos, rėžinės žemėvaldos palikimas. R šlaite pastebimos 3 ežios su tarp jų esančiais apie 12 m pločio rėžiais. Viena susiformavusi ežia yra apie 1–1,2 m aukščio. Ežios orientuotos beveik Š–P kryptimi. Apatinis rėžis nusileidžia į pačią duobos apačią ir yra tik apie 1 m pakilęs nuo daubos dugno. Daubos P šlaite ir gretimose aukštumoje išsiskiria 2 rėžiai, vienas apie 25 m, kitas apie 17 m pločio. Viena susiformavusi ežia čia yra beveik iki 2 m aukščio. Šie rėžiai galais remiasi į daubą. Kur baigiasi rėžiai, susiformavusi lyg terasa – lauko galas. Nuo šio galo į daubą leidžiasi jau statesnis šlaitas. Matyt, šlaito apatinė dalis jau nebebuvo dirbama.“

2015–2016



NESUMEDŽIOTA STIRNA

2013 m. KALĖDŲ RYTĄ PRIE BIRVOS EŽERO (TRAKŲ R.) VYKO MEDŽIOKLĖ.
PABAIDYTA STIRNA METĖSI Į EŽERĄ, PLAUKĖ, LAUŽĖSI EŽERO VIDURIO

LEDU, SUSIPJAUSTĖ IR ŽUVO. TEN JĄ IR RADAU.
PO KELIŲ SAVAIČIŲ JI ATITIRPO IR VĖJAS JĄ STUMDĖ NUO VIENO KRANTO
PRIE KITO. KARTAIS JĄ BEVEIK PASIEKDAVO MANO ŠUO.
GALIAUSIAI EŽERAS ATIDAVĖ STIRNĄ MIŠKUI, KUR JĄ SUDRASKĖ ŽVĖRYS.
JOS BALTI KAULAI LIKO KALNO ŠLAITE. KAIRYS PETYS IR KELI
ŠONKAULIAI.
TARNYBOS, Į KURIAS KREIPIAUSI, ŽADĖJO ATVYKTI IR STIRNĄ IŠTRAUKTI.
JOS PAKLAUSDAVO EŽERO PAVADINIMO.
2014–2016





TRAKŲ RAJONE YRA DU BIRVOS EŽERAI

Induose ež. Birva vanduo



Istorijoje kalbama apie mano kasrytinius pasivaikščiojimus su šunimi. Stirnos – gyvūnai, kurie žiemą gana dažnai ateina į sodus ėsti nukritusių obuolių. Aprašytas susidūrimas ir įvykių seka ilgai nėjo man iš galvos. Stirną pasirinkau lankstyti labai nedidelę, telpančią delne, – tokia ji man rodėsi iš tolo, žvelgiant nuo ežero kranto, ir nors žvėries kūnas baltame lede juodavo, man labiau įstrigo suledėjimo ir žūties, į debesį pakilusios skaidrios dvasios vaizdinys.

Antrasis kūrinys – lyg atsakymas pirmojo aprašo pabaigai. Galbūt tarnybos, į kurias kreipiausi, neatvažiavo, nes per klaidą nuvyko prie kito Birvos ežero, taip pat esančio Trakų rajone. Induose vanduo, semtas iš abiejų ežerų. Vandenyje iš ežero, kuriame žuvo stirna, buvo apstu mikroskopinių irklakojų vėžiagyvių ciklopų. Per parodą Panevėžyje

jais labai atidžiai rūpinosi galerijos darbuotoja Rūta, po antrosios parodos ciklopai paleisti į savo gimtąjį ežerą.

Žemiau esantis tekstas pasakoja apie parodos perkėlimą iš Panevėžio į Vilnių. Eksponuojamas iš Panevėžio miške netoli Pašilių stumbryno iškastos žemės susuktas kamuoliukas (*Hikaru dorodango*), gana tiesmukai perkeliant Panevėžio žemę į Vilnių, kaip ir iš šimtametės Panevėžyje augusios liepos šakos išpjauta stumbro nosis. Nosis, kurią parodoje siūliau uostyti dėl netikėto specifinio liepos kvapo.

SODAS MIŠKAS. LDS GALERIJA XX. PANEVĖŽYS 2016.03.24–04.13

SODAS MIŠKAS 2. VDA GALERIJA AKADEMIJA. VILNIUS 2016.05.09–21

SODAS MIŠKAS 2

ŽEMĖ, SAKO, IŠKELIA AKMENIS.

STUMBRO NOSIS KVEPIA LIEPOMIS.

GALERININKĖ RŪTA MAITINO CIKLOPUS MAŽAIS ŽOLĖS LAPELIAIS,
NAKČIAI INDELIUS PALIKDAVO ATVIRUS. AR JIE IŠTVERS DAR DVI
SAVAITES KEISTOJE ŠVIESOJE BE SAVO EŽERO?

MIŠKE, NETOLI PUIKIŲJŲ FLEURS DE LIS, IŠSIKASU JUODOS ŽEMĖS.

STUMBRAI PAKELIA GALVAS KITOJE TVOROS PUSĖJE. JEIGU NE
PARODA PANEVĖŽYJE, KAI DAR LAPAI BUVO PUMPURUOSE, TAIP IR
NEBŪČIAU PASTEBĖJUSI, KAD MIŠKAS PILNAS AKMENŲ, IŠTISA LINIJA.
VASARĄ MIŠKAS NEIŽENGIAMAS.

GRUPĖ DANIELIŲ IŠ LĖTO TRAUKIASI NUO MANĖS TANKMĖN. IEŠKAU
FOTOAPARATO, DAR GALĖČIAU PRISITRAUKTI JUOS ARTYN.

ŽEMĘ IŠSIKASU PARODOS PERNEŠIMUI. 131 KILOMETRAS Į
PIETRYČIUS. VILNIUS. 2016





HIKARU DORODANGO. ŽEMĚ IŠ PANEVĖŽIO NETOLI STUMBRYNO



**STUMBRO NOSIS, IŠPJAUTA IŠ 150-ties METŲ PANEVĖŽYJE AUGUSIOS
LIEPOS ŠAKOS**

Anksčiau maniau, kad, norėdama būti kūrybiškai produktyvi, turiu nuolat nepailsdama keliauti, patirti vis daugiau, pamatyti vis daugiau, ilgiau eiti, sunkiau kopti į kalną, ilgiau nemiegoti, nevalgyti, prisitrinti pūslių. Pastaroji paroda, man pačiai neplanuotas eksperimentas, rodo galimybę ilgokai užgaišti nedidelėje cikliškai kintančioje erdvėje.

Aprašytos parodos susideda iš istorijų, eksponuojamų teksto forma, ir istorijų inspiruotų meno kūrinių. Ekspوناتai kinta paeiliui, kartais vienas kyla iš kito, juos jungia atsikartojantys raktažodžiai, kūrinio atsiradimą ir jo poziciją parodoje dažnai lemia visai smulkios ir nereikšmingos detalės. Tekstinė dalis tiek pat svarbi kiek fiziniai objektai. Neretai ji lemia visą organizaciją.

Napoleono sodas



„Kai įžengiu į valgomąjį, gubernatorius pareiškia savo archyvuose radęs detalių apie priėmimą, surengtą Montholono apsilankymo garbei 1821 metų gegužės 6-tą dieną, taigi kitą dieną po Napoleono mirties, ir stengėsis kiek įmanoma nuodugniau išnagrinėti valgiaraštį rengdamasis šio vakaro priėmimui“¹⁰¹. Ištrauka pateikta iš generolo de Montholono 6-tos eilės vaikaičio Rene Maury Francois de Cade – Montholon knygos, paremtos jo rastais protėvio dienoraščiais ir laiškais, rašytos siekiant išsiaiškinti ar tikrai būtent generolas de Montholonas nunuodijo Napoleoną šv. Elenos saloje. Ir nors įdomiausia teksto dalis turėtų būti apie pasitvirtinčius faktus apie nuodijimą, bet mano akis vis sustoja ties kartais net ir paties autoriaus įvardijamu keliavimu laiku¹⁰².

¹⁰¹ Maury, Rene, *Napoleonas: didžiojo karvedžio saulėlydis*, iš prancūzų k. vertė Lolija Spurgienė, Vilnius: Tyto Alba, 2002, p. 27

¹⁰² „...nuo pat atvykimo kas žingsnis jaučiu, kad kažkokia burtų knyga išsiuntė mane į kelionę laiku“ Maury, Rene, *Napoleonas: didžiojo karvedžio saulėlydis*, iš prancūzų k. vertė Lolija Spurgienė, Vilnius: Tyto Alba, 2002, p. 24

Šv. Elenos Sala, kurioje paskutiniuosius savo gyvenimo metus sodininkaudamas leido Napoleonas, net šiais laikais vis dar gyvena savotiškame uždareme mikropasaulyje. (aprašytas Darvino įspūdis apsilankius saloje¹⁰³) Pasiekama penkių dienų kelione laivu nuo Afrikos pietinio kranto, apgyvendinta vos 4500 žmonių (Napoleonui atvykstant jų buvo 4000–5000), sala išlaiko ir savo išorinį juodų aštrių akmens kalvų atšiaurumą.

Napoleono mėgstamiausias vynas vis dar brandinamas iš Afrikos pietuose, Keiptaune, Konstanco regione auginamų burgundinių vynuogių. Ževrė-Šamberteną jis gerdavo ne pietų metu, bet naktį arba paryčiais. Specialiai jam nuo 1816 metų būdavo užsakoma po 15 butelių per metus. Vynas buvo pristatomas statinėmis, iš kurių generolas de Montholonas vyną supilstydavo į butelius, pagardindavo keliomis dulkelėmis aršeniko ir tiekdamo tik Napoleonui. Ir jeigu daktaras Antomarkis, kometai skriejant padange, Napoleonui jau visai nusilpus, būtų likęs prie minties sugirdyti pacientui Stibio druskos, šis būtų miręs nuo mirtino kalio stibio tartrato mišinio su aršeniku. Bet pasirinktas buvo kalomelis ir istorija turi pažymėti Montholoną, kaip Napoleono nuodytoją, bet ne nunuodytoją.



šiandieninis Longvudo vaizdas, matomas Google žemėlapiuose

¹⁰³ Darwin, Charles, knygoje *Journal of researches into the natural history and geology of the countries visited during the voyage of H. M. S. Beagle round the world, under the Command of Capt. Fitz Roy, R. N., chapter 1, St. Jago – Cape de Verd Islands*, London: John Murray, 1890, p. 4 Šv. Elenos salos aplinką pavadina beveik sterilia

Longvudas, parinktas Napoleono apsistojimui buvo visiška priešingybė jo prižiūrėtojo Hudson Lowe išsirinktam Plantation House, kur Dianos viršukalnė ir Halley kalnas dengia išpuoselėtą, iš įvairių Europos, Azijos, Afrikos ir Amerikos atvežtų augalų sodą nuo augmeniją kitose salos dalyse nusiaubiančių pietryčių vėjų¹⁰⁴. Longvude augančius eukaliptus, vietiniai vadino mirusiu mišku. Medžiai buvo vėjų prilenkti prie žemės¹⁰⁵. Vietovė dažnai skendėjo rūkuose, o vasarą degė karštyje. Daktaras Antonomarchis pasiūlė Napoleonui užsiimti sodininkavimu¹⁰⁶, kad daugiau judėtų. Šis pasiūlymą priėmė su dideliu entuziazmu ir greitai visi Longvude gyvenę žmonės, buvo įtraukti į žemės kasimus, medelių sodinimus, laistymus. Aplink namą Napoleonas prisodino ąžuolų, persikų, gluosnių šešėliui teikti. Vėliau ėmėsi daržo, kur sėjo pupeles, žirnius ir kt.¹⁰⁷ Laistymui buvo nutiestas 900 metrų ilgio vamzdis iš šaltinio. Iškastas baseinėlis žuvelėms. Lady Holand, kuri jam siūsdavo knygas, vieną kartą įdėjo ramunėlių sėklų. Šie augalai saloje veši iki šiol. Ramunėlės, priešingai ten vis dar augantiems, apie Napoleoną papasakoti galintiems medžiams, mane sudomino dėl realios galimybės gauti jų sėklų ir augalų pasisodinti savo sode. Ciklais augantys augalai man labai derėjo prie istorijoje besikartojančių nesusikalbėjimų. Galiausiai uždaramame cikle besikartojantis augalas mane privedė prie eksperimentų pavadintų mikrokosmosais, uždaromis sistemomis, kuriose dar ekstremaliau, negu nuo pasaulio izoliuotoje šv. Elenos saloje, augalai turi išsilaikyti, be jokio kas tris savaites atplaukiančio maisto papildymo laivo, pro užsandarintas stiklo sienas, patenkančio oro ar lietaus.

¹⁰⁴ General Count Montholon, the Emperor's companion in exile, and testamentary executor, *History of the captivity of Napoleon at St. Helena*, London: Henry Colburn, 1846, p. 146

¹⁰⁵ Ibid., p. 166

¹⁰⁶ *The Exile of St. Helena: the Last Phase in Fact and Fiction*, iš prancūzų k. vertė Philippe Gonnard, London: William Heinemann; Philadelphia: J. B. Lippincott company, 1909, p. 108

¹⁰⁷ Bourrienne, Louis Antoine Fauvelet, *Memoirs Of Napoleon Bonaparte, Complete*. By His Private Secretary. Edited by R. W. Phipps Colonel, Late Royal Artillery, New York: Charles scribner's sons, 1891, p. 1202



UŽDARA EKOSISTEMA. BANDYMAS NR. 1. 2016 BALANDIS

KARTAIS NORISI VISKĄ SUVALDYTI.

VOS UŽKLIJAVUS, ATSIDŪRUS KITOJE STIKLO PUSĖJE, MAN „PAAIŠKĖJO“, KAD VIDUJE PER DAUG VANDENS. „REIKIA ATKLIJUOTI IR DAR KELIAS DIENAS PALAIKYTI, KAD IŠGARUOTŲ.“

PRAĖJUS PORAI DIENŲ, DALIS AUGALŲ LAPŲ ĖMĖ GELSTI, BALTUOTI, PELYTI.

„BŪTINAI REIKIA VISKĄ IŠARDYTI, BANDYMAS NEPAVYKO, PER DAUG VANDENS.“ REIKIA BŪTINAI IŠRANKIOTI VISUS LIKUSIUS VABALIUKUS, KURIŲ ANKSČIAU NEPASTEBĖJAU,

JIE VISI ŽUS, TUO PAČIU IŠVĖDINSIU DRĖGMĘ, GAL DAR ĮBERSIU KELETĄ SĖKLŲ, REIKIA IŠIMTI SUKULENTŲ LAPUS, JIEMS VIS TIEK JAU ŠAKĖS, GERIAU SUMESTI PELKINIŲ NOTRELIŲ. “ ĖMIAU NEŠIOTI. PALIKDAVAU NAKTĮ LAUKE, DIENĄ SAUGODAVAU NUO TIESIOGINIŲ SAULĖS

SPINDULIŲ, VĖLIAU ATVIRKŠČIAI...ŠILTNAMIS RASOJO, NESIMATĖ, KAS DEDASI
JO VIDUJE. „REIKIA PAVARTYTI. NE, GERIAU KRESTELTI, LAŠAI NUTEKĖS NUO
SIENELIŲ.“

Parodos metu, augalai sunyko, pajuodavo, apaugo pelėisiais. vasarą namukui leidžiant
lauke, augalai pamažu atsigavo, išdygo nemažai naujų.



2019 metų rugsėjo 20 diena

Tolesnis domėjimasis uždromis sistemomis privedė prie šio darbo.



**Į MANO ŠILTNAMĮ GREIČIAUSIAI NETILPS VISI AUGALAI, KURIŲ SĖKLAS
PARSISIUNČIAU**

MANO ŠILTNAMIS // LIETUVOS EDUKOLOGIJOS

UNIVERSITETO ORANŽERIJA // KAUNO BOTANIKOS SODO ORANŽERIJA // PALM
HOUSE, KEW BOTANIKOS SODE LONDONE // BIOSPHERE 2 ORACLE, ARIZONA //
EDEN PROJECT, DRĖGNŲJŲ TROPIKŲ BIOMAS,
KORNVALIS, JUNG TINĖ KARALYSTĖ

2 cm: 10 m



MANO ŠILTNAMIS

Pradėdama nuo nedidelės uždaros ekosistemos, aš pereinu prie Biosphere 2. Tai 1,2 ha dydžio stiklinė konstrukcija, 1991 metais pastatyta, siekiant išsiaiškinti žmogaus galimybes išgyventi kosmose. Jeigu peršoktume porą skyrių į priekį, prieitume prie teksto, kur pačiai Žemei reikia gerai pagalvoti, kaip išgyventi Visatoje. Arba, trumpam, dar likime su medžiais.

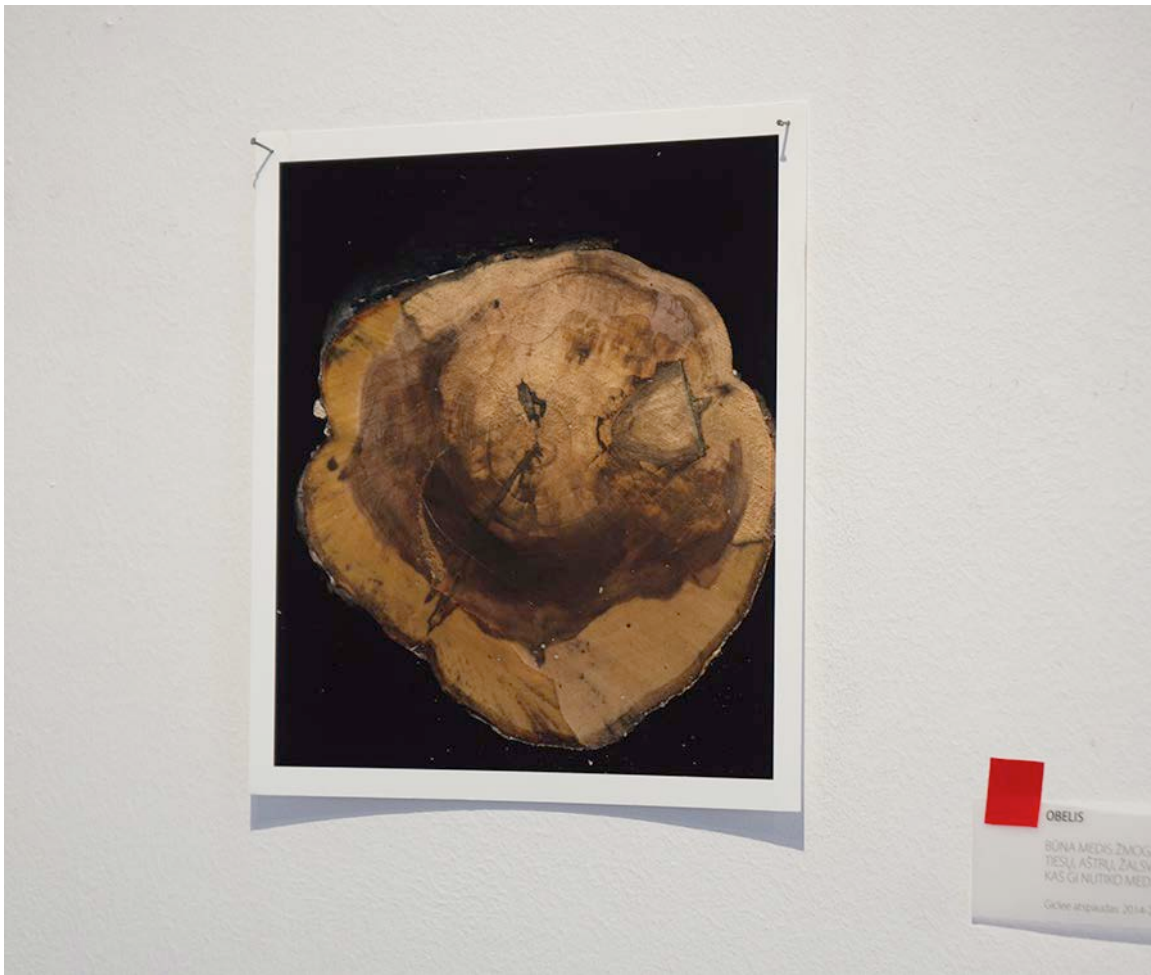
Medžiai

*yra Laplandijoje medžiai, per 100 metų jie užauga ne daugiau 20cm*¹⁰⁸

Turiu pasiruošti skyriui, kuris jau parašytas. Noriu prieiti prie jo, bet vis nežinau kurį būdą pasirinkti. Jaučiuosi panašiai lyg bandydama prisijaukinti lapę. Neapleidžia mintis, kad man nepavyks, o su tokiu nusiteikimu, motyvacija, judėti pirmyn darosi sudėtinga. Galvoju, kad pasiruošimas užtrunka neproporcingai ilgai, palyginus jį su veiksmu, kuriam ruošiasi.

Apžiūriu juodą Kyudo lanką. Sako, iki puikaus šaudymo, prireiks dvidešimt metų. Gal ir neblogas būtų projektas.

¹⁰⁸ Peter Wohlleben, *Paslaptingas medžių gyvenimas: ką jie jaučia, kaip susikalba – neregimo pasaulio atradimai*, Vilnius, kitos knygos, 2018, p. 85



Noriu papasakoti apie medžius. Apie medžių laiką. Noriu pasakyti, kad medžiai kalba, galbūt labai iš lėto, visai ne lotyniškais rašmenimis, aš jų kalbos nesuprantu. Mąstau, kaip prisijaukinti medį. Galvoju, ar nekalbantis medis gali būti paverstas kalbančia ažuoline lenta. Plonas dažų sluoksnis, dar viena dimensija. Ar kalbėti galima priversti. Malonumas privertus apkarsta.

Vienu metu, buvau labai susidomėjusi žymių istorijos karvedžių palyginimu. Ieškojau juos jungiančių nutikimų, pasikartojimų. Ieškojau vietų žemėlapyje, kuriose lankėsi vienas ir kitas, ir trečias. Ieškojau jų paliktų žymių. Ieškojau kulkų skylių. Ieškojau įdrėskimų, sužeidimų.



Aleksandro Makedoniečio, Cezario, Napoleono ir Hitlerio teritorijų persidengimas

Vėliau bandžiau įduoti jiems į rankas daiktus, kuriuos jie perleisdavo vienas kitam taip sujungdami pasaulio istoriją į kelių asmenų seką. Vienu metu leidau sau paversti juos visus sodininkais, iškelti tik jų santykį su medžiais, upėmis, gėlėmis. Tekstas, atrodo, gali sau leisti bet ką. Tiksliau, rašantysis.



Blakių kiaušiniai ant šilkmedžio lapo

Dirbtuvėse gaminame iš augalų dažus. Vandenyje tirpsta alūnas, geležies ir vario sulfatai. Klausausi, kaip tos pačios medžiagos, iš kurių namie ant palangės jau kelerius metus auginu kristalus, kiekvienoje srityje naudojamos vis kitaip. Ironiška, gamtoje esant tiek daug žalios, sodrų, žalią ilgai išsilaikantį pigmentą iš augalų išgauti sudėtinga. Žalia laikoma ne grynakraujė – ją lengviau sumaišyti iš mėlynos ir geltonos. O pats maišymas viduramžiais galėjo baigtis baudomis ir tremtimi, Prancūzijoje žaliai apsirengęs ponas dar 1566 metais sulaukdavo replikos, kad jam gal su galva negerai¹⁰⁹. Renesanse ir vėliau, maišymas jau nebekėlė tiek neigiamų diskusijų, naujai sukurta puikiai dengianti Scheele green ir jos giminaitė Emerald green gamintos iš vario arsenito buvo imtos masiškai naudoti, bet apsinuodijimų aršenu mastas greitai įtvirtino žalią, kaip nuodingo, žmones žudančio mišinio ženklą. Šios spalvos tapetai Šv. Elenos Saloje pamažu nuodijo ir ankstesniame skyriuje sodininkavusį Napoleoną. O Pietas Mondrianas taip nemėgo žalios, kad net studijoje esančių gėlių lapus nudažydavo kita spalva.

Savo knygą *The origin of species* Darvinas pradeda nuo pasakojimo apie prijaukinimą. Kelioliką puslapių skyręs gyvūnams, jis pereina prie sodininkavimo, augalų

¹⁰⁹ St. Clair, Kassia, *The secret lives of color*, London: Penguin books, 2017, p. 211

sukultūrinimo, aprašinėja kaip rožės, pelargonijos, jurginai ir kitos gėlės yra „didesnės ir gražesnės“¹¹⁰ dėl nuolatinės žmogaus atrankos ir pastangos. Žmogus prisijaukino laukinius žvėris, iš nedidelių ir karčius vaisius mezgančių laukinių medžių užsiveisė sodus sirpstančius dydžiu ir saldumu. Laukiniai migdolai iki šiol pragaištingi žmogui savo karčiu cianidu. O prijaukintieji yra valgomi didžiuliais kiekiais visame pasaulyje. Cianido skonį iš soduose auginamų augalų dar galima pajauti sukramčius besiskleidžiančius šermukšnio lapus pavasarį. Skonis maloniai svaigina. Nuo tokio lapų kramsnojimo medis įprastai ginasi išskirdamas saldžius syvus, kurie privilioja skruzdės, o šios atsidėkodamos užkremta ir lapus įprastai graužiančių vikšrų. Žmogui tai nepavojinga. Įdomu, kaip jį veiktų akacijos, gebančios nunuodyti antilopes, jos išskiria nuodų vos pajutusios graužiamus lapus, negana to medis išleidžia į orą eterinių aliejų debesį, kuris, pučiamas vėjo, pasklinda taip pranešdamas gentainiams apie pavojų. Medžiai kalba kvapais, aliejais, dulkėmis, elektros impulsais po žeme, šnarėjimu perduoda vienas kitam baimę, dalinasi maisto medžiagomis, bendrauja ne tik tarpusavyje, bet ir daug platesnėje sistemoje. Pvz. Veimutinė pušis ir jos draugė dvispalvė lakabudė (*Laccaria bicolor*). Pastaroji, stokojant azoto, išskiria į dirvą mirtinų nuodų, nuo kurių žūva maži gyvūnėliai kolembolos, iš jų lavonėlių išsiskiria azotas. Medis ir grybas patręšiami¹¹¹.

Mūsų miškuose augantis ąžuolas žievėje ir lapuose išskiria karčios nuodingos rauginės medžiagos, nuo kurios medį graužiantys vabzdžiai žūva arba nebegali pakęsti pasikeitusio skonio ir pasitraukia¹¹². ąžuolo prijaukinimas žmogaus istorijoje yra demonstruojamas kaip visiška „pažymėtina“ nesėkmė. Jų gilės Jungtinių valstijų rytų indėnams buvusios vienu iš pagrindinių maisto šaltinių, Europos valstiečiams padėdavusios ištverti badmečius, bet medis sukultūrinimui nepasidavė. Maistingos, krakmolingos ir alieingos gilės galėtų būti ne tokios karčios, galėtų būti didesnės, bet nėra. Žmogaus gyvenimas per trumpas ąžuolui prijaukinti. Miškas ąžuole nepasiduoda žmogaus sodui.

¹¹⁰ Darwin, Charles, *On the origin of species*, London: Odhams press, 1872, p. 123

¹¹¹ Wohlleben, Peter, *Paslaptingas medžių gyvenimas: ką jie jaučia, kaip susikalba – neregimo pasaulio atradimai*, Vilnius: Kitos knygos, 2018, p. 63

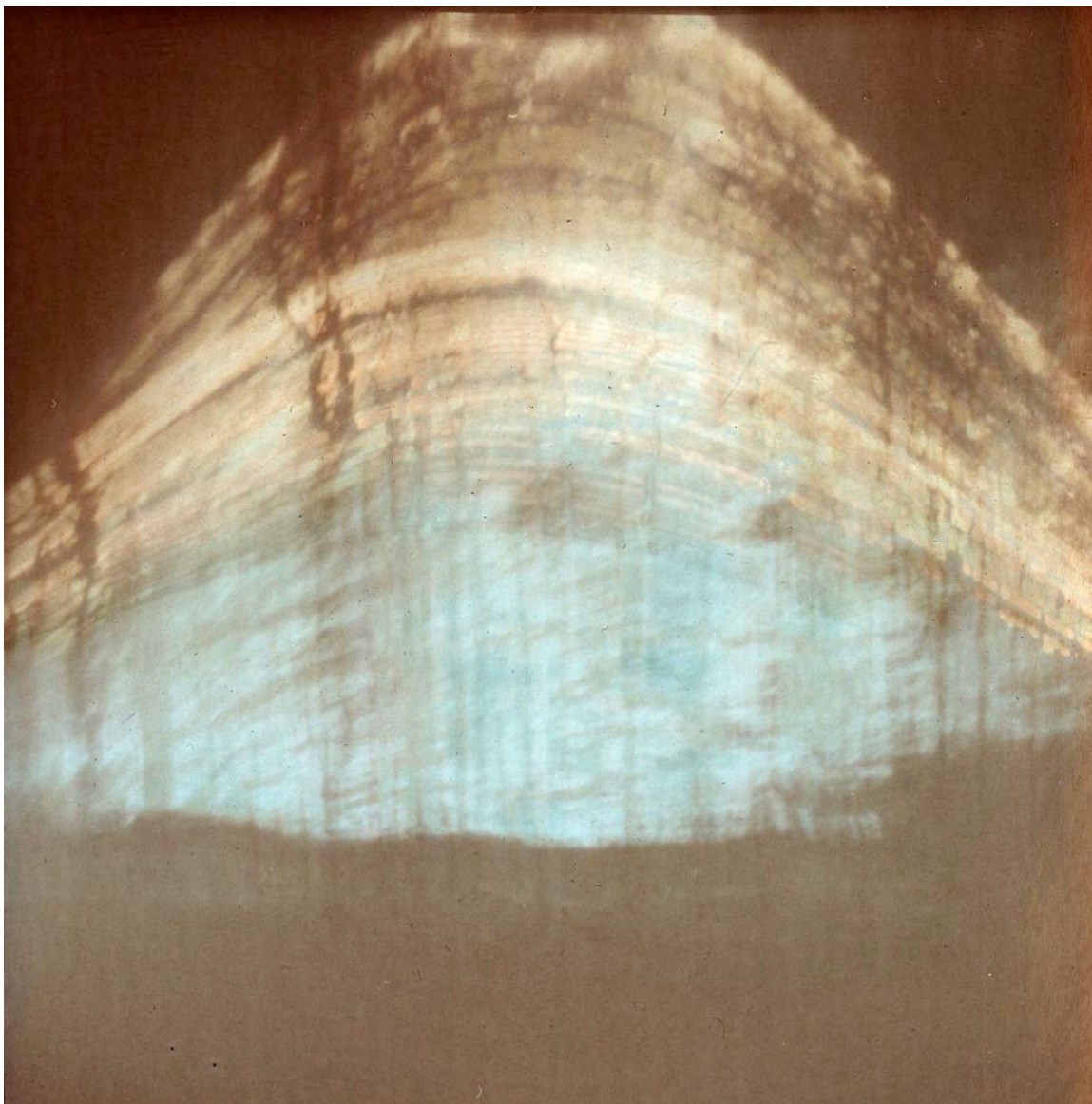
¹¹² Wohlleben, Peter, *Paslaptingas medžių gyvenimas: ką jie jaučia, kaip susikalba – neregimo pasaulio atradimai*, Vilnius: Kitos knygos, 2018, p. 20

Vis dėlto dauguma Europos miškų yra vos 200–300 metų senumo. Didžioji dalis medžių yra beglobiai vaikai¹¹³. Žmogaus sodinti, persodinti medžiai, kurie greitai auga, greitai lūžta, greitai išretinami, greitai nupjaunami. Vien Kauno marių pakrantėse, kai dėl 20 metrų pakelto Nemuno vandens buvo uždumblinamas farvateris ir hidroįrenginiai, erozijai stabdyti buvo susodinta 9 mln. spygliuočių, 4,5 mln. lapuočių, 7 mln. lapuočių krūmų ir dar daugybė laukinių vaismedžių ir kt.¹¹⁴, kurie dar savo jaunystėje pradės lūžinėti nuo stipresnių vėjo gūsių. Realus šių medžių gyvenimo laikas jau pakitęs. Kartu su žmogaus greičiu, medžiai yra priderinti prie skubos.

Einu savo šeimai priklausančiame miško plote. Po to, kai prieš metus kaimyniniai sklypai buvo plynai išpjauti, dabar stačiakampė miško forma iš visų keturių pusių apibrėžta lyg liniuote. Nors planavome miško neliesti ir nieko jame nekeisti, jis nėra izoliuotas nuo kaimyninės veiklos ir dabar iš juodos šernų perknistos drėgnos žemės, jis panašus į aukšta žolę susivėlusią pievą. Vėjo perpučiamas, anksčiau gana tamsus miško plotas dabar iš visų pusių gauna saulės, jame daug mažiau miško žvėrių, o sausringą vasarą nebegaudamas miško pavėsio išdžiūvo ir jų girdykla buvęs pakraštyje esantis vandens kanalas. Su sūnumi nukabiname nuo medžių prieš septynis mėnesius paliktas skardines su fotopopieriumi. Saulė jose diena iš dienos brėžė savo linijas dangaus skliaute.

¹¹³ Taip persodintus medžius vadina miškininkas Peter Wohlleben. „Želdinti miškai – tokie yra dauguma Vidurio Europos spygliuočių miškų – dažniausiai gyvuoja kaip beglobiai vaikai. Sodinukus kasant labai pažeidžiamos šaknys, tad persodinti medžiai, regis, vargiai įstengia ir vėl supinti šaknis į vientisą tinklą.“ Wohlleben, Peter, *Paslaptingas medžių gyvenimas: ką jie jaučia, kaip susikalba – neregimo pasaulio atradimai*, Vilnius: Kitos knygos, 2018, p. 16

¹¹⁴ *Kauno marios*, parengė Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Kauno skyrius, redkolegijos pirmininkas Klemensas Čerbulėnas, Vilnius: Mokslas, 1981.



Miškas prie stumbryno, saulės tako fotografija, 2019.02.09-2019.09.13

Išjungiu D. Šostakovičiaus oratoriją *Miškų dvasia*. Išjungiu vos po kelių minučių. Rašau muziką studijavusiai draugei: „ar Šostakovičius – cool?“. „Define *cool*“ – atsako. Pradedu nujausti atsakymą į savo pačios klausimą. Reikalingas jis man buvo tik todėl, kad draugą Staliną savo oratorija įtvirtino kaip Didįjį Sodininką¹¹⁵. „Po Stalino saule net

¹¹⁵ „Sugrįžęs iš Niujorko pagal banalų ir pompastišką Dalmatovskio tekstą jis sukūrė oratoriją „Miškų daina“. Joje kalbama apie stepių įsisavinimą, apie tai, kaip Stalinas, Vadas ir Mokytojas, Vaikų Draugas, Didysis Vairininkas, Didysis Tautų tėvas, Didysis Geležinkelininkas, tapo dar ir Didžiuoju Sodininku“. Barnes, Julian, *Laiko Triukšmas*, iš anglų k. vertė Nijolė Regina Chijenienė, Vilnius: Baltos lankos, 2017, p. 134

medžiai stiebiasi drąsiau...“¹¹⁶, net ir miręs „Didysis Sodininkas iškeliavo į rojus sodus ugdyti tenai kovinės obelų dvasios“¹¹⁷. Įdomu ar į rojų, ten, kur, sako, nėra nykimo ir laiko, yra tiekiamos Herzogovina Flor. Pagal individualų užsakymą pagaminti papirosai, kurių kandiklį Didysis Sodininkas nuplėšia ir tabaką suberia į pypkę. Kompaniją jam palaikantys pakalikai rūko tik Belomor. NKVD rūko Belomor. *Vilko dantų karolių* filme mano vaidinamos Emilijos būsimas vyras Tadas, po pokalbio su manimi nueina šaukdamas „Kam Belomor kanal, kam Belomor kanal?“

O gal Šostakovičius man buvo *cool*, nes jį iškėlė ir ilgokai saugojo Raudonasis Napoleonas?¹¹⁸ Įdomu, ar abu Napoleonai rojuje susitiko. Raudona spalva, daug anksčiau už juodą buvo blogio spalva. Reikia įsivaizduoti jų žaidimą šachmatais su baltomis ir raudonomis figūromis. (Juokinga, pagal Demokritą, sumaišius raudoną ir baltą gautųsi kito laikotarpio blogio spalva – žalia.) Arba prancūzų kareivius Pirmajame pasauliniame kare žygiuojančius raudonomis kelnėmis. Ilgai nepakitusi aprangos detalė, ryški, prastai maskuojanti, kėlė milžiniškas diskusijas dvidešimtojo amžiaus pradžioje tarp politikų ir visuomenės. Tuometinis karo ministras Eugene Etienne yra cituojamas šaukiantis, kad atsisakyti raudonų kelnų jis jokių būdu neplanuoja, niekada: „Le pantalon rouge c’est la France.“ Reikėjo vokiečiams nušauti šimtus tūkstančių prancūzų kareivių karo pradžioje, pasakojama, kad būtent ryški kraštovaizdyje gerai matoma raudona spalva buvo puikus taikinyš, kad nuomonė pasikeistų ir kareiviai būtų aprengti dangaus mėlynumo *horizon-blue* uniformomis.

Praštmatnūs prancūzų drabužiai. Gyvendama Paryžiuje įpratau prie skrybėlės. Akivaizdžiai pajaučiau, kaip stipriai miestas mane veikia.

Tiesa, Paryžius, kuriame, aš, Anri Periušo apie menininkus knygų skaitytoja, paauglystėje įtikėjusi, kad tik čia galėjau ateityje gyventi, mylėti, kurti meną ir svaigintis, buvo jau kitas. Kita buvau ir aš.

¹¹⁶ Ibid., p. 134

¹¹⁷ Ibid., p. 134

¹¹⁸ Maršalas Tuchačevskis. Žymiausias Rusijos karo strategas, laikraščių vadinamas Raudonuoju Napoleonu. Ibid., p. 22

Paryžiuje daug platanų, kurių kamufliažinė žievė lupasi ir ištisomis plokštumomis krenta ant meilės miesto šaligatvio, visus širdutėse išraižytus įsimylėjėlių inicialus nusimeta jie lengviau nei kiti medžiai.

Trečia dimensija dviejų dimensijų pasaulyje



What I want is a little cosmos¹¹⁹

Realybė, kurioje esame abu „įsriegti“ (kaip tu sakai), yra vargiai tinkama mūsų bendravimui. Jausdamiesi artimi, iš tiesų, negalime liestis orbitomis, nepažeisdami nusistovėjusios, išgyvenimui reikalingos, atskirų pasaulių gravitacijos. Tiesiog, kol tu dar

¹¹⁹ Barthes, Roland, *A lover's Discourse: fragments*, iš prancūzų k. vertė Richard Howard, London: Vintage, 2018, p. 139

nepraėjai man, aš nesugebu sustoti. Lyg be vaizduotės, būtų dar viena mums būti galima dimensija, kurią pražiūrėjau, kurią dar galiu spėti surasti.

„Netikiu esant kaltą žmogaus kaukolės formą dėl to, kad žmogus neįstengia suvokti begalybės; tai jis tikrai galėtų [...] Begalinę meilę žmogus pajėgia protu aprėpti kuopuikiausiai, tad ir erdvės begalybę turėtų pajėgti, manau, tai galėtų būti kur kas lengviau“¹²⁰

Bibliotekoje vyrauja praktika palikti kokį menkniekį ant stalo ir išeiti pietauti. Vidurdienį galima praeiti ištisą eilę paliktų atverstų nešiojamųjų kompiuterių, pluoštus spausdinto teksto, vienkartinį kavos puodelių. Vieną ankstyvą rytą prie manęs prieina vyras ir angliškai pašnibždomis klausia, ar aš nežinau, ar kažkas sėdi prie stalo, ant kurio palikti du popieriaus lapai. Atsistoju, prieinu prie jų, „greičiausiai“ – atsakau.

Kartais ir aš taip darau. Palieku savo pasyvią būtį emanuoti mane daiktais.

Žiūriu į tuos du lapus ir galvoju, koks menkas objektas jau įrodo žmogaus buvimą bent dviejuose vietose vienu metu. Kai žmogus grįš prie lapų, ar jis čia bus visas. Pastaroju metu taip retai esu ten, kur mano kūnas. Naudoju jį kaip gerai suteptą mašiną galvos veikimui palaikyti. Atsibundu ryte, nusiplaunu veidą mažo telefono ekrano šviesa, yra laiškas, nėra laiško, dar nėra laiško, pasižiūriu, kokie debesys lankys dangų, anksčiau, negu pažiūriu į juos už lango.

„Josephine,

nėra dienos, kad tavęs nemylėčiau; nėra nakties, kad tavęs neapkabinčiau; neišgeriu puodelio arbatos nekeikdamas išdidumo ir ambicijų, kurie verčia mane būti atskirai nuo mano gyvenimą jaudinančios sielos. Kad ir kur būčiau, ar vadovaučiau armijai, ar tikrinčiau stovyklas, širdyje jaučiu tik savo mylimąją Josephine, ji valdo mano protą ir mintis“¹²¹.

¹²⁰ Milevos Marič laiškas Einšteinui, siųstas po 1897 10 20, Neffe, Jurgen, *Einšteinas, biografija*, iš vokiečių k. vertė Alfonsas Tekorius, Vilnius: Alma littera, 2010, p. 102

¹²¹ Napoleono Bonaparto laiškas. *Mylimųjų laišakai*, sudarytoja ir komentarų autorė Ursula Doyle, iš anglų k. vertė Virginija Jakutienė ir Marija Bogušytė, Vilnius: Vaga, 2014, p. 51

Kur aš esu, kai rašau laišką? Kur aš esu, kai mano mylimas yra kitame mieste, ar atlaiko mano pojūčius erdvės apibrėžimas? „Būti arčiau mylimo daug stipresniame kontakte ir artume, negu leidžia erdvė“¹²². Kartais būna viskas tiek prisisodrina, įsielektrina, kad „atsiverčiu vakarykščias *Vakarines*, o ten apie mudu“¹²³.

Yra toks paprastas fizikų pratimas suvokti Visatas su daugiau dimensijų, negu mūsų. Reikia studijuoti Visatas, kuriose dimensijų negu mūsų yra mažiau. Vienas tokių pavyzdžių yra rašytojo Edwin A. Abbott, 1884 metais parašytas kūrinys *Flatland*, satyra apie žmones, kurie gyvena dviejų dimensijų pasaulyje. Moterys čia yra Tiesios Linijos (šonu pasisukus, lieka tik taškas), darbininkai ir kareiviai yra Trikampiai, profesionalai ir džentelmenai yra Kvadratai, o patys kiečiausi – diduomenė (*nobility*) – yra Penkiakampiai, Šešiakampiai ir Poligonai (daugiakampiai). Kuo aukštesnio asmens rango – tuo daugiau kampų jis turi. Kai kurie yra tokie reikšmingi, kad kampų turi tiek daug, kad tampa Apskritimais¹²⁴. Bet šios formos matomos tik mums – iš trijų dimensijų pasaulio. Dviejų dimensijų pasaulį reikia įsivaizduoti kaip stalo paviršių, o formas, kaip monetas padėtas ant jo. Norint pažvelgti iš dviejų dimensijų pasaulio formos rakurso, reikia žvilgsnį nuleisti ties stalo paviršiumi, jo kraštu, taip iš apskritos monetos pasidaro ovalas, o dar labiau artėjant prie stalo paviršiaus – tik viena linija. Šitaip vieni kitus mato dviejų dimensijų pasaulio gyventojai. Ir štai, paskutinę 1999 metų dieną pas juos atkeliauja Sfera iš pasaulio, kuris turi tris dimensijas. Sfera plokščiuosius permato kiaurai, iš viršaus, gali operuoti jų kūnus neįpjaudama, o štai pati Kvadratai atrodo, kaip „begalinis vienas ant kito sudėtų Apskritimų skaičius, dydžiu besikeičiantis nuo Taško iki trylikos colių“¹²⁵. Perkeltas į trijų dimensijų pasaulį, Kvadratas vis tiek viską mato dviem dimensijom. Taip ir mes, net ir perkelti į keturių ar daugiau dimensijų pasaulį matytume jame tik „trijų dimensijų skerspjūvius. [...] Net ir suprasdami, kad šitie objektai yra

¹²² Gasset, Jose Ortega Y, *On Love: Aspects of a Single Theme*, iš ispanų k. vertė Toby Talbot, Mansfield Centre, CT: Martino Fine Books Publisher, 2012, p. 31

¹²³ Šiškin, Michail, *Laiškų knyga*, iš rusų k. vertė Sigita Parulskis, Vilnius: Vaga, 2015, p. 5

¹²⁴ Abbott, Edwin A., *Flatland: a romance of many dimensions by A. Square*, London: Penguin books, 1988, p. 21

¹²⁵ Ibid., p. 68

daugiau dimensijų turinčio objekto dalys, vis tiek negalėtume jo tiksliai įsivaizduoti, kaip ir suvokti gyvenimo daugiau dimensijų turinčiame pasaulyje¹²⁶.

Skaitau, kaip Napoleonas niršta ant žmonos Josephine, kuri užuot laukusi jo rūmuose, jam grįžus iš mūšio, yra nežinia kokiame pokylyje. Kaip jis siunta, kad ji drįsta nerašyti jam jau keturias dienas. Grasina susiplėšyti širdį į skutus, jeigu paaiškės, kad ji ėmė mylėti jį mažiau. Ir bijau, kad vieną dieną pati imsiu mylėti mažiau. „Ji vystosi, auga, kelia kančias ir apleidžia“¹²⁷.

1812 metais, Vingio parke vyksta pokylis. Vilniaus inspektuoti yra atvykęs Rusijos caras Aleksandras I. Vingio rūmų sode buvo įtaisyta laikina šokių salė. Pokylio išvakarėse, dėl netinkamo pamatų įtvirtinimo, įgriuvo jos lubos, todėl pokylis vyksta po atviru dangumi. Pusiaunaktį caras gauna žinią, kad Napoleonas su prancūzų armija persikėlė ties Kaunu per Nemuną. Ankstų kitos dienos rytą, birželio 26 dieną caras savo būstinę iš Vilniaus perkelia į Švenčionis. 28 dieną Napoleonas be menkiausio rusų pasipriešinimo įžengia į Vilnių pro Aušros Vartus. „Aš Vilniuje ir labai užimtas“¹²⁸, – rašo jis tuometei žmonai Marijai Luizai birželio 30 dienos laiške.

¹²⁶ Kaku, Michio and Thompson, Jennifer, *Beyond Einstein: the cosmic quest for the theory of the universe*, New York: Doubleday, 1995, p. 171

¹²⁷ Barthes, Roland, *A lover's Discourse: fragments*, iš prancūzų k. vertė Richard Howard, London: Vintage, 2018, p. 7

¹²⁸ Pugačiauskas, Virgilijus, *Napoleonas ir Vilnius: karinio gyvenimo kasdienybės bruožai*, Vilnius: Arlila, 2004, p. 20

Dangus ir Mergelė Marija. Laiko nebeturėjimas

the Bible teaches us how to go to heaven, not how the heavens go¹²⁹

Aš augau kaip Libano kedras ir kaip kiparisas Siono kalne; aš augau kaip palmė Kadese ir kaip rožių krūmas Jeriche; aš augau kaip puikus alyvmedis lygumoje ir kaip topolis vandenų pakrantėse¹³⁰

1910 metų vasarą Einšteinas sprendžia klausimą, kodėl dangus yra mėlynas. Jis remiasi visai neseniai atrastu opalescencijos reiškiniu – skysčių ir garų tankio svyravimų sukeliama šviesos sklaida. Kadangi šviesa sudaryta iš visų spektro spalvų, todėl yra balta. Kai ji susiduria su Žemės atmosfera, dalelės ją sklaido, tik trumpabangę mėlyną šviesą daug efektyviau už ilgabangę raudoną. Žvelgdami į dangų matome išsklaidytą mėlyną šviesą. Tačiau Saulė šviečia geltonai, o ne baltai, nes jos spektrui trūksta dalies mėlio. Kuo labiau Saulė artėja prie horizonto, tuo ilgesnis darosi jos šviesos kelias pro atmosferą, tuo daugiau mėlio praranda, todėl dangus atrodo vis raudonesnis¹³¹.

Ant mano darbo stalo pribyrėjo trupinių. E120, arba karminas, arba košenilis, o paprasčiau – sukulčius graužiantys vabalai, skydamarių giminaičiai, juodi kavamale sutrinti jų kūnai, kuriuos ką tik dirbtuvėse naudojavau raudonai spalvai išgauti. Jie byra iš nudažytos vilnos. Ilgus šimtmečius iš šių *Dactylopius coccus* išgauta prabangi raudona puošė karalius ir šventuosius.

Užlipu laiptais. Lelijų kvapas labai stiprus. Aušros vartų Mergelė Marija žvelgia pro skardinių šarvų plyšį, raudoną rūbą ji prisidengusi paausuota gėlių karalyste. Jos dešinė

¹²⁹ Galilėjui priskiriama citata

¹³⁰ Vasiliauskienė, Aušra, Jericho rožė. Rožinio Švč. Mergelės Marijos atvaizdai XVII–XVIII a. Vilniaus vyskupijoje, in: *Sveika, Mergelė! Vilniaus arkivyskupijos marijinės ikonografijos aspektai*, sudarytoja Tojana Račiūnaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018, p. 155

¹³¹ Neffe, Jurgen, *Einšteinas, biografija*, iš vokiečių k. vertė Alfonsas Tekorius, Vilnius: Alma littera, 2010, p. 177–8

ranka peršauta švedų kareivio kulkos. Apžiūrinėju ją be jokio dvasingumo, laukiu, kol ji pakels į mane akis ir galėsime pasikalbėti, bet ji mano norui abejinga. Man stovint šiame nedideliame kambaryje, kurio sienos nukabinėtos šimtais ar net tūkstančiais įvairaus dydžio širdžių, žmonija įžengia į Eremoceną, po Antropoceno ateinantį vienišumo amžių¹³². Žvakių šviesai žaidžiant ant metalinių žiedų, Žemėje baigia išnykti bitės ir drugiai. Pamažu, iškvėpuojame visą orą ir Saulė galbūt ims šviesti balčiau¹³³. Man stoviniuojant, prie Marijos klaupiasi, meldžiasi, keičiasi vyrai ir moterys. Nuleidę ar užmerkę akis jie prašo ir tikisi. Viena moteris verkia.

Marija, jei pakeltum akis, matytum, kad gatvėje pakabinti didžiuliai šviestuvai mirga mėlynomis ir gelsvomis švieselėmis. Lango rėmo kvadrato galėtum apžiūrėti savo auksinį atspindį.

Ką tau pasakė vyras, kuris pas tave atėjo kelios valandos po to, kai jam parašiau, kad be jo man niekas nesigauna? Man jis sako, kad yra labai užimtas.

Žvaigždės, kuri tolsta nuo Žemės, šviesos banga išsitempia ir geltona pasidaro raudonesnė. Kiekvieną iškvėpuotą minutę ištisos galaktikos milžiniškais greičiais lekia tolyn nuo mūsų. Mūsų visata plečiasi ir laikui bėgant šąla ir nyra į tamsą. Mes daromės kosmiškai vieniši. Galbūt pradėjome nuo mažyčio ir begarsio Big Bang, bet baigtis po gerų 5 milijardų metų galime beišsikvepiantiesiems Saulei ryjant Merkurijų ir Venerą, jos karščiui spraginant Žemės kalnų viršūnes, pasibaigus vandenilio dujoms ji virstų maždaug Žemės dydžio ir ~70 % Saulės masės iš anglies ir deguonies sudarytu kamuoliu. Norint išgyventi užgesus šviesos šaltiniui, Žemei reiktų prisivilioti asteroidų į savo orbitą ir pamažu, keičiant trajektoriją prisišlieti prie arčiausiai (4.3 šviesmečiai) esančios Proxima Centauri raudonosios nykštukės. Reiktų bandyti prisiglausti labai arti, nes Proxima švyti keturis šimtus kartų silpniau už Saulę. Iš tiesų, tuo klausimu dirbti reiktų pradėti jau dabar.

¹³² Jarvis, Brooke, The insect apocalypse is here. What does it mean for the rest of life on Earth?, in: *New York Times*, 2018 m. lapkričio 27 d., prieigos internetu:

<https://www.nytimes.com/2018/11/27/magazine/insect-apocalypse.html> žiūrėta 2018-11-28

¹³³ Iškvėpavus deguonį, atmosferoje vis tiek liktų azoto, anglies dvideginio ir kt., todėl Saulės spalva vis tiek nebūtų visai balta.

Gyvenant skirtingais greičiais, ir laikas juda skirtingai. Kuo greičiau aš judu, tuo lėčiau man eina laikas, tuo sunkesnis darosi mano kūnas. O jeigu taip išsipūsti kaip balionėliui iki Juodosios skylės, mano gravitacinis laukas pasidarytų toks stiprus, kad nieko nebeišleistų, net šviesos. Kuo arčiau manęs eitum, tuo lėčiau suktųsi tavo laikrodžio rodyklės, kol galiausiai laikas šalia manęs tau visai sustotų.

Nežinau ar tinka skyrių apie Mergele Mariją užbaigti tekste nelabai mėgstamu Froidu. Jo teiginiu, kad stabilumą ir prasmę suteikia darbas ir meilė¹³⁴. Galbūt geriau būtų galima spekuliuoti, kad Saulei užgesus ir Žemei *nusprendus* neieškoti kito šviesos šaltinio, gyvybės formos susidurtų su absoliučiu nuliu, šalčiu, kuriame informacija juda daug lėčiau, iš tikrųjų, paprastai minčiai išskleisti reikėtų trilijonų metų, nors mąstančiai sūmonei atrodytų, kad jos greitis nepakitęs. Subjektyvus laikas išliktų toks pats.¹³⁵ Subjektyvus suvokimas, kad žvelgi tik akimirka, o ji trunka amžinybę, nebebūtų gryna poezija.

1706 metais Johan Jacob Diesbach bandė išgauti jam įprastą košenilio raudoną. Red lake mišiniui dar reikėjo potašo ir geležies sulfato. Potašui pasibaigus, Diesbach nusipirko šio iš kolegos alchemiko–vaistininko Johann Konrad Dippel. Kaip vėliau paaiškėjo, Dippelio potašas buvo užterštas krauju (kitur teigiama, kad buvo primaišytas gyvulių riebalų) ir su geležies sulfatu sureagavo visiškai netikėtai – pavirtęs į geležies ferocianidą – vietoj sodrios raudonos pasidarė violetinis, o dar vėliau tamsiai mėlynas. Per klaidą ar atsitiktinumą buvo atrasta puikioji Prūsijos mėlyna, dėl savo dengiamųjų ir išliekamųjų savybių vėliau naudota daugybės menininkų įskaitant Hokusai paveikslą *The Great Wave off Kanagawa*, Van Gogo *The Starry Night*, Picasso mėlynąjį periodą ir t.t.

Nenuodingą pigmentą kaitinant iš geležies(III) ferocianido buvo gautas vandenilio cianidas, naudotas kaip pesticidas augalams nuo kenkėjų apipurkšti. Naciai šio junginio pagrindu kurtą Zyklon B naudojo dujų kameroje žmonėms žudyti. Amerikiečiai cianido dujas bandė naudoti fronte Pirmojo pasaulinio karo metu. Bet už orą lengvesnis

¹³⁴ Kaku, Michio and Thompson, Jennifer, *Beyond Einstein: the cosmic quest for the theory of the universe*, New York: Doubleday, 1995, p. 358

¹³⁵ Ibid., p. 301

nuodingas debesis pakankamą laiką neišsilaikydavo tarp kareivių, jis per greitai pakildavo į dangų.

Kartais labai menka detalė lemia kardinalų posūkį istorijoje. Dažnai tai yra visiškas atsitiktinumas, netikėtas padrikų veiksmų sekos rezultatas. Maža dalis atradimų buvo sukurta sąmoningai to siekiant, labai dažnai tai tebuvo „smalsumas ar poreikis knebinėtis“¹³⁶. Galbūt paralelinėse visatose, vienas atomas pabėgo į priešingą pusę ir Antrasis pasaulinis karo neįvyko. Galbūt vienoje iš visatų vyras, kuriam parašiau, kad be jo man niekas nesigauna, nuėjo ne pas Mergelę Mariją, o pas mane. Galbūt yra Visata, kurioje ne švedų kareivis, o aš peršaunu ažuolinę Mergelės Marijos ranką. O gal ranka kažkur yra ne iš medžio lentų ir su Marija jos gėlių sode man pavyksta pasikalbėti.

Japoniško sodo praktika

2018 metų vasarą savanoriavau baigiamame įrengti Japoniškame sode, Kosciuškos gatvėje 26, Antakalnyje. Iš esmės, darbas susidėjo iš vieno vienintelio kelias valandas be sustojimo kartojamo veiksmo – žolių rovimu iš samanų.

Norėjau įžengti ir patirti svetimą sodą, veikti jo taisyklėse, klausytis jo nesuprantamos kalbos, nieko neprašyti mainais, o paskui išeiti, paleisti jį.

Rezultatas sode pasirodo labai pamažu, kaskart ateini ir matai, kad žemė per kelias dienas atsiaugino viską, ką buvai išrovęs. Kelias valandas tupėdamas pradedi jausti darbo beprasmiškumą. Bandai galvoti apie kažką kitą. Bet būna momentų, kada galvojimas užstringa. Tiesiog kartoji veiksmą nieko nebegalvodamas.

Praktika aprašoma laisva, kiek chaotiška, menkai taisyta, dienoraščio forma.

¹³⁶ Diamond, Jared, *Ginklai, mikrobai ir plienas. Visuomenių likimas*, iš anglų k. vertė Vytautas Grenda, Vilnius: Kitos knygos, 2018, p. 285

Garsus anglų kraštovaizdžio architektas, Tarptautinės kraštovaizdžio architektų sąjungos¹³⁷ pirmasis prezidentas G.Dželikou (Geoffrey A. Jellicoe; 1900–1996) apie

XIX a. pradžią rašo, kad viską vertinant vien tik sodų meno požiūriu, 1805 m. spalio 21 d. mūšis prie Trafalgaro geriau būtų neįvykęs¹³⁸

Riedu dešine Neries krantine. Rytais, be šunis vedžiojančių ar sportuojančių, krantinėje prasilenkiu su dviratininkais, elektriniais paspirtukais, maniškis – vienintelis be variklio, ir apsiverkusiomis moterimis. Nusuku akis į žydinčias raudokles – simboliškas sutapimas. Jeigu norėsiu ryte paverkti – paupys centre – labai aktyvi vieta, netiks.

Galvoje sukasi vakar parašytas ir, deja, išsiųstas laiškas. Ar žodis „kosmosas“ tikrai buvo būtinas? „Aš galvojau, kad tu pagalvojai, kad aš pagalvojau, kad tu pagalvojai.“ Susierzinus nuriedu per greitai.

Imu traukyti iš samanų išlindusias balandas, žliūges ir kažkokius elniaragius, pušies spygliai duria į nugarą. Atsimenu vakar perskaitytą K. Šapokos „Pušį“¹³⁹. Šūdų, vėmalų ir kraujo pripilti puslapiai. Galvoju apie lengvosios atletikos maniežą, lyg knygos veikėjui praeinant, laikas sutaptų su manimi persirenginėjančia, akies kraštu stebinčia pulką nuogutėlių moterų einančių į dušą ar iš dušo, stoviniuojančių, kas gi joms yra, taip nuogai ilsėtis ir klegėti. Apžiūrinėju save metalistų koncerte ir ieškau atmintyje ar nebus bandoje koks *volosatas su dermantinke* baltai nuterliotom „ac/dc“. Galvoju: „eik tu šikt, Šapoka, sušikai mano jau apsivaliusį žodyną, pradėjau keiktis tavo tą šūdiną knygą paskaičius“.

Fone girdžiu kaip ji pasakoja, kad šitas augalas kaip samana irgi dauginasi sporomis, šaknimis, jos gali būti už dviejų metrų, kad tik mechaniškai, tik išrauti, kad dinosauro laikais šitas augo ir dabar štai. Aplinka krykštauja susižavėjusi.

¹³⁷ IFLA – International Federation of Landscape Architects.

¹³⁸ Pilkauskas, Regimantas, *Pagrindiniai augalai Lietuvos želdynams*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008, p. 9

¹³⁹ Šapoka, Kęstutis, *Pušis, kuri juokėsi*, Vilnius: Kitos knygos, 2018.

Klausausi ir imu galvoti kaip lengvai man ima kas patikti. Ar sunkiai? O kai patinka, ar ilgam? Ar taip nutinka, kad pusė sekundės ir jau patinka. Ir jau pameti galvą. Matau savo galvą kreivai riedančią sodo šlaitu žemyn pro atvirus vartus, gatve, vėl šlaitu, iššūdintais popieriais (nekenčiu tavęs, Šapoka) ir plumt į Nerį. Nu, ir plauk sau.

Vienas iš labiausiai įsišaknijusių ir būdingų ispanų tautos bruožų, kaip įvardina Ortega y Gasetas, yra įlipant į tramvajų, apmesti specialisto žvilgsniu visas sykiu važiuojančias moteris. Žvilgsnis atrodo labai nekorektiškas. *Primygtinis ir kone lytintis*¹⁴⁰. Iš pradžių pats Gasetas šią tradiciją apibūdina kaip labai nepriimtina, bet vėliau, „didžiai nustebau supratęs, kad estetiškai apibūdinti aštuonias ar devynias vagone sėdinčias damas ir galutinai apsispręsti man pakako trijų sekundžių“¹⁴¹.

Toliau raviu nesureikšmindama šalia zyziančių širšių. Po akmeniu jos, matai, apsigyvenusios, neturi ką veikti.

Kur tos pušys, Šapoka, kurias sodinai Vingio parke? Ar jau visos nudžiūvusios?¹⁴²

„Vieną pušį teko persodinti ir rododendras per daug iškeltas, nušalo. O čia kamelija, ten pieris, o šitie iš sėklų, Laura iš Kioto pasodino.“

Plaku mačią, šiandien nemaža mūsų kompanija, jaučiuosi dėkinga, niekas per daug nenori su manimi kalbėtis, mano mintys nedrumsčiamos, o gal turėčiau daugiau bendrauti?...

„Tik dalis menininkų, galinčių ir norinčių savo kūryboje pasitelkti tiriamuosius metodus ir plėsti pažinimo gebėjimus, atlieka tyrimą, dar vadinamą praktika grįstu tyrimu, nes jie per savo praktiką sukuria naujas žinias, žinojimą, patirtį, supratimą ir panašiai bei prisideda prie atitinkamos srities plėtojimo“¹⁴³.

¹⁴⁰ Gasset, Jose Ortega Y, *Mūsų laikų tema ir kitos esė*, sudarė Antanas Andrijauskas, iš ispanų k. vertė Rūta Samuolytė, Vilnius: Vaga, 1999, p. 254

¹⁴¹ Ibid., p. 255

¹⁴² Kęstą po kelių savaitių pagaunu pietaujantį. Išklausu, kurioje vietoje buvo sodintos pušys.

¹⁴³ *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 79: Meninis tyrimas: teorija ir praktika, sudarė Vytautas Michelkevičius, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015, p. 7

Ar tas dūmų šydas
gali bent kiek praplyšti ir prasiskleisti –
nesvarbu –
į gyvenimą ar į mirtį?¹⁴⁴

Ar būtinai turiu ką nors perskaityti, kad galėčiau pradėti rašyti?

Vis galvoju apie tą idiotišką laišką, tokį patį, bet jau kitą, sekantį. Sakantį vėl kažką neaiškaus. Bet kitaip nesugebu. Negaliu pasakyti tiesiai. Jaučiu, kaip mano laiško skaitytojas visai pasimeta. Išsiunčiu ir mane apima panika. Žmonės mane permato kiaurai.

Ketvirtas apsilankymas sode. Liūtis išgraužė palei tvorą šlaite griovius. Palaistyta žemė išleido lapuočius. Šįkart kaip niekad daug garstyčių. Šįkart mes trise. Jis ima ravėti ir po keliolikos minučių pasako, kad tuos plačialapius tai galima išpurkšti, samanom nepakenks, ką dabar, juk nesąmonė taip ravėti. Žinau jo minimą priemonę. Bet vis tiek sustingstu. Negi visas šitas kelių valandų atsiklaupęs ravėjimas yra ne tam, kad aš čia kažkam padedu, o man pačiai. Juk žinoma. Tai jeigu aš neateisiu, jeigu niekas neateis ravėti, bus aišku, kad norinčių nėra, nes dėl jų čia tos piktžolės ir paliktos, o gal net ir pasėtos, taigi tada bus viskas nupurkšta. Viskas gi jau sutarta, sodą prižiūrės vienas sodininkas, prižiūrėdamas dar ir Sereikiškes, jis lengvai apdoros žemę, kurios neįveikia dešimt žmonių. Raviu toliau, nuspėjau man į tą vieną sodininką.

Šaltinis šiandien išjungtas. Girdžiu, kaip jis teka po žeme, girdžiu pro šulinio dangčio plyšį. O jeigu girdėčiau kiaurai, per visą žmogų.

¹⁴⁴ Greimas, Algirdas Julius, *Apie netobulumą*, iš prancūzų k. vertė Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 13

Ryte, po poros valandų šlaite, norėjau parašyti, kad iš japoniško sodo samanų ravint balandas ir elniaragius, o paskui žemę suplojant, pirštai pripranta prie suskaldytų čerpių gabaliukų

„Tyras, gaivus, švelnus šaltinis, ties kuriuo dailiai sėdėjo toji, kuri man yra vienintelė moteris“ Petrarka man per atviras. Bet pas Umberto Eco randu dar geresnę variaciją: „retkarčiais, kai bandau prisiminti prieš daugelį metų patirtus įvykius, tarsi išvystu tekančią upę. Jos vanduo šaltas ir šlapias. Tos upės prisiminimas mane savitai jaudina, nes prie jos paprastai sėdėdavo moteris, kurią tuomet mylėjau ir kurią vis dar myliu. Aš taip myliu tą moterį, kad, kaip būdinga įsimylėjėliams, nepaisydamas visų pasaulio moteriškosios lyties atstovių, esu linkęs galvoti tik apie ją vieną. Norėčiau, jums leidus, pridurti, jog tas vandens srautas švelnumu užlieja širdį, nes mano atmintyje jis siejasi su moterimi, kurią myliu (turiu pasakyti, kad toji moteris yra labai graži). Kaip įprasta įsimylėjėliams, tą juntamą švelnumą upei sukeičiu su priežastimi, kuri jį sukelia: taigi priskiriu švelnumą upei tarsi tai būtų jos savybė. Tiek norėjau pasakyti, tikiuosi, kad mane supratote.“

„Žinoma, viskas galėtų būti visai paprasta: jis galėtų pasakyti jai, kad tiesiog nori matyti ją šalia savęs keletą valandų per dieną, ir moteris iškart sutiktų. Viskas galėtų būti paprasta. Viskas visada galėtų būti daug paprasčiau, bet žmonių, galinčių pakilti iki tokio paprastumo, nedaug. Užuoat paskambinęs savo patikėtinei Londone maloniai pasikalbėti, jis atsisėda prie rašomojo stalo. Jau trisdešimt metų nėra parašęs nė vieno laiško; šešiasdešimt septynerių Akira Kumo pirmą kartą gyvenime ruošiasi parašyti draugei.“¹⁴⁵

Sprogstant atominei bombai Hirosimoje Akira Kumo buvo panėręs ežero vandenin. Jam iškylant viskas plykstelėjo keista šviesa. Jo mylimos merginos, stovėjusios prie medžio ant kranto nebebuvo, tik išsilydęs laikrodis. Ji virto dulkėmis, dulkių debesiu ir kelias savaites lijo juodais lašais. Po mirties, sakė Akira Kumo, jis irgi nori virsti pelenais ir debesimi.

¹⁴⁵ Audeguy, Stephane, *Debesų ganytojas*, iš prancūzų k. vertė Snieguolė Liberienė, Vilnius: Tyto Alba, 2008, p. 98

Būna pykstu
Gatvėje nutyla eismas
Vis koks idiotas įjungia
Tavo atsiųstą muziką
Raidės išeina velniop
Iš knygų puslapių
Markesas neberašo
Bodleras nuo tavo kvapo nebeapsineša
Nebedaužo tau per nugarą kumščiu
Kai žiūri į debesis

Žiūriu į sodą iš balkono. Jaučiu, kaip nuo smilkinių rieda prakaito lašai. 28 laipsniai. Du žmonės keturis kvadratinis metrus išravi per pusantros valandos. Tokia ta aritmetika. Savivaldybė sodininkus skiria pagal kvadratinis metrus. Japoniškas sodas – mažas žemės plotas. Mažai kvadratų. Vieno žmogaus tikrai pakaks. Su bambukiniu pagaliuku atskyrinėju kerpes nuo samanų. Ilgi kerpių plaukai tįsta traukiant. Išraunu ir dalį samanų, jų vietoje šlaite duobė. Imu žemes iš po rododendro ar kamelijos, beriu į duobę, priploju rankomis, bambuko briauna prispaudžiu, išlyginu paviršių.

Einu plautis rankų, dirbu be pirštinių, paskui bibliotekoje sėdžiu juodomis panagėmis. Prieš išeidama apžiūriu nuotraukas, kaip vieta atrodė, kol čia dar nebuvo sodo. Poros metrų pločio lygi juosta palei Vatikano ambasados tvorą ir dar tiek pat grublėtos, lyg laiptuotos, žemyn besileidžiančios žemės. Veja. „O tai tu ten ravi iš vejų samanų, ar iš samanų žolės visokias?“ Dar anksčiau čia stovėjo medinis namukas. Jame gyveno dailininkė, neįstojusi į dailės akademiją. Dabar japonų kultūros centrą administruoja ir mus, ravėtojus plačialapių linkme nukreipia jos dukra, į dailės akademiją taip pat neįstojusi. Ji man patinka. Ji atsimena mano vardą, bet nieko manęs neklausia.

Nepasisprendžiu ar baigti Isos slėnį ar pereiti prie Ulro žemės.

pakeliui į sodą apžiūriu krantinės augalus. Nesutvarkytuose betono plyšiuose ištisa plantacija vaistinių lipikų, barščių, juodųjų tūbių, cikorių, prie pat vandens randu lakišių. Ir dar vienas, ypatingai gražus, neatpažįstamas baltas žiedynas. Stiprus vandens kvapas. Upė pilna šiukšlių. Plastikos, popieriniai laiveliai, kavos puodeliai užstrigę žolėse, mauruose, tarp jų nardo kreksėdamos antys. Neris yra pilna šiukšlių.

I sedate my mind with hope of your return
Just enough to weigh me down
I can fake my heart and I love to watch it burn
But it knows you ain't around
Sym. Hurt for me

Prieš ravėjimą.

Gėlynas tarp senelio namo ir Mažvydo bibliotekos. Suoliukas. Aštunta ryto. Dvi moterys kalbasi, kiek kubų vandens reikia laistymui, kad krūmai turi būti iki šiukšlių dėžės aukščio, kad tas ir anas gėles, jų kiekius užsakyti kaip ir pernai, tiek pat. Ir žinote, geriausia tai tą piramidę demontuoti, ir tada 60% vejų, 40% kažkokių gėlynų ir įrengti drenažą, taip aš galvoju. Sakiniai ištrupa pravažiuojant mašinoms, iki pusės plikas vyras už kelių metrų daro mankštą. Gerai, tada, praneškite, kai jau sudėliosite, tada, gerai, aha, malonu, tada. Ar jis čia ciguną kažkokį daro? Užvakar mirė A. Nasvytis. Galbūt čia ant suoliuko netoli Seimo vienoje iš jo ir brolio projektuotų vietų, tas pusplikis vyras saulėje surengė atsisveikinimo apeigas. Gyvo kūno ir mirties choreografija. Šią vietą renkuosi ryto rašymui. Pusantros ankstyvo ryto valandos priešais besikeičiantį gėlyną. Lygų, didžiulį vandens plotą, nupjovus fontano purkštukus ir pakišus po baltu tentu, pripylė žemių ir dabar gėles čia prižiūri penkios, kartais net septynios moterys. Kiek jis didesnis už japonišką sodą? Turėsiu paskaičiuoti kvadratus. Rudenį jos išrauna su šaknimis dar nespėjusias nužydėti gėles, vasarą susmeigia vienmetėmis paverstas į vamzdžiais išvedžiotą juodą masę. Šiomet tai bandymas iš žiedų spalvų sudėti Baltijos šalių vėliavas. Iš šono vaizdas chaotiškas ir neaiškus. Ar Mažvydo biblioteka turi apžvalgos aikštelę

specialiai gėlynui ir senelio namui? Gėlėms kiek pažydėjus į juodus plastikinius maišus yra nurenkami parudavę žiedai. Žemė čia tiek nualinta, kad tai tik juodi trupiniai, viskas techniška, instrumentiška, racionalu. Kas dabar taip augina augalus? Augina augalus.

Sėdėdama priešais tikslią stačiakampio formą, atsimenu joje vandenį, atsimenu, kaip su Ja eidavome pro šalį, lipdavome laipteliais ant pušimis apaugusio kalniuko, atsisėsdavome ir žiūrėdavome į dar nesuprojektuotus Vilniaus vartus. Pušų eterinis kvapas saulėje tirpina mano susierzinimą. Neatsimenu nė vieno tavo ištarto sakinio, bet juk neišstylėjome tiek valandų ir kartų. Tada dar neplanavome, kad aš štai sėdėsiu viena, kalniuko papėdėje, ankstyvus rytus prie šito tragikomiško gėlių cirko, ir apie tave rašysiu bandydama prisiminti, gyventi toliau, po vieną žingsnį, o kartais greitai bėgdama. Tada dar neplanavome, kad ežeras virs suknista sausuma.



Vietoj šiandieninio ravėjimo, galvodama apie išmetimą iš galvos, atlikau su savo smegenimis pratimą. Toldama vaizduotėje kuriamais koridoriais nuo savęs, sėdinčios prie darbo stalo, bandžiau patekti į labiausiai gąsdinančias situacijas, kokias galėjau sugalvoti. Pajutusi, kad ima reaguoti ir kūnas, ima prakaituoti delnai, lengvai svaigti galva, situacijas persukinėjau vėl ir vėl. Praktikos metu paaiškėjo, kad nelaiminga meilė, elementari baimė būti atstumtai, o ne mirtis ar dar kas yra pagrindinė mano baimė,

labiausiai kankinanti būtis – kokia romantika... Konstruodama vis detalesnius scenarijus, naudodama praeityje atsitikusias versijas ir realius žmones, pamažu tiek užspaudžiau save į kampą, kad priartėjau prie panikos priepuolio ir supratau, kad šiam kartui užteks. Tada nutiko įdomus dalykas. Prieš pusvalandį ramiai su arbatos puodeliu pradėjusi darbo dieną prie stalo, supratau, kad negaliu išeiti iš būsenos, kad man – šakės. Pradėjau desperatiškai kuistis savyje, žinau, kaip elgiuosi ekstremaliose situacijose, galiu prognozuoti, kokias kvailystes iškrečiu būdama apsvaigusi, būdama tam tikrose isterijose ir neviltyse ar susireikšminimo valandėlėse. Smegenys ėmė svilti nuo siūlomų ir nesuveikiančių būdų. Pradėjau suktis kambaryje, ieškojau už ko užsikabinti. Konstrukcija smogė visu gražumu, ji įsiplovė tiesiai į mano kambarį, tapo reali ir nepakeliama. Išsiunčiau laišką, laiško rašymas mane ramina, žinau, kas greitai atrašo. Tylu. Imu telefoną, žinau, kas mane nuleis ant žemės, tylu. Išeinu į šiltnamį, augalai mane ramina, bet ne šįkart. Lendu į dušą. Dukart išsiplaunu galvą. Jaučiu, kaip delnai kaista, jie lediniai. Pradedu jausti, kad man jau paskutinioji, kad štai ta gyvenimo kulminacija. Dabar, viskas, yra dabar. Ir juokinga, vis užkūrinėju protui vieną po kitos programas. Jis ieško praeityje panašių situacijų, bando nuraminti, kad ištvėriau. Jis ieško, kam dar galiu paskambinti. Jis uždeda kažkokią mantrų plokštelę. Jis priverstas ieškoti atminties lentynose muzikos, paieškos langelyje įvedu krūvas žodžių. Tuo pat metu jis pajungtas stebėjimui, jis grožisi ir svaigsta iš nuostabos. Štai ir viskas, štai kaip fantastiškai atrodo Viskas. Aš susidvejinu. Na, štai tau, brangioji. Ką dabar veiksime? Žiūrėsime į jį ir liūdėsime? Į jo ilgus, saulėje nudegusius pirštus. Plaukus. Jis stovi mano kambaryje. Aš persukinėju žodžius, visus skambučius, visus laiškus, visus susitikimus. Bandau susimuliuoti, surasti mikroįtrūkius, suklastoti įrodymus, nusiraminti įtikinti save, kad esu. „Ak, mano liūdnasis išminčiau, tu ne tik senas, bet dar ir kvailas, – pasakė Rosa Kabarkas mirdama iš juoko. - Tas vargšas padarėlis įsimylėjęs tave iki ausų“¹⁴⁶ Neveikia. Imuosi drąstiškiausios ir idiotiškiausios minties. Turiu jam paskambinti ir paklausti. Tuoju pat. Bet tada suprantu, kad *ne* mane užmuš. Tada dar spėju pagalvoti, kad *ne* jau buvo.

¹⁴⁶ Marquez, Gabriel Garcia, *Prisiminimai apie mano liūdnąsias kekšes*, iš ispanų k. vertė Pranas Bieliauskas, Vilnius: Alma littera, 2006, p. 87

Kad aš prasmegčiau su savo
Švelnumais ir mažom žiežirbom
Kad nesukčiau galvos
Kad nedrįsčiau glostyti tavo kaklo nosimi!
O aš vis ateidavau
Ir vėl ateidavau
Ir ateidavau
Kol visai
Praradau
Savigarbą

Atmintis traukia detales ir meta ant mano darbo stalo šūsniškus neišsiųstų eilėraščių ir piešinių, pluoštai nuotraukų ir videofailų pasileidžia kambario erdvėje, bandau pasiduoti liūdesiui, bet galva neišleidžia ašarų, sklendės uždarytos, taip lengvai, brangioji, garo nenuleisi. Atominės elektrinės vanduo užvirė, bet mes, še, tau, kad nori, vis nesprogstame.

„Prieš kokius 35 metus man buvo labai aišku, kad išeiti iš proto yra grynas liuksusas: t.y. kad beprotybė remiasi į savisaugos mechanizmą. Kad šis, kad ir nesąmoningas apsisprendimas, yra bėgimas nuo realybės; kad kai niekas kitas nebeveikia, tai tik ir belieka save atkurti kitos realybės plotmėj, atliepiančioj identity patirtį“¹⁴⁷.

¹⁴⁷ Algirdo Juliaus Greimo ir Aleksandro Kašubienės laišakai 1988–1992, sudarė Aleksandra Kašubienė, Vilnius: Baltos lankos, 2008, p. 29



Studijuodama magistrantūroje konstravau ne tokią jautrią situaciją, pratimą protui. Bandžiau įveikti Zenono paradoksą. Galvojau, kuriuo metu klounas virsta karaliumi, o karalius klounu. Bandžiau užčiuopti apsivertimo momentą. Ilgas valandas tiesiog varčiau situaciją galvoje. Bandžiau nueiti visus vėžlio pusės pusės pusės atstumus. Balansavau ant suvokimo ribos, bet tiek ir tepasiekiau, ribos pojūtį. Proto pajėgumo maksimumą. Varginau, treniravau jį, bet stovėjau viename taške, nepajudėjau į priekį. Pradėjau galvoti, ar galima taip imti ir išprotėti. Tiesiog imti ir išprotėti. Nutraukiau praktiką. Ėmiau raižyti Monblano kalną, kiek nuvildama tuometinį darbo vadovą.

Kai gimė, jis sako, kažkas buvo negerai su ašarų latakais, jis negalėjo normaliai verkti, teko operuoti, sutaisyti akis verkimui. Jis atsistoja priešais susirinkusiuosius ir ima pasakoti kaip mokykloje jį mušdavo klasiokai. Pasakoja kaip jie tyčiojosi iš jo, mėtė jo daiktus, kaip užrakindavo jį persirengimo kambaryje, pasakoja kaip bandydavo iš pamokų išeiti keliom minutėm anksčiau, kad spėtų pabėgti, bet nepabėgdavo, užsidarydavo savo viduje ir išlaukdavo, kol jiems tuokart atsibos. Jis kartoja ir kartoja

smūgius ir juoką, ir užgaulius žodžius mūsų akivaizdoje, mes sėdime, klausomės ir laikas buvusiam VU gamtos fakultete pradeda judėti suknistai iš lėto. Diena iš dienos. Diena iš dienos. Jis sako, kad jo istorija neypatinga, kad kas antras gali papasakoti panašiai. „Neurobiologijos ir biofizikos katedra? Tai studijuosi pas mano vaikystės herojų, – sakau jam kiek vėliau, – pavydžiu tau.“

Juk ir mano istorija neypatinga, kas antras gali papasakoti panašiai.

„Visos šios fantasmagorijos yra beveik tokios pat gražios, kaip mano mylimosios, mano siaubingos mažytės pamišėlės žalios akys“¹⁴⁸

„Praleidai nuotaką ant paspirtuko“ – rašo Ji man. O aš atsakau, „štai, praleidau nuotaką, nuo šitų žodžių ir pradėsiu savo šios dienos tekstą.“ Reformatų skvere – eilėraščių skaitymas. Mintyse pradedu dėti vieną žodį prie kito, stumti juos į buvimą kartu tiesiog per prievartą. Jie nepasiduoda. Nenori. Nenori mylėtis mano parinkti žodžiai, nenori liesti vienas kito. Eiti vienas paskui kitą nenori. Raidės irgi neturi kantrybės, per ilga fotosesija. Jaučiu, kaip kažkas prieina iš šono ir mane fotografuoja. Praeidama Ji mane apkabina. Jau bėgant, dar viena Ji sustabdo. Sako, oro balionai pastarosiomis dienomis pakeitė kryptį, jie tyčia pradėjo skristi virš japoniško sodo, virš jo šiek tiek nusileidžia žemyn, ilgas žalias plyšys tarp namų, sodas, aptvertas aukšta aklina tvora, jis užrakintas šešias dienas per savaitę, o sekmadieniais įsileidžia tik kelioms valandoms. Suvokiu, kad esu ten, kur ne taip lengva patekti. Ant akmenų lipti draudžiama, kilti šlaitu aukščiau nurodyto ženkle negalima. Lipti ant samanų negalima. Ištraukiu prie vandens vagos išaugusią raudoklę. Galiu ją palikti dar savaitei, bet sužydėti ji nespės.

¹⁴⁸ Bodleras, Šarlis, *Sriuba ir debesys. Paryžiaus splinas*, iš prancūzų k. vertė Alfonsas Nyka-Niliūnas, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 255

„Jūs čia kaip bitutės kiekvieną žiedą apdulkinate rankomis“, – sako jis šypsodamasis. „Panašiai“ – atsakau. Kinijoje bitutės jau pakeistos žąsies plunksna. Napoleonas mėgo auksu siuvinėtas bites ant savo apsiausto.

Traukdama iš žemės dar nežydinčią raudoklę, girdžiu pianino melodiją, kažkas spaudo klavišus, tuos pačius kelintą kartą, mokosi, kaip ir praeitą sykį. Melodija švelni. Įsijungia dvyliktos valandos Petro ir Povilo bažnyčios karilionai. Jie primena, kad jau laikas ruoštis, šios dienos praktika eina į pabaigą. Šiandien buvo rami diena. Lempos nupirktos – rudens vakarai bus apšviesti. Raudoni klevų lapeliai. Ir gal gros kokia rami muzika, sako ji, šiandien jai gera nuotaika, ji graži savo minkštu džiaugsmu, kartu ir aš, antrą kartą, esu vienintelis ravėtojas, pamažu pasakoju jai savo istoriją. Išsivežu namo ravėjimo bambuką, aštrų, lengvą, dabar jis – mano. Jaučiuosi įsipareigojusi sodui. Ir galvoju, kaip kartais mintys materializuojasi.

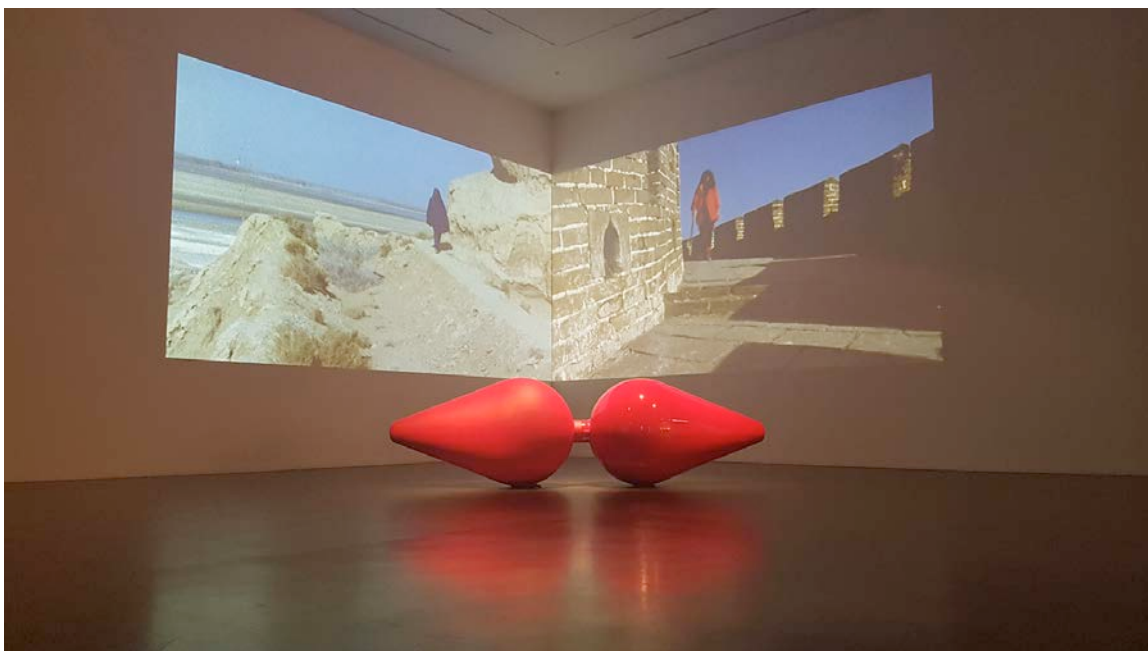
Fotografės akiračiui šiandien įjungiamas šaltinis. Ką tik stovėjau sausoje jo vagoje. Vanduo pakilo, užsėmė šiltas akmenų formas. Reikės nuvažiuoti į Elektrėnus, noriu surasti liepas, kurias tiesiant Vilnius – Kaunas magistralę, iškasė ir perkėlė į dar statomą miestą. Liepų saldus kvapas mane stebina. Jų drėgnas lipnumas šiomet be galo erotiškas.

Won Bo riša mazgelį mano susivertuose karoliuose. Ji rodo man kaip teisingai perkeisti du virvutės galus, jos pirštai tarp maniškių, baltesni, ilgesni, jos ilgos plačios rankovės nesušlampa prūdo vandenyje. Ji sako, kad jai būna liūdna, irgi. Skirtumas tas, kad ji turi įrankius, ji žino kaip sugrįžti į ten, kur ramu. Ji grakšti ir paprasta. Ji daug šypsosi. Ji skaidri ir veidrodiška, joje matau liūdėsį ir nesu tikra, jis jos ar mano. Ji greitai išvažiuos. Ji nusprendė ateinančius metus neišeiti už vienuolyno sienų. Galvoju, kuo ji skiriasi nuo Tehching Hsieh. Galvoju, kai atsisakiau kalbėti, kuo aš skyriausi nuo visų tylėjusių. O kai vaikystėje ėmiau tyčia švepluoti, kuriam galui tą dariau? Ar man visada trūko tik dėmesio? Kur tas nykštukas, kuris sėdi ant peties ir vis kartoja „viskas gerai, viskas gerai, viskas gerai“, kur tas nykštukas, kuris sako „tu nuostabi“, bent kartą per dieną, per

savaitę, per mėnesį. Aš mirtinai nukankinau savo nykštukus. Jie visi nušoko nuo mano peties ir užsimušė. Jų pačių nykštukai susimovė. Jie stipriai susimovė, tie nykštukų nykštukai.

Šiandien dangus apsiniaukęs, niekas nepasirodo laukiant prie sodo vartelių. Jau kelintą kartą į praktiką ateinu viena. Laukiu. Praeina du vyrai. Vieną atpažįstu, kažkada jis buvo man parodytas iš tolo pirštu kaip pats kiečiausias Lietuvos dzenbudistas. Grįždamas jis pradeda su manimi kalbėtis. Labai gera veikla ravėti. Taip, manau ir aš, kad gera. Kiek kartų per savaitę? Vieną. Aš tai kasdien. Kiek laiko? Du mėnesius, tai jau, oi gerai buvo. Jis kalba greitai, aiškiai, su aštriais tarpais tarp sakinių, su pauzėmis prieš atsakymą, prieš sekančią mintį. Pagiria, pasidžiaugia, pasidalina, nueina. Dar bando pro aklinos tvoros viršų pažiūrėti į sodo vidų, nesimato. Eina palei ją, vis pasistiebia. Šiandien tiek tos praktikos. Važiuoju į biblioteką. Mintis nuklysta prie Čingischano, kuris norėdamas įžengti į Kiniją, susidūręs su Didžiąja siena, nebandė jos perlipti, o apėjo aplink. Skaičiuoju, Marinai Abramovič prireikė trijų mėnesių pereiti pusę. Jie ėjo iš skirtingų galų, kad susitikę susituoktų, susitikę jie visam laikui paliko vienas kitą. *Ir tikrai viskas keičiasi*. Temujinas (vėliau pasivadinęs Čingischanu) į valdžią atėjo mirus tėvui, anksti, susituokė, bet jo jauną žmoną Borte pagrobė Merkit gentis¹⁴⁹. Temujinas norėjo žmoną susigrąžinti. Turėdamas mažai žmonių, jis sutarė su savo kraujo broliu ir savo tėvo kraujo broliu sudaryti sąjungą ir kartu atsikovoti prarastą žmoną. Nepraėjus metams nuo pagrobimo Temujinas išlaisvino Borte. Dalis tyrinėtojų kalba, kad būtent šis nutikimas ir pradėjo ilgus metus trukusius Čingischano karo žygius, pirmas pastūmėjo į kovos veiksmus, privertė vienyti karius, kautis pačiam.

¹⁴⁹ iš dalies galima teigti, kad tai tebuvo kerštas už iš jų giminės pagrobtą nuotaką, kuri tapo Temujino motina.



Kadras iš Torūnės šiuolaikinio meno centre 2019-ųjų vasarą rodyto Marinos Abramovič ir Ulay ėjimo Didžiąja kinų siena įrašo (1988)

Atsiverčiu Bodlero Paryžiaus Spliną. Mano kone mintinai mokykloje mokėta knyga. Viename savo laiškų neseniai postringavau, kad tekstas *Sriuba ir Debesys* yra labai geras, citavau iš atminties. Ir štai puslapis išsiskleidžia priešais mane ant stalo. Vyras sėdi virtuvėje ir žiūri pro langą, stebi, grožisi debesų architektūra. Staiga gauna kumščiu per nugarą, jo nuostabi mylimoji atnešė sriubą ir liepia jam valgyti, o ne stebėti debesis. Bet labai nustembu viena detale. Per dešimtmetį iš galvos buvau išmetusi sakinį, kad jis, žiūrėdamas į tuos jam nuostabius dangaus kūnus galvoja, kad jie Beveik tokie pat gražūs, kaip jo pamišusios mylimosios akys. Na, radau ką pamiršti. Danguje vejasi puikūs Cumulus egzemplioriai.

„Kontempliuodamas dangaus mėlį aš nestoviu priešais jį kaip akosmiškas subjektas, neužvaldau jo mintimi, neišskleidžiu jo akivaizdoje mėlio idėjos, atveriančios man mėlio paslaptį, aš atsiduoodu mėliui [...] šis beribis mėlis perpildo mano sąmonę.“¹⁵⁰

¹⁵⁰ Merleu-Ponty, Maurice, *Akis ir dvasia*, iš prancūzų k. vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 16–17

Ji prieina, pasisveikina, šyptelio. Nueina. Ravėdama, visa susisukus ir aptirpus, jaučiu, kad ji dar nebaigė. Grįžta. Sako, aš neprisistačiau. Ji žino mano vardą. Būna, kartais jauti žmogų jo nepažinodamas. Tose akistatose susikalbėjimo malonumas toks didelis ir akivaizdus, kad žodžiai atrodo iš burnos išleidžiami tik dėl skambesio, toks kalbėjimas iš šono gali pasirodyti labai padrikas, nerišlus, o kalbantieji kiek apsvaigę. Iš tiesų, tai laisvumo ir didžiulės koncentracijos mišinys. Tam tikras dažnis. Belaikis, belytis.

- O ką reikia išmesti iš galvos?

- Nežinau, viską.

- Bet iš galvos nieko nereikia išmesti, nereikia galvos išjungti, viskas yra gerai su galva. Reikia jai parodyti vietą ir tegu ten būna sau. Galvai tiesiog reikia parodyti vietą. Jausti reikia.

Daugiau į sodą nebevažiuoju.

Vanduo

„Ežeru vadiname specifinę vandens masės organizacijos formą“, kuri „telkšo uždarame ir neturinčiame tiesioginio ryšio su Pasaulio vandenynu žemės paviršiaus duburyje; [...] keičia savo kiekybinius parametrus erdvėje ir laike, tačiau visiškai neišnyksta, [...] akumuliuoja savyje medžiagą bei energiją, todėl laipsniškai evoliucionuoja sausumos geokompleksų kryptimi [...]. [...] kiekvienas apibrėžimas (modelis) yra abstraktus tikrovės atspindys, todėl reikėtų aptarti realų kriterijų turinį“¹⁵¹.

Kiek daug žmoguje vienu metu telpa stiprių ir skirtingų jausmų. Paskui praeina.

Raudonplaukė Elizabeth Eleanor Siddal, daugeliui matyta iš Millais paveikslo Ofelija (1852), kuriame ji plūduriuoja vandenyje tarp gėlių, buvo Pre-Rafaelitų mūza, Dante

¹⁵¹ Kilkus, Kęstutis, *Bendroji hidrologija (ežerai ir vandens talpyklos)*, vadovėlis universitetų geografijos specialybės studentams, Vilniaus universitetas, Hidrologijos ir klimatologijos katedra, Vilnius: Arėjas, 1993, p. 3

Gabriel Rossetti įkvėpėja, meilužė, o vėliau – žmona, mirė 1862 metais, būdama vos 28-erių. Siddal pati rašė eiles, bet daugiausia laiko praleisdavo atiduodama savo kūną ir energiją pozuodama kitų meno kūriniams. Praradusi neišnešiotą kūdikį, ji perdozavo laudano ir mirė.

Kartu su ja Rossetti į kapą nuleido ir pluoštą savo dar neišspausdintų eilėraščių.

Po septynerių metų, 1869 metų spalį, Rossetti kartu su Charles Augustus Howell ir kitais kapą atkasė ir eilėraščius pasiėmė. „Liudininkas pasakojo, kad atidarius karstą jis buvo pilnas taip ir nenustojusių augti auksinių plaukų“¹⁵².

Vanduo mano tekste kinta nuo rūko, debesies iki upės, ežero, mirkymo, laistymo. Kavos puodelio. Jausmų suledijimo. Panirimo. Išdžiūvimo. Judėdamas Žeme Didžiuoju apytakos ratu, vanduo pasitraukia, teka upe link jūros, grįžta debesimi. Pasiduoda Mėnulio traukai.

Jaučiuosi užstrigusi mintyse apie palaidojimą, perlaidojimą, negi viską galima pakartoti, paleisti suktis ratu?

Anksčiau su tėčiu daug žvejodavau. Ištraukdavau žuvį iš jos pasaulio. Ji lėtai uždusdavo maniškiam. Kažkaip taip ir pasiskirstėme. Vandens gyvūnams – upės, jūros ir ežerai, man – sausumos, dykumos ir kalnai. Paskutinį kartą plaukiau ežere dar nebūdama dešimties metų. Vėliau dar įbrisdavau, berods buvo kartas per vasaros praktiką Nidoje, baseinas Druskininkuose, jūra Juodkalnijoje, Kotre, bet paskutinių dešimties metų eilėje giliau kelių net ir nėra ką skaičiuoti. Ne, aš neskendau. Ne, man labai patinka vanduo. Taip, aš gyvenu visai netoli ežero. Žiemą matau jį pro langą.

¹⁵² St. Clair, Kassia, *The secret lives of color*, London: Penguin books, 2017, p. 105

Upė, virstanti ežeru

[...] upės ruožą, žinojau atmintinai – visus kalniukus, įgriovas ar aukštesnius povandeninius akmenis. Vasaromis, kuomet vanduo gerokai sušildavo ir tapdavo pilnas mikroaugalijos ir gyvūnijos, tapdavo geltonas ir neperregimas. Dar lietūs, išplaudavo molingą šlaitų gruntą. Tuomet bristi reikia ypač atsargiai, kad kažkur nepataikyti į duobę, ar neužkliūti už pavasarinio vandonešio palikto rąsto. Dugnas [...] pilnas akmenų – lyg vaikšiotum koku senu Vilniaus bruku. [...]Rudenį, kuomet vanduo atšaldavo ir vandens mažoji gyvūnija mirdavo, vanduo tapdavo skaidrus ir permatomas. Labai gražu tada: akmenėliai, dar vis žaliai ruda kito kranto linija ir žinoma pušynų masėje vienas kitas raudonių susprogęs klevas. Dangus toks akinančiai mėlynas su lėktuvų paliktais dryžiais. Tų dryžių būdavo daug [...]]¹⁵³

Upės vanduo ėmė pildyti kraštovaizdį netrūkčiodamas. Žemės plotas niro greitai. Per devynių mėnesių nęstumą vanduo pakilo 19,5 metro. Kauno marios į šį pasaulį atėjo išnešiotos. Senosios Rumšiškių kapinės nebuvo didelės. Yrančius mirusiųjų kaulus reikėjo perkelti aukščiau, toliau nuo besiartinančio vandens. Darbas vyko chaotiškai, nors iš atokiau žiūrintis galėjo pastebėti tam tikrų besikartojančių veiksmų sekas, ceremonijas. Dirbančių žmonių trūkčiojimas – jie sustodavo, skubėdavo, meldėsi ir tylėjo – kontrastavo su vandens masės tolygumu ir nepertraukiamu judėjimu. Kryžiai, akmenų luitai kilo iš savo vietų ir judėjo jiems nežinoma kryptimi. Mediniai karstų karkasai, medžiagų liekanos, kaulai, sluoksniais vienas virš kito, žymėjusiais praėjusius metus, dabar gulė padrikai šalia, kartu, lyg prisikeldami, dar sykį mirdami vaikai, kartu su tėvais, kartu su seneliais. Dar visai jaunas vaikas kėlė iš duobės savo anksti mirusio broliuko kūną. Po 70-ties metų jis šį prisiminimą papasakos ir perkels į mano atmintį, pats to nesuvokdamas, nežinodamas, kaip gerai atsiminimai gali prigyti ir išsikeroti svetimame kūne. Dabar istoriją pasakoju kaip savo, kaskart galvoje matydama detalesnį vaizdą.

¹⁵³ iš 2018 metų spalio 31 dieną gauto laiško

„Mane nustebino primityvi darbu tvarka. Kastuvais ir kapliais apsiginklavę darbininkai griovė kapų rūsius, traukė sutrešusius karstus, kurie trupėjo vos paliesti, ir rinko kaulus iš krūvelių dūlėsių, drabužių skivytų ir išblukusių plaukų. Kuo įžymesnis buvo velionis, tuo daugiau darbo reikalavo, nes reikėjo knaisiotis po kūnų trūnėsius ir atžvalgiai sijoti dulkes, ieškant brangakmenių ir brangenybių.

Darbų vykdytojas nusirašinėjo duomenis nuo antkapių į mokyklinį sąsiuvinį, krovė kaulus atskiromis krūvelėmis ir ant kiekvienos dėjo lakštelį su vardu, kad palaikai nesusimaišytų. Tad, vos įėjus į šventyklą, pirmiausia man krito į akis ilgutėlė virtinė kaulų kauburėlių, nuožmios spalio saulės kepinamų pro įgriuvusio stogo plyšius, paženklintų vien popieriaus lakštelium su pieštuku pabrėžtu vardu. Nuo tos dienos prabėgo beveik penkiasdešimt metų, bet mane vis dar nukrečia šiurpas, prisiminus tuos kraupius visa ką naikinančio laiko ženklus¹⁵⁴.

Dešimtmečiu anksčiau, negu Kauno marių buvo išstumtos Rumšiškių kapinės, buvo valomos šv. Klaros (Kolumbija, Kartachena) vienuolyno kriptos. Vienuolynas, paverstas ligonine, buvo parduodamas, ir jo vietoje turėjo iškilti penkių žvaigždučių viešbutis¹⁵⁵. Mirusiuosius varė lauk ne vanduo, juos stūmė nauji gyvųjų susitarimai.

„Staigmena laukė didžiojo altoriaus trečioje nišoje, Evangelijos pusėje. Smogus kirstuvu, antkapio lenta subyrėjo į druzgus, ir iš vidaus plūstelėjo skaistaus varios spalvos gyvų plaukų vilnis¹⁵⁶. Mano prisiminimuose šie du iškastieji sutampa. Pirmojo vardo nedrįsau klausti, todėl jos abi yra Siervos Marijos de Todos los Angeles. Vienas žemėje pragulėjo dešimtmetį, kita - 200 metų, bet jų abiejų kūnas kas mėnesį dar augina po centimetrą skaisčių vario spalvos plaukų, lyg pažeisdamas laiko tekėjimo tvarką, nesibaigdamas numatytoje vietoje, keldamas save perlaidojime, mano pasakojime, žvelgdamas, lyg lauktų sekančio klausimo, dar vieno susitarimo.

Sustoju prie Elektrėnų marių. Keleriais metais vėliau už Kauno marių atsiradimą patvenkta upė, užpildžiusi aštuonių mažesnių ežerų daubas savo vandeniu, išvijusi iš

¹⁵⁴ Marquez, Gabriel Garcia, *Apie meilę ir kitus demonus*, iš ispanų k. vertė Valdas Petrauskas, Vilnius: Alma littera, 2006, p. 9–10

¹⁵⁵ Ibid., 2006, p. 9–10

¹⁵⁶ Ibid., p. 9–10

salos gandrų, iškėlusi žmones iš jų žemės. Ar ardydami trobos rąstus gyventojai dainavo gražias daineles prieš dešimtmetį mirusiam Didžiajam sodininkui atminti? Ar jie tikrai taip džiaugėsi prisidėdami prie tautos gerovės, kaip pasakoja to meto videosiužetai? Ar jų vaikai spėjo pasisukti dabar jau neveikiančiame Elektrėnų atrakcionų parke? Ar jų anūkai maudosi marių vandenyje?

„Negaliu pasakyti, jog pats vanduo – vandens galia, sirupo ir veidrodžio stichija – yra erdvėje: jis nėra kur kitur, bet jis nėra ir baseine. Vanduo gyvena, materializuojasi erdvėje, bet nėra joje patalpintas, o pakėlęs akis į kiparisių sieną, kurioje žaidžia atspindžių tinklas, negaliu neigti, kad vanduo aplanko ir ją ar bent jau siunčia tenai savo aktyvią ir gyvą esmę“¹⁵⁷.

Lėtas auginimas



Sigalit Landau, *Salt Bride*, 2014-2016. Suknelė, panardinta į Raudonąją jūrą, apauga druskos kristalais

¹⁵⁷ Merleu-Ponty, Maurice, *Akis ir dvasia*, iš prancūzų k. vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 10

Vandenyje pamažu kristalizuojasi naujos formos. Laikas išskiria vandenyje savo spalvą.

Laiko greičio skirtumą pradėjau jausti trečiaisiais gyvenimo Sode metais. Anksčiau laikiau save gana greitą miestietę, didžiausią greitį pasiekdama anksti ryte, apie pietus jau būdavau atlikusi tiek dienos darbų, kad dieną laikydavau užskaityta. Gyvenant Sode laikas virsta ciklišku ir labai sulėtėja. Čia laikas dažniausiai skaičiuojamas metais: šiemet prasta vasara; šiemet gal pavyks pasodinti pernai užaugusius burokus ir jie sužydėję subrandins sėklas kitiems metams; tokios šiltos žiemos jau trejus metus nebuvo, sniegą nuo stogo pernai kasėme vieną kartą, užpernai - tris; šiemet pievą reikia uždengti kartonu – kitais metais galima bus sodinti. Dauguma augalų nepasiduoda greitam užaugimui. Pasisodinę šilkmedį, uogų laukėme keturis metus, Strelicija Nikolai Alba iš sėklos jau pasiekė metro aukštį, jos trimečiai lapai tokie dideli, kad galima naudoti vietoj skėčio, tačiau žiedų gali tekti laukti dar du metus. Dažnai su augalais susiję darbai demonstruoja griežtus ritmus. Vieni augalai daiginami dar žiemą, kiti atvirkščiai, tikslų mėnesių skaičių turi praleisti šaldytuve (vienas kolega pasidalino vaizdu su šaldytuve žydinčia orchidėja, o kitas šaldytuve laiko žiemą nukirptas raganos šluotas (pušų šakos)..), tada pagal laukinių medžių, krūmų lapus ir žiedus sprendžiama, kada galima sėti lauke, vien dangaus stebėjimui ir bandymui pagauti visas šalnas ir lietus kiekvienas sodininkas turi ištisą rinkinį taisyklių, neseniai viena pažįstama samių elnių augintoja atsiuntė kamparo ir vandens receptą, kurio mišinys, keisdamas formas, padeda atspėti orų pasikeitimus, o važiuojant į Sodą autobusu pagrindinė moterų kalba būna apie tai, kokias gėles jau iškasė, katras reikia nuimti prieš pat mėnulį. Galbūt keista, bet darbas su žeme visada mintis permeta prie kosmoso kūnų.

Vieną dieną nusprendžiau auginti akmenis. Galbūt kalta čia ir tuo metu skaityta R. Openheimerio biografija, kur rašoma, kad vaikystėje jis rinkdavo akmenis, o vėliau pradėjo stebėti kristalų struktūrą ir poliarizuotą šviesą. Vieną dieną, po stiprios audros, Jornada del muerto (isp.k. – *numirėlio kelionė*) dykumoje jo sukonstruoto „Gadget“ testo metu dykumos smėlis susilydė į stiklo geldeles.

Karčiojo migdolo medis Lietuvoje auga, bet nederi. Priešingai, negu parduotuvėje esančiuose saldžiuosiuose migdoluose, cianido kiekis karčiajame migdole yra toks didelis, kad mirtinam nusinuodijimui užtektų suvalgyti 50 riešutų. 1925 metais R. Openheimeris

užnuodijo cianidu savo dėstytojo Blachett obuolį. Čia Openheimerio istorija iš lėto ima augti dviem kryptimis: puikaus mokslininko teoretiko, vadovo ir praktiko ir mažumą išprotėjusio, didelių nesusikalbėjimo problemų turinčio žmogaus, o aš nesu tikra, kuri pusė mane labiau domina. Migdolai sudalyvavo ir Napoleono priešmirtiniame epizode, troškuliui malšinti paskutinėmis dienomis jis gerdavo didelius kiekius migdolų pieno, kuriame yra ciano vandenilio rūgšties. Reikėtų pridėti jam duoto kalomelio (vimdomųjų) gyvsidabrio chlorido, kuriam susijungus su ciano vandenilio rūgštimi gaunasi gyvsidabrio cianidas, kuris sukelia virškinamojo trakto koroziją ir mirtį. Paradoksalu, kad ilgus metus nuodytas vynu su aršenu, Napoleonas miršta nuo vimdomųjų sumaišytų su migdolų pienu. Panašiai ir jo mėgtas Aleksandras Makedonietis per 12-ką nesibaigiančių kovų metų prasirogęs maliarija, vidurių šiltine, perdurtu plaučiu ir visiškai nusigalavęs iš širdgėlos po mylimo Hefaistiono mirties, užbaigia savo dienas išgerdamas vimdomuosius su vynu. Vieną vakarą, pikta linkinčio Antipatro sūnaus Lojalo meilužis pakvietė Aleksandrą į vakarėlį. Šiam, jo taurininkas, Lojalas pripylė strichninu užnuodyto vyno, kurį išgėrus prasidėjo karštinė ir mirtis¹⁵⁸. Strichninas, paradoksalu prisimenant Napoleono istoriją, graikiškai vadinamas *Strychnos* – *vėmimą sukeliantis riešutėlis*, yra nuodingojo činčiberų sėklų alkaloidas, maišomas (kaip ir Napoleono atveju aršenikas, į žiurkių nuodus).

Sustojame kieme prie Pilies gatvės. Pirmasis Vilniaus botanikos sodas. Jo kūrėjui J. E. Žiliberui ir tam buvo paruošta kava su arseno sulfidu.

Akmens auginimas prasidėjo sodo prekių parduotuvėje. Man pasirodė simboliška, kad čia parduodamos trąšos, skirtos augalų auginimui pagreitinti, padidinti produktyvumą, dauguma pačios yra greitai vandenyje užaugantys kristalai.

Vėliau daugiausia mano dėmesio sulaukė paprasčiausia valgomoji druska, kuri Sodą paverčia bežole dykuma. „Kai nepatvarus, staiga užsiliiepsnojantis metalas natriis reaguoja su mirtinai nuodingomis dujomis, vadinamomis chloru, jis virsta valgomąja druska, NaCl

¹⁵⁸ Freeman, Philip, *Aleksandras Makedonietis*, iš anglų k. vertė Vitalijus Šarkovas, Vilnius: Tyto Alba, 2012, p. 370

– vieninteliu pasaulyje valgomu mineralu.“¹⁵⁹. Druska man patiko dėl to, kad ji sustabdo laiką. Nuo tos akimirkos, kai žmonės maždaug VI tūkst.pr.Kr ėmė garinti druską iš ežerų ir jūrų vandens arba net degindami tam tikrus augalus, ji leido užkonservuoti maistą, o taip pat ir žmogaus kūną (balzamuojant). Daugiausia druskos buvo sunaudojama žuvims sūdyti. Finikiečiai, sūdydami Viduržemio jūros moliuską murex, netikėtai, kaip savaiminį sūdymo proceso šalutinį produktą išgavo puikią purpuro spalvą. Purpuras tapo tokia prabanga, kad Julijus Cezaris net išleido įsaką, kad tik jis ir jo namiškiai gali vilkėti togas su purpuriniais apvadais. Dar įspūdingiau turėjo atrodyti, kai Kleopatra purpuro spalva nudažė savo karo laivo bures. (Murex galima paragauti Prancūzijoje, čia jis vadinamas rocher arba Ispanijoje – canadilla, Portugalijoje – buzio.) Dar viena druskos spalva – rausva – gana gerai matosi žiūrint į druskos garyklas/tvenkinius iš oro. Kai druskingumas pasiekia tam tikrą, gana aukštą koncentraciją, skystyje žūsta žalsvai jį dažę dumbliai ir lieka tik rausvos krevetės ir kirminai (taip pat parausta ir vienaląstis Dunaliella). Flamingai, gimę pilki, rausvi pasidaro būtent dėl to, kad minta tomis krevetėmis ir dumbliais.

Druska ilgus šimtmečius buvo išgaunama druskingą vandenį garinant puoduose virš malkomis kūrenamos ugnies. Medžių buvo sudeginama tiek daug, kad senovės giraičių ieškotojai gali iškart išbraukti druskų garyklų apylinkes iš savo žemėlapių. Visa laimė, tokios garyklos nebuvo Kalnelio kaime, Joniškio rajone, šalia kurio vis dar auga seniausia Lietuvoje šventa giraitė (dabar sudaryta vos iš keliasdešimties medžių).

Čiutos giraitė

Joniškis pasitiko mus molio kalnais, storomis skytančio molio tvartų sienomis ir plokštuma. Vos kelių metrų kalvelė leidžia vietovę, į kurią važiuojame, pavadinti Kalnelio kaimu. Ant XIII a. piliakalnio pastatyta bažnyčia, žemė prismaigstyta kryžių ir pavasarinių smidrų. Ar šventa giraitė tęsiasi iki kalvos? Sidabrės piliakalnis dar

¹⁵⁹ Kurlansky, Mark, *Druska. Pasaulio istorija*, iš anglų k. vertė Vitalijus Šarkovas, Vilnius: Tyto Alba, 2016, p. 15

smulkesnis, ant jo viršūnės neveda joks takas. Bet užlipus jau matosi šimtamečių ąžuolų dėmė horizonte. Priartėjus – jokio ženklų, jokių nuorodų. Medžius supa dirbami laukai, padoraus priėjimo nėra. Žingsniuojame per suarto lauko ir žiemkenčių ploto susidūrimo liniją. Žemė šlapia, batai apsilipdo dideliais gumulais. Medžių grupė niekuo neišduoda savo šventumo, aukšta žolė apsiraizgiusi krūmokšniais, berželiais, traktoriaus vėžėmis, balomis. Miškelis perkošiamas vėjo, jokios užuovėjos, medžiai auga paskirai, neatrodo ypač seni. Pradedu abejoti ar milžiniškų čia augančių kukurdvelkių ateina koks šernas. Miškelį supa didžiuliai dirbami laukai, netoliese jokio didesnio miško, o šiame – žvėriui nėra jokios priebėgos. Atmintyje palyginimui įsijungiu vaizdus iš kitos šventos giraitės likučių vietos, Grabijolų. Kelias link storiausio Neries regioninio parko ąžuolo turisto vadove apibūdinamas kaip ekstremalus, ąžuolas pasiekiamas kurį laiką kopiant labai stačiais ir slidžiais suskilusio molio takeliais (vėl molis). Demarkacine zona, o vėliau palivarku buvusi teritorija daug labiau primena šventą giraitę nors joje vos vienas du didesni ąžuolai. Bet sausoje žolėje čeršalai, dideli akmenys išsibarstę šlaituose, upelių vagose ir Neryje, o kalvelių statumas ir aukštis lenkia Kernavę. Bet išorinis vaizdas su šventumu turbūt neturi nieko bendro.



Čiutos giraitė, pinhole kameros vaizdas, 2018

Virtuvėje ant stalo 25 kg molio. Pilkšvas, sako, rečiau sprogstantis. Kai Marija, mano keramikos mokytoja, mirė, lipdyti nustojau. Buvau nustojusi. Sakytum, keleri metai šen ar ten, bet matyt reikėjo išlaukti. Dabar lyg su ja kalbėdama, virtuvėje atsipjaunu sviesto dydžio luitelį. Išsitepu delnus.

Sumaišę druską (kalio nitrata arba kitaip salietrą) su siera ir anglimi, kiniečiai atrado paraką, XIX a. – kalio chloratą. Dar vėliau sprogdinimams naudojo magnį. Kol galiausiai bombų hierarchijoje pirmą vietą užėmė nuo akmenų ir kristalų rinkimo pradėjęs R. Openheimeris ir jam vadovaujant sukurta atominė bomba. Viena priežasčių, dėl kurios jo karjera pasibaigė, buvo nenoras gaminti dar galingesnę – vandenilio bombą.



LĖTAS AUGINIMAS

Borakso kristalas (natrio boratas arba E 285)

Druskos kristalas (druska)

1942 metais, prie šachmatų stalo Antrojo pasaulinio karo pilotas majoras Antuanas de Sent–Egziuperi, draugui Ružmonui pasakojo apie grandininę branduolinę reakciją, prieš karą vykdytus bandymus Sacharos dykumoje ir Manhatano projektą¹⁶⁰. Tuo metu labai nedaugeliui buvo prieinama informacija apie tai, ką R. Openheimerio komanda pavadinę Manhatano projektu gamina Los Alamos. Kai 1944 metų liepos 31 dieną majoras su lėktuvu Lightning P-38 F-58 nr.233 negrįžo iš aukštybinio žvalgomojo skrydžio virš Grenoblio ir Ansi numatytu laiku, 14:30 jis buvo paskelbtas dingusiu¹⁶¹. Bandau parašyti

¹⁶⁰ Manhatano projektas – 1942 metais suburta mokslininkų grupė, kurios tikslas buvo sukurti atominę bombą. R. Openheimeris tampa mokslinio kolektyvo koordinatoriumi.

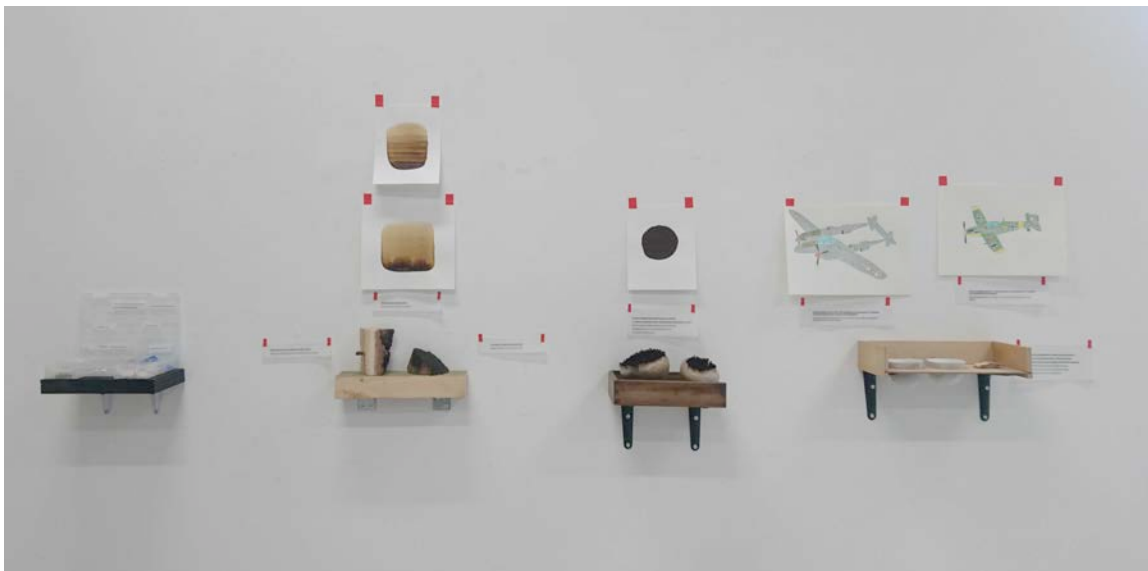
¹⁶¹ Pradel, Jacques and Varnell, Luc, *Paskutinė Antuano de Sent-Egziuperi paslaptis: kaip įminta didžioji mįslė*, iš prancūzų k. vertė Inga Sturytė, Vilnius: Žara, 2010.

sekantį šios istorijos sakinį, bet negaliu apsispręsti ar man įdomiau, tai, kad jo lėktuvas keliasdešimt metų mirko jūroje, kur apaugo geldelėmis, o gal druskos kristalais, ar tai, kad nasis Horstas Ripertas numušė lėktuvą, kurio piloto, kaip pats sako, kitomis aplinkybės būtų prašęs autografo.

„Apgaubkite mane savo meile lyg apsiaustu, Konsuelo, mano erškėtrože, ir kulkos manęs nelies“¹⁶².

Mirkymas

VDA doktorantų paroda *Mokslas ir gyvenimas*, kuratorė Laima Kreivytė, Vda *Titanikas*, 2018 metų kovas



¹⁶² Saint-Exupéry, Consuelo, *Rožės memuarai*, iš prancūzų k. vertė Aurelija Leonavičienė, Vilnius: Alma Littera, 2001, p. 252

Anotacija projektui *Mirkymas*:

„Einu prie linmarkos – pelkėtame miške žmogaus iškasto apskrito vandens prisipildžiusio indo. Linams išmirkus, vanduo jame pasidaro nuodingas.

Galvoju, kiek mano žinojimas apie Antro pasaulinio karo metu čia numestas dvi bombas, palikusias du kraterius, pelkėtame miške iškastus apskritus vandens prisipildžiusius indus, kiek tas žinojimas man reikalingas.

Galvoju apie 12-ką metų mirkomo ąžuolo vandens spalvą. Murex spalvą. Pyrocystis fusiformis spalvą. Apie vandenyje esančių druskų akmenėjimą į aštrias formas. Apie akmenėjimo laiką. Laiką.“

Mirkymas vandenyje mane domina keliais aspektais. Man įdomus mirkymo laikas ir sunkimosi greitis, atsirandanti ir išnykstanti spalva, vandens sudėtis, virtimas nuodais, išsivalymas.

Pirma lentyna. **Akmenėjimas.**

Ekspozicija pradedama nuo trumpiausiai mirkėtų objektų – įvairių kristalų – Boraksas, druska, magnio sulfatas, vario sulfatas, amonio sulfatas susikristalizavo per kelias savaites ar mėnesius, kalkėms prireikė kelerių metų, tulžies akmenys amžių sunkiau nustatyti, o pateikiamų Norvegijos jūroje tėčio sugautos menkės otolitų (vestibiuliarinio aparato dalis) kalcio kristalų formos rievėtumas leidžia tiksliai pasakyti žuvies amžių.



Antra lentyna. Beržas. ***Beržo šerdyje po sulos leidimo atsiradusi spalva***

Skylę sulai kaimynas Juozas išgręžė 2017 metų pavasarį. Sula skani nebuvo. 2018 metų pavasarį kaimynas Romka, prisirišęs kalnų laipiojimo virve, kurią kasdien naudoju kaip šuns pavadėlį, pasikabinęs ant žmogaus svorio dar neišbandytų *double dragon knot* kilpų, kurias rišau skubėdama, į beržą įlipo ir gabalais jį supjovė per 29 minutes. Medis virto malkomis. Viena malka virto ekspozicijos detale. Metai – tiek laiko pakako, kad po vandens leidimo šerdis pajuoduotų.

Antra lentyna. Ažuolas. ***12-ka metų vandenyje mirkytas qžuolas ir Mirkomo qžuolo vandens spalva***

Ažuolams mirkyti Juozas iškasė prūdą. Iš rąstų jis vėliau planavo gaminti skulptūras. 2016 metų vasara buvo tokia sausa, kad prūdas nuseko ir rąstai, 12 metų mirkę vandenyje, išlindo į saulę. Juozas nupjovė kampuką pasižiūrėti. Tas kampukas ir yra mano ekspozicijoje. Aš įmerkiu jį vandenin ir kelias dienas palaukus tuo vandeniu lieju akvareles. Sluoksnį ant sluoksnio ant sluoksnio.

Trečia lentyna. Kukurdvelkiai. *Sumaišius didžiųjų kukurdvelkių sporas su vandeniu ir užliejus ant popieriaus, kitas vandens sluoksnis nebesigeria, nurieda*



Kernavėje, pievoje tarp piliakalnių ir upės, žemė yra išknista šernų. Jie čia ateina didžiųjų kukurdvelkių. Kukurdvelkiai patinka ir mano sūnui, jis spiegdamas iš džiaugsmo daužo grybus pagaliuku, paleisdamas vis naują sporų debesį. Prie mūsų prieina pora moterų paklausti, kas čia tokio smagaus.

Kukurdvelkių sporas sumaišau su vandeniu. Išlieju ant popieriaus formą. Išdžiūvus lieju antrą sluoksnį ir vanduo nurieda mažais rutuliukais. Plokštuma jų nepriima. Lašai išgaruoja greičiau negu susigeria į rudai padengtą lapą.





Ketvirta lentyna. Bombų krateriai ir du lėktuvai. ***Du Antrojo pasaulinio karo bombų krateriai, kuriuos su šeimyna radome Ėriškių miške ir masteliui parodyti parinkta Lola gt40, sūnaus mėgstamo Žaibo Makvyno įkvėpėja***

Eksponuojami dviejų Antrojo pasaulinio karo lėktuvų piešiniai. Pirmasis – Lėktuvas Žaibas P-38, nr.223, 1944 metų liepos 31 dieną tarp 8 ir 12 valandos ryto pilotuojamas majoro Antuano de Sent–Egziuperi. Antrasis – Lėktuvas Jagdgeschwader 27, 1944 metų liepos 31 dieną tarp 8 ir 12 valandos ryto pilotuojamas Horsto Riperto.

Vidury miško užtinku dvi balas. Balos ir tiek, mano jaunoji Aš prieš keliolika metų būtų ramiausiai praėjusi pro šalį. Bet Aš susileido nuodų – tekstų, ypač istorinių, ir dabar ją krečia drebulys.

„Svyravimai erdvėje formuoja patį objektą, o pastarojo tapšmas realizuojasi svyravimais laike“¹⁶³ yra rašoma apie ežerų sistemą bendrosios hidrologijos vadovėlyje.

Panevėžio r., Upytės sen., Ėriškių miške, netoli Pašilių stumbryno yra melioracijos griovys, jo pakrantėje vien skeltos pėdos. Palei melioracijos griovį driekiasi medžiotojų bokštelių linija, ji tęsiasi palei miško pakraštį, artėja link šėryklos. Miške yra netyrinėtas keliasdešimties akmenų ruožas, besitęsiantis pusantro šimto metrų. Jo gale, „ten“ pirštu rodo raudonplaukis matininkas, kita ranka mosuodamas mačete, „buvo erelio lizdas“. Vietiniai vietą vadina Akmenyte. Sako, partizanai ant akmenų susėdę rūkydavo. Bet kiek anksčiau, karo pabaigoje, kai dar nebuvo partizanas, Antanas, sako, sėdėjęs ant akmenų, išgirdęs lėktuvą ir jį sekančius du bumbtelėjimus, dvi bombas.



Antrojo pasaulinio karo laikų bombos krateris (55°33'44.8"N 24°13'37.7"E)

Tarpe tarp Pašilių stumbryno ir žvėrių šėryklos už melioracijos griovio yra du apskriti ežerai, dvi taisyklingos šešių ir penkių metrų skersmens duobės, pilnos vandens. Pamačiau jas ir mano prieš kelerius metus tyrinėtas Antrasis pasaulinis karas mane štai

¹⁶³ Kilkus, Kęstutis, *Bendroji hidrologija (ežerai ir vandens talpyklos)*, vadovėlis universitetų geografijos specialybės studentams, Vilniaus universitetas, Hidrologijos ir klimatologijos katedra, Vilnius: Arėjas, 1993, p. 4

kaip pasivijo. Jis apsireiškė ir ėmė būti man tada, vidury miško pilno šerno pėdų. Jis man apsireiškia ir dabar, rašant tekstą. Ir vėl, štai. Ir kaipgi jo atsikratyti, išmesti iš galvos?

Turiu dar šiek tiek pakalbėti apie vandenį. Dažnai sakau, kad tekstas teka, ima tekėti, išsilieja. Būna tekstas ir sausas. Išdžiūsta. Man teksto rašymas, skaitymas, jo susigėrimas, sklaidymasis, garavimas yra judesys. Betgi pagrindinę rolę vis gauna veikėjas – daiktavardis, ne veiksmažodis. O jeigu, kaip siūlo fizikos teoretikas Deividas Bohmas¹⁶⁴, būtų galima sintaksę ir gramatiką kalboje sudėti taip, kad pagrindinė rolė tektų veiksmažodžiui, o ne daiktavardžiui? Tokiu būdu būtų galima kalbėti apie judesį, veiksmą, tekėjimą, nekalbant apie tai, kas juda. Judėjimas būtų vertinamas kaip pirminė sąvoka, o matomi kaip statiški ar atskiri dalykai traktuojami kaip besitęsiančio judėjimo būsenos. D. Bohm siūlo net naują sakinio rašymo būdą „Rheomode“ (graik. k. *Rheo* – *tekėti*)¹⁶⁵ ir pasakoja apie senąsias kalbas, tokias kaip hebrajų, kur žodžiai buvo dėliojami iš veiksmažodžių, veiksmažodžių su priešdėliais, veiksmažodžių su priesagomis ir pan.

Jaučiu, paplūdurioja, nyra, burbuliuoja, grimzta, tampa vis mažiau apčiuopiama. Suraibuliuoja. Trakšteli nueinant. Įkvepiant. Iškvepiant.

D. Bohmo būdas mano patirčiai pasiduoda tik kaip žaidimas. Jis nesuveikia kaip priešuodis, greičiau slėpynės.

Turiu prisipažinti, kad neaiškaus gylio, tamsaus vandens pilno apskritimo akivaizdoje jaučiuosi nejaukiai. Jeigu tik duobės būtų sausas.

¹⁶⁴ R Openheimerio studentas, prisidėjęs prie amerikiečių kurtos atominės bombos

¹⁶⁵ Bohm, David, *Wholeness and the implicate order*, London and New York: Routledge Classics, 1980, p. 36–38



Svarstant į vandenį įleisti filmavimo kamerą, nuvykus 2019 metų rudenį, po labai karštos vasaros, vanduo iš bombų kraterių buvo visiškai išdžiūvęs

Šioje vietoje tekstą būtų galima ir baigti. Galvą, įvairiomis praktikomis ir konstrukcijomis, galima užimti, kad atsiminimai apie nepavykusį nesusikalbėjimą erzintų mažiau. Galima atsiminimą kartoti, iškreipti, perlaidoti. Bet jis vieną dieną grįžta ir sužeidžia, kitaip, bet atpažįstamai. Viskas keičiasi, bet niekur nedingsta. Žiedinė teksto ir minties kompozicija. Bet. Dar keli puslapiai apie žinojimą, kad žinai ir debesis.

Debesys

Jis kiek pamišęs, bet niekas to nepastebi.

Jis be perstojo piešia.

Reikia būti pamišusiam,

kad užmirštum Hirosimą,

bet tai vienintelis būdas išgyventi;

taigi jis viską pamiršta.¹⁶⁶

Viskas prasidėjo, kai 1896 metais Henri Becquerelis atrado radioaktyvumą.

„Bishop to king two“ – staiga ištaria Moe Bergas pietaujančiųjų draugijoje. Kitoje ilgo ir prašmatnaus stalo pusėje sėdintis nacių fizikas Werneris Heizenbergas atsisuka: „knight takes bishop“ – atsako. „Pawn takes knight“¹⁶⁷ – tęsia Moe Bergas.

Su fizika susipažinęs, Princetoną baigęs eruditas, poliglotas Morris (Moe) Bergas iki 1942 metų buvęs Bostono Red Sox beisbolo komandos gaudytoju, tais pat metais, tapo vos įkurto Strateginių tarnybų ofiso (OSS) šnipu. Vykdamas operaciją Alsos, jam pavyko sutarti, kad gerai mokslininką pažįstantis Paul Scherrer pakvies Heizenbergą skaityti pranešimo Ciuriche. Heizenbergas sutiko papasakoti auditorijai apie S-Matrix teoriją¹⁶⁸.

Kai 1944 metų gruodį Moe Bergas, priėjo prie Heizenbergo po paskaitos vykusios privačios vakarienės Paul Scherrer namuose metu, fizikas stovėjo įbedęs akis į šachmatų lentą. Po trumpo „Labas“, Moe perkėlė baltą figūrą vienu langeliu pirmyn. Heizenbergas pasakė įdėmiai įsižiūrėti ir, nustūmęs visas figūras į stalo kraštą, nuėjo.

Prie vakarienės stalo, vyrai žaidė toliau figūras stumdydami mintyse. Jų galvose išsidėstymas sutapo, judėjo sinchroniškai. Moe Bergas atvažiavo, kad įliptų į

¹⁶⁶ Audeguy, Stephane, *Debesų ganytojas*, iš prancūzų k. vertė Snieguolė Liberienė, Vilnius: Tyto Alba, 2008, p. 201

¹⁶⁷ Lewin, Ben (režisierius), filmas *Catcher Was a Spy*, 2018.

¹⁶⁸ Cassidy, David C., *Uncertainty, The Life and Science of Werner Heisenberg*, New York: W. H. Freeman and Company, 1992, p. 492

Heizenbergo galvą, apsidairytą joje ir „pastebėjęs mažiausią užuominą, kad Heizenbergas konstruoja atominę bombą, nušautų tuoj pat, kišenėje jau užtaisytu ginklu“¹⁶⁹. Ir štai jie žaidžia žaidimą, kurio metu vienas priešininkas bando nuspėti keletą ar net kelioliką priešininko judesių į priekį.

Stebiu šią partiją ir negaliu atsigrožėti. Kiek daug mąstymo, mąstymo į priekį veiksmų atliekama. Niekada nemokėjau žaisti šachmatais. Atrodo, išprotėčiau bandydama nuspėti, galvodama ar visas galimybes apgalvojau, žiūrėdama, laukdama, kol priešininkas apgalvos, apgalvodama, ką jis apgalvoja, ar visus mano apgalvojimus jis apgalvos. Tuo pačiu, juokinga, juk tą ir darau kasdien, kiekvieną minutę, negaliu nusiraminti, šimtuose būsimų galimų variacijų paklysta mano protas.

Ar Moe Bergas galėjo kaip nors atsispirti šiam vyrui? Būdamas jo galvoje ar jis nenorėjo joje likti?

Mane įtraukia Heizenbergo kurta netikrumo principo teorija, sakanti, kad niekas nėra tikras nei dėl to, kur yra, nei dėl to, kur link juda. Iki tol, Einšteino laikais, buvo laikomasi deterministinio pasaulio suvokimo modelio. Viskas, kas vyksta turi priežastį, viską galima sužinoti, išsiaiškinti, ištirti kaip veikia ir tada racionaliai išskaičiuoti, kaip bus. Galvoti, kad gali žinoti.

Kai nepakeliamai karštą 1939 metų liepą Einšteinas ilsėjosi Long Ailando saloje, kaimelyje Nasau Pointe prie Didžiosios Pekoniko įlankos, jo vasarnamyje apsilanko du vyrai. Leo Szilardas ir Eugene Wigneris. Jie šešiasdešimtmečiui praneša naujieną: galimas daiktas, vokiečiai kuria atominę bombą. Einšteinas atsimena kaip vokiečiai dar Pirmajame pasauliniame kare vadovaujant jo bičiuliui Fritzui Haberiui panaudojo mokslo laimėjimus karo tikslams, ir sušunka, kad Vokietijai turėti „urano bombą“, tai būtų kaip „kirvis patologinio nusikaltėlio rankose“ ir nusprendžia apie pavojų įspėti aukščiausiu lygiu.¹⁷⁰ Yra kelios tolesnės įvykių eigos versijos. Pirmąją pasakoja pats Einšteinas, apie garsųjį laišką prezidentui Ruzveltui sakydamas, kad jam atvežė gatavą laišką, o jis tik

¹⁶⁹ Ibid., p. 492

¹⁷⁰ Neffe, Jurgen, *Einšteinas, biografija*, iš vokiečių k. vertė Alfonsas Tekorius, Vilnius: Alma littera, 2010, p. 421

pasirašė, kitoje versijoje, jis pats diktuoja laišką būsimam vandenilinės bombos tėvui Edwardui Telleriui. Vienu ar kitu atveju, tų pačių metų spalio 3 dieną laiškas buvo įteiktas Ruzveltui. „Viena tokio tipo bomba, nuplukdyta laivu ir susprogdinta uoste, ko gero, visiškai sugriautų uostą ir dalį aplinkinės teritorijos. Galimas daiktas, kad tokios bombos bus per sunkios gabenti oru“ (laiškas Franklinui D. Rooseveltui, 1939 08 02, Einšteino archyvas, <33-088>). Antrasis laiškas buvo dar nerimastingesnis. 1940 m. kovo 7d. Po šių laiškų, dėl kurių išsiuntimo Einšteinas vėliau gailėsis labiau nei dėl bet ko kito gyvenime, prezidentas Ruzveltas įsteigia komisiją, o vėliau, Perl Harboro atakos išvakarėse (1941 gruodžio 6d.) priima sprendimą kurti atominę bombą. 1945 metų kovo 25 dieną Einšteinas rašo dar vieną laišką Ruzveltui. Laiškas, kuriuo stengiamasi sukliudyti atominę bombą panaudoti prieš miestus ir civilius gyventojus, ant Ruzvelto stalo nepraplėštas randamas jau po prezidento mirties.

Kvantinės mechanikos teorija Einšteinui nepatiko, nes realybė tada taptų nenuspėjama, teorija negraži filosofiniu požiūriu, jai kažko trūksta, kažkas dar turi glūdėti už jos, viską gražiai sušukuoti. Kvantinė mechanika leidžia dalelėms būti ir tašku koordinacių sistemoje ir vos sugaunama banga. Didesnės dalelės juda vienaip, o mažesnės – kitaip. Objektai yra tik, kai yra stebimi. Jie patys, pati realybė, nežino, kaip tuoj bus, kuo bus, kur bus, kur link bus. Taip mąstydamas aš imu jausti lengvumą. Kas iš to žinojimo.

Matau, kaip žilus Einšteino plaukus pirštais braukia jo įsimylėta rusų šnipė Margarita Konenkova. Jos tikslas – ištraukti iš jo galvos visas žinias apie atominę bombą.

Heizenbergo biografijoje David C. Cassidy operaciją Alsos apibūdina neįveldamas puikiosios šachmatų partijos. „Bergas sėdėjo šalia Heizenbergo įtemptęs ausis ir užtaisęs šautuvą“¹⁷¹ lakoniškai aprašo autorius.

„Rūkų rūkas“ kaip rašoma Senojo Testamento knygoje, Kohelete. Viskas, ką žmogus nuveikia po saule, viskas ką jis sužino ar mano, kad žino, tėra rūkų rūkas.

Amerikiečių mokslininkas Robertas Openheimeris, ir trejais metais vyresnis vokiečių Werneris Heizenbergas, buvo susitikę Gotingene dar 1927 metais, Openheimeriui rašant

¹⁷¹ Cassidy, David C., *Uncertainty, The Life and Science of Werner Heisenberg*, New York: W. H. Freeman and Company, 1992, p. 492

disertaciją, Heizenbergas, Robertui pasirodė artikuliuotas ir žavus. Labai įdomi jam pasirodė ir Heizenbergo teorija apie kvantų mechaniką. 1939 metų vasarą, kai, Nobelio premiją jau turintis, Heizenbergas atvyko į Ameriką pristatyti savo naujos teorijos, jis buvo sutiktas priešišškai, kolegų mokslininkų požiūrį į jo teorijas stipriai veikė negalėjimas suvokti, kodėl jis pasirinko pasilikti Vokietijoje karo akivaizdoje. Kaip prisimena pats Heizenbergas, „gyva diskusija, sekusi po mano sesijos, greitai pavirto į riksmus tarp manęs ir Vakarų pakrantės fizikos veterano ir būsimo Manhatano projekto vadovo J. Roberto Openheimerio“¹⁷².

Niekas negalėjo nuspėti, kad šie du mokslininkai taps konkurentais Antrojo pasaulinio karo lenktyne. Robertas Openheimeris vadovavo mokslininkams kūrusiems atominę bombą amerikiečių pusėje, galvodamas, kad Heizenbergas kuria atominę bombą naciams. Openheimeris skubėjo sukurti bombą pirmas, bijodamas, kad Heizenbergas jį pralenks, kad karą gali laimėti naciai, o Heizenbergas „nuolat kankino save mintimis, kad geriau aprūpintos sąjungininkų pajėgos bombą gali pagaminti pirmos ir panaudoti prieš Vokietiją“¹⁷³.

Kai danų mokslininkas Niels Bohr 1941 metų rugsėjo 15 dieną nacių okupuotoje Kopenhagoje susitiko su dvidešimt metų draugu laikytu Werneriu Heizenbergu ir paklausė ar jis mano, kad atominė energija gali būti panaudota šiame kare, Heizenbergas jam pasakė, kad, taip, bet iki karo pabaigos bombai pagaminti nėra techninių sąlygų. Brėžinyje, kurį vėliau Bohras nuvežė R. Openheimeriui ryškūs ne sprogmens, o atominio reaktoriaus kontūrai.

Ar Openheimerį nors kiek paveikė šis pasakojimas? Ar jis, galvodamas, kad Niels Bohr naiviai tikisi, kad Heizenbergas nežino, kad visa informacija bus perduota priešininkų pusei, nesumąstys, kad tai gera proga juos suklaidinti, patikėjo?

Iki šiol skirtingi tyrinėtojai negali tiksliai pasakyti, kas buvo tuo metu geriausio nacių branduolio dalijimosi eksperto galvoje. Vokietijai užimant vis daugiau teritorijų, Heizenbergas dirbo siekdamas vis aukštesnės pozicijos ir rinko išteklius, reikalingus

¹⁷² Ibid., p. 412

¹⁷³ Ibid., p. 438

bombai gaminti. Jam reikėjo didelio kiekio sunkiojo vandens. 1940 metų gegužę vokiečiai užėmė Norvegijos miestą Vemork, esantį šalia vienintelės pasaulyje sunkiojo vandens gamyklos, ir jis buvo iškart pradėtas naudoti. Heizenbergas savo projektui reikalavo 1000 kg gryno urano oksido, bet visoje Vokietijoje jo buvo tik 150 kg, uranas vėliau buvo paimtas iš pasidavusios Belgijos, Belgian Congo. Užėmus Paryžių, nacių mokslininkai iškart iškeliavo ten ir pradėjo darbus su Paryžiaus kolegijos laboratorijoje Frederiko Joliot-Curie sukonstruotu ciklotronu.



Pirmasis prancūzų ciklotronas, sukonstruotas F. Joliot-Curie 1937 m., dabar eksponuojamas Paryžiaus meno ir amatų muziejuje.

Skaitant nacių laikotarpio dokumentus ir pasakojimus, bandant apžiūrėti tą pačią situaciją iš kelių skirtingų rakursų, kartais turiu atsitraukti nuo puslapių ir šviečiančio ekrano. Atsiremiu į kėdės atlošą. Žiūriu į danguję išdėliotus debesis. Nieko tikslesnio tarp raidžių nerasiu už šias efemeriškas akyse besikeičiančias formas. Ar žinojimas, kas yra kieno galvoje, kada nors bus tenkinantis ir galutinis? Kam reikalingas bandymo sužinoti procesas?

Vienas aukščiausio rango pareigūnų Hitlerio valdomoje sistemoje, ginkluotės ministras, architektas Albertas Špėras 1942 metais pradėjęs skaičiuoti, kad karą reikia skubiai baigti, nes nebeužteks resursų, „tik ginklais, kuriuos turime dabar, o ne tais, kuriuos galbūt

pagaminsime kitais metais“¹⁷⁴, apie grupę mokslininkų, kuriančių „ginklą, pajėgsiantį sunaikinti ištisus miestus, o galbūt iš rikiuotės išvesti ir visą Anglijos salą“¹⁷⁵ išgirdo 1942 metų balandį. Kaizerio Vilhelmo asociacijos centre Berlyne birželio 4 dieną jis susitiko su ginkluotės sektoriaus atstovais ir keliais mokslininkais, tarp jų Verneriu Heizenbergu, kuris informavo „apie atomo branduolio skaldymą ir branduolinio reaktoriaus bei ciklotrono kūrimą“¹⁷⁶. Mokslininkas skundėsi, jog atsakinga Švietimo ministerija apleido branduolinius tyrimus, nurodė, kad trūksta lėšų bei materialinių išteklių ir atkreipė dėmesį, jog, pašaukus jaunesnius mokslus darbuotojus į kariuomenę, Vokietijos mokslas nusmuko iki tokio lygio, kokį buvo pasiekęs dar prieš keletą metų: esą ištraukos iš amerikietišκών specializuotų žurnalų leidžia manyti, jog užjūryje techninės ir finansinės paramos branduoliniams tyrimams skiriama daugiau nei pakankamai. Todėl Amerika galbūt jau turi pranašumą, kuris, atsižvelgiant į revoliucines branduolių dalijimosi galimybes, gali turėti nepaprastai skaudžių pasekmių.

Po pranešimo Albertas Špėras pasiteiravo Heizenbergo, kaip branduolinė fizika gali praversti gaminant atominę bombą. „Mokslininko reakcija anaipol neteikė vilčių. Heizenbergas paaiškino, jog mokslinis sprendimas jau surastas ir teoriškai kliūčių bombai sukonstruoti nėra. Bet sukurti sąlygas gamybai pajėgsime ne anksčiau kaip po dvejų metų ir tik su sąlyga, kad nuo dabar teikiama visa reikalinga pagalba. Tokią ilgą trukmę mokslininkas, be kita ko, grindė tuo, jog Europoje savo žinioje turėjome vienintelį ciklotroną, esantį Paryžiuje, pasižymintį minimaliu galingumu, ir jo dėl slaptumo reikalavimų dargi buvo negalima naudoti visu pajėgumu“¹⁷⁷.

Po kelių savičių Albertas Špėras sulaukė prašymo išmokėti keletą šimtų tūkstančių markių ir suteikti nereikšmingą kiekį plieno, nikelio bei kitų ribojamų metalų; taip pat įrengti bunkerį, pastatyti porą barakų ir visiems eksperimentams bei jau konstruojamam pirmajam vokiškam ciklotronui suteikti didžiausios skubos lygį. Veikia nustebug dėl

¹⁷⁴ Speer, Albert, *Trečiojo reicho viduje*, iš vokiečių k. vertė Ieva Sidaravičiūtė, Kaunas: Obuolys, 2013, p. 286

¹⁷⁵ Ibid., p. 297

¹⁷⁶ cituojama 1942 m. kronika: "Birželio 4d. Ministras parskrido atgal į Berlyną. <....> Vakare Harnako viloje buvo skaitomas pranešimas apie atomo branduolio skaldymą ir branduolinio reaktoriaus bei ciklotrono kūrimą." Ibid., p. 646

¹⁷⁷ Ibid., p. 298

prašymų menkumo, kai reikalas toks svarbus, pinigų sumą jis padidino iki dviejų milijonų ir paskyrė reikalingą medžiagų kiekį. „Daugiau apdoroti išradėjai kol kas, regis, neįstengė, ir bent jau aš susidariau įspūdį, kad atominė bomba karo eigai reikšmės neturės“¹⁷⁸. „Branduolinės fizikos specialistų pasiūlymu, minties pagaminti atominę bombą atsisakėme jau 1942 m. rudenį, kai vėl pasiteiravęs apie terminus sužinojau, jog rezultato neverta tikėtis anksčiau nei po trejų ketverių metų. Po tiek laiko karo baigtis jau seniai turėjo būti nulemta. Tad daviau leidimą kurti energiją gaminantį branduolinį reaktorių, kurį karo laivyno vadovybė tikėjosi panaudoti savo povandeniniuose laivuose.“ Vos pora mėnesių anksčiau amerikiečių mokslo administratoriai V. Bush ir J. Conant informavo prezidentą Ruzveltą, kad bomba bus pagaminta ir panaudota dar šiame kare.¹⁷⁹ 1943 m. vasarą, nutrūkus volframo importui iš Portugalijos, naciams grėsė šarvamušės amunicijos produkcijos krizė. Todėl Albertas Špėras davė nurodymą šiai šaudmenų rūšiai naudoti urano branduolius. „Leidimas eksportuoti beveik 1200 tonų urano atsargas rodė, kad 1943 m. vasarą kartu su bendradarbiais galutinai atsisakėme minties gaminti atomines bombas“¹⁸⁰.

Iš esmės, Pėnemiundės projektas, kuriam 1937–1940 buvo išleista 550 mln. reichsmarkių, buvo visiška nesėkmė. Apskritai, Hitleris vadovavosi savo garbinamo fiziko Philipp Lenard teorija, kad branduolinė fizika ir reliatyvumo teorija yra žydų sukurta destruktvyvi sistema, su kuria reikia kovoti. Ir branduoliniai tyrimai buvo vargiai dėl to remiami. Hitlerio aiškiai nežavėjo mintis, kad jo valdoma Žemė gali virsti žėrinčia žvaigžde. Kartais jis juokaudavo, kad toks neprotingas mokslininkų siekis atskleisti visas žemiškąsias paslaptis vieną dieną susvilins Žemės rutulį, bet ligi tol greičiausiai dar praeis daug laiko, jis tikrai šito nebepatirs. Atominė bomba ant Hirosimos buvo numesta 1945 m. rugpjūčio 6 d., praėjus 4 mėnesiams po Hitlerio savižudybės.

A. Špėro skaičiavimais, net ir suteikus visą maksimalią paramą projektui, atominę bombą

¹⁷⁸ Speer, Albert, *Trečiojo reichio viduje*, iš vokiečių k. vertė Ieva Sidaravičiūtė, Kaunas: Obuolys, 2013, p. 298

¹⁷⁹ David C. Cassidy, *Uncertainty, The Life and Science of Werner Heisenberg*, W.H. Freeman and Company, New York, 1992, p.457

¹⁸⁰ Visa turima urano rūda buvo konfiskuota iš Belgijos, nuosava gavyba skatinama nebuvo. Speer, Albert, *Trečiojo reichio viduje*, iš vokiečių k. vertė Ieva Sidaravičiūtė, Kaunas: Obuolys, 2013, p. 300

vokiečiai būtų turėję nebent tik 1947 metais.

Tačiau Openheimeris skubėjo netikėdamas. Žinojo nežinodamas. Niekas nieko nežinojo.

Kodėl Moe Bergas nenušovė Heizenbergo? Kaip jis išskaitė reikalingą informaciją ar tiesiog spėjo? Juk tai galėjo būti puiki Antrojo pasaulinio karo žmogiškoji klaida. Moe žiūri Heizenbergui į akis ir spėja, kad bomba negaminama, nenušauna mokslininko. Šis bombą pagamina, naciai numeta bombą, naciai laimi karą. Nuostabi akistata.

1945-ųjų liepos pabaigoje amerikiečių generalinis štabas apskaičiuoja, kad nepaisant Europoje jau nurimusio fronto, Ramiojo vandenyno salelėse kasdien žūsta tūkstantis du šimtai amerikiečių, o dar didesnę nerimą kelia sužeistųjų skaičius. Sužeistieji labai trukdo, vienam sužeistajam tenka penki kareiviai, turintys juo rūpintis tam tikrą brangaus laiko tarpą, o rezultatai neaiškūs. Amerikiečių karinė ir civilinė valdžios rūpinasi viešąja nuomone ir sutaria: karas turi baigtis dabar. Nuo 1943 metų dirbdami prie Manhatano projekto geriausi mokslininkai su Robertu Openheimeriu priešakyje pagaliau paruošia ir dykumoje išbando pirmąją atominę bombą. Techninė komanda turi porą pageidavimų taikiniui: būtų neblogai parinkti miestą, iki šiol nepalietą tradicinio bombardavimo, bus lengviau įvertinti padarinius, taip pat, miestas, pageidautina, kad būtų dauboje, kad sprogimo banga geriau matytųsi, kad vėjai neišpūstų debesies. Oro pajėgų generalinis štabas neprieštaruoja. Išrenkami: Nagasakis, Nijigata, Kokuras ir Hirosima. 1945-ųjų rugpjūčio 3-ąją ir 4-ąją gražios, pilkšvai melsvos spalvos amerikiečių žvalgybinis lėktuvas skrenda virš miestų, dangų dengia debesys. Rugpjūčio 5-ąją Kokuras ir Nijigata dengiami žemų debesų, o virš Hirosimos septintą valandą ryto dangus išsigiedrija. Debesys palieka miestą, debesys negalvoja, jie nežino, kad jiems pasitraukus, mažasis lėktuvėlis parlėks į bazę ir praneš puikias naujienas – nebėra debesų. Gyventojai, stebintys po valandos atskridusį bombonešį, per daug nesirūpina, civilinė sauga net nusprendžia neskelbti pavojaus. Bombonešis B52 danguje virš Hirosimos neužsibūna, jo užduotis baigta, keturias tonas sverianti bomba jau leidžiasi, jos kritimas lėtas, prilaikomas daugybės standžių parašiotų, bomba žemės nepalies, ji sprogs šešių šimtų metrų aukštyje, tiksliai pagal planą.

Virš Hirosimos debesis nematyta juoda spalva apniaukia visą dangų. Pats debesis susidarymas sudėtingas procesas, priklausantis nuo daugybės faktorių. Kai temperatūra yra nulis laipsnių – oras pakelia penkis gramus vandens kubiniame metre, kai temperatūra dvidešimt laipsnių – septyniolika gramų. Jei drėgmės užtenka, debesiui dar reikia dulkių. Jų kilmė ir sandara nesvarbi, tai gali būti jūros druskos, išsiveržusių ugnikalnių dalelės, automobilių išmetamosios dujos, dykumos smėlis, į orą išsviesti susprogdintų miestų gabaliukai, susvilę kūnai, rūbų medžiagos siūleliai. Viskas susijungia su mažomis įelektrintomis dalelėmis Žemės atmosferoje ir turime šimtus tūkstančių tarpusavyje nesiliečiančių rutuliukų. Veikiami kondensacijos branduolių, jie ima liestis ir kristi į Žemę. Juodos spalvos lietus ant Hirosimos krito ištisas savaites.

„Juodi debesis uždengė atmosferą, vėjai kėlė baisų triukšmą, oras maišėsi, dangus ir žemė pradingo; atrodė, kad visi pasaulio elementai tenorėjo išsitiptinti ir panardinti pasaulį naujoje visiškos netvarkos būsenoje“¹⁸¹

1794 metų pavasarį 22-ųjų metų Lukas Hovardas dirbo vaistinėje, gamino sirupus ir tvarsčius. Vieną nelaimingą dieną jis nuo aukščiausios lentynos siekė paimti indą su aršenu, krito nuo kopėčių, indas su aršenu sudužo, o Hovardas krito ant duženų ir nuodų ir iki arterijos persirėžė dešinę šlaunį. Sąmonę atgavo tik po dviejų dienų. Žaizdos su aršenu pūliavo, sproguosios klaikiai dvokė, bet jis išgyveno. Dirbti negalėjo, buvo išsiųstas į gimtąją Jorkšyro provinciją atsigauti. Kaimynų mergaitė pasisiūlė jam paskaityti Šventąjį Raštą. Jam buvo 22-eji, jai, Mariabelai, vos 5-eri. Jam grįžus į Londoną, jie rašė vienas kitam laiškus. Įsimylėjo. Po dvylikos metų, Mariabelai sulaukus 17-kos, Hovardas ją vedė. Susirašinėdami jie buvo sutarę, kad, kai išsiskyrimo liūdesys pasidarys per stiprus, jie pakels akis į debesis ir galvos, kad virš jų tas pats dangus. *Turiu tau du šio ryto debesis*. Lukas Hovardas ilgėjosi. Ir į debesis jis žiūrėjo dažnai. Tiek, kad neužilgo metiniame kvakerių susirinkime Londone pirmą kartą istorijoje paskelbė suklasifikavęs debesis ir surašęs jų lotyniškus pavadinimus. Buvo išleistas plonas

¹⁸¹ Vidugirytė, Inga, *Gogol and the Geographical imagination of romanticism*, iš rusų k. vertė Isaac Stackhouse Wheeler, Vilnius: Vilnius university press, 2018, p. 191

sąsiuvinis, lakonišku pavadinimu „Apie debesų formas.“ Hovardo klasifikacija metams bėgant buvo taisoma, bet iš esmės pasiliko naudojama iki šių dienų. Plunksninius debesis lotyniškai vadiname Cirrus, kamuolinius – Cumulus, Nimbus – liūtiniai kamuoliniai debesis.

„...kai mudu pradėjom koresponduoti, padrikos mintys skriejo skersai išilgai per būtų ir nebūtų galimybių plotus. Dabar situacija pasikeitusi: formuojasi debesis, pastovių jausmų koncentracija...“¹⁸²

dar 20 minučių

Cumulus stratus debesis išsigaubė rudame skystyje šalia gelsvos putos. Sukau puodelį, kava sukosi atsilikdama, sustodavo vėluodama lyg atskira galaktika. Į ją krito meteoritai, praeivių veidų oda, tavo džinsinio švarko siūlai, seilių lašai iškvepiant iš burnos Einšteiną. Margarita Konenkova šukuoja jo žilus plaukus pirštais, ji yra ne pirma jo meilė, ne antra, ne trečia, ji pavadinta paskutine.

Kava garuoja, vos matoma forma kyla į dangų. Tenai ji susijungs su įelektrintomis atmosferos dalelėmis, apskriti lašai kurį laiką kabės ore kaip atskiri pasauliai. Vėliau ims liestis vienas su kitu ir kristi į žemę. Tau jau reikia bėgti.

O aš lieku stovėti. Bandau iškvėpuoti visą orą, kuo giliau įtraukti stalo atomus, kėdes, nunešamus puodelius, servetėles ir namo kampą.

¹⁸² Algirdo Juliaus Greimo ir Aleksandro Kašubienės laišakai 1988–1992, sudarė Aleksandra Kašubienė, Vilnius: Baltos lankos, 2008, p. 54

Išvados

The poet only asks to get his head into the heavens.
It is the logician who seeks to get the heavens into his head.

And it is his head that splits.

G. K. Chesterson



„Nupiešk man ultralengvą aukštasparnį“ – paprašau menininko Tito Antano Vilkaičio, jam dalinant autografus knygos pristatymo metu. Einu sutemusiu Kaunu link traukinio į Vilnių ir svarstau, kuo skiriasi norėjimas ir jau-turėjimas.

„Jis mokė mane skraidyti – mes žaisdavome, bet man atrodė, kad viskas vyko iš tikrųjų. Kad mes ne ant sofos, o kabinoje“¹⁸³.

¹⁸³ Šiškin, Michail, *Laiškų knyga*, iš rusų k. vertė Sigitas Parulskis, Vilnius: Vaga, 2015, p. 44

Atsistuju priešais lėktuvo nosį. Paliečiu propelerį. Apeinu pirštais sparno kraštą. „Dar truputį manęs palauk.“

Turi išmokti nusileisti išjungtu varikliu. Vėliau – esant priešiniam vėjui. Po to – uždengtu prietaisų skydeliu. Kuo daugiau skraidai, tuo labiau imi lėktuvą jausti; jo sparnų formą pasiduodančią vėjui, svorį, mokaisi atpažinti debesis. Sako, pavojingiausi pilotai pasidaro po 300 – 500 valandų skraidymo, maždaug septintais skraidymo metais¹⁸⁴. Sakytum, daugiau patirties, pasitikėjimo savimi ir žinių, o tikimybė nukristi išauga.

Po septynerių metų darbo, tekstui baigiantis, vis atrodo, kad pastanga ranka sučiupti mintį, gyvenančią žodyje, tepalieka tik truputį kalbinės medžiagos tarp pirštų.¹⁸⁵ Kaip kokiam seriale, tekste sukamos kelios siužetinės linijos persipina, lyg paraleliniai pasauliai visi egzistuoję vieni kituose, čia, tuo pat metu, tik kaip kokia radija, įsijungtų, taptų matomi, skirtingais dažniais. Ir, būnant viename dažnyje, nujausti gali, bet įsijungti į kitą neišeina. Dabartis, sako, nejaučia pavydo savo ateičiai. Dabartyje užprogramuojama ir paleidžiama veikti ateitis neretai mus nustebina, nes pamiršome, ko patys norėjome. Ji išsipildo, sakytume, per vėlai ir nebeteikia malonumo. Norėčiau išmokti norėti ilgiau.

Galbūt ir užduotys pasiskiriamos tik sudirginti save, atitraukti mintis. Atrodo, kad jų natūraliai užsinorime, arba jos nukrenta iš dangaus, bet iš tiesų, konstravome jas ilgą laiką, kartais nuo pat vaikystės, kaip galimas pabėgimo iš būties strategijas, sujungėme daugybes laidelių ir mygtukų, visą sistemą užprogramavome, kad ji automatiškai pasileistų iškart vos aptikusi nustatytas elgesio reikšmes. O nutinka taip, kad atpažinti išmokstame ne tankus miške, o debesų apniauktą dangų.

1884 metais vasario 4 ir 11 d. meno kritikas J. Ruskinas skaitė paskaitas pavadinimu „Devyniolikto amžiaus audrų debesis“. Jis aptarė Europos mene pavaizduotą dangų, alpinistų komentarus, penkiasdešimties metų savo stebėjimus sulygino su kitų teksta ir

¹⁸⁴ *Orlaiviai, saugumas*, prieiga internetu: <http://www.ulopf.lt/orlaiviai> [žiūrėta 2019-01-05]

¹⁸⁵ Merleu-Ponty, Maurice, *Akis ir dvasia*, iš prancūzų k. vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 20

priėjo išvados, kad virš Anglijos yra pakibęs naujos rūšies debesis. Jis pilkas, dangų niaukiantis, nelyjantis, lyg sausa tamsi skraistė, nepraleidžianti šviesos. Ruskinas baiminasi, kad mokslininkai domisi visokiom skruzdėlėm, saulės tyrimais, mėnuliu ir septynion žvaigždėm, ir gali jam viską apie juos papasakoti, ir kaip jie juda, ir iš ko jie, bet jam nuspjauti ant to, kaip juda saulė ir mėnulis, jų judėjimo jis negali pakeisti, bet štai, šitas baisus, naujas debesis¹⁸⁶, emanuojantis iš mūsų laukų ir neramumų, kylantis iš fabrių kaminų, kokia gi šito debesies moralė, na, kaip galima į ją ramiai žiūrėti?

Kaip apskaičiuoti, kiek mane veikia debesis ir kiek aš veikiu debesis?

Dialogo dalyviai keičia vienas kitą net ir nustoję kalbėtis. Bet koks smulkiausias santykis, prisilietimas vienas prie kito šakoja galimas ateities variacijas, dalį panardina į neapčiuopiamas dimensijas, dalis įpjauna, kitos laukia pačios savęs.

„Kaip tau pavyko, – klausia manęs Adi Kuntsman, mums einant vakarėjančia Kuldigos gatve¹⁸⁷, – išmesti iš galvos?“

Kurį laiką nerišliai pasakoju jai, kad, kai esi atstumtas, tai kažkuriuo metu įsitikini, kad esi nepakankamas, *you know, not good enough, not smart enough, not beautiful enough*¹⁸⁸. Tada galvoji, kad, na, reikia ties tais dalykais padirbėti, kad taptum tinkamas. Pradedi skaityti daugiau knygų, viskuo domėtis, daugiau klausinėti, bendrauti, vaikštai į konferencijas, skirtingas paskaitas, važiuoji, ieškai, trenkiesi į kitą pasaulio kraštą dėl kokios retos gėlytės, išmoksti greitai eiti, lėtai eiti, kopti, išmoksti eiti lynu, eiti atbulas ir užsimerkęs jausti, kada tau už nugaros užsimoja. Išmoksti atpažinti valgomus augalus nuo nuodingų, išmoksti išgyventi iš nieko, visiškai vienas, orientuotis tuštumoje, susitinki su budistais, vienuoliais, tuvių šamanas įsmeigia tau lokio nagus į akiduobių viršų ir kilsteli, sako: „būk kaip erelis, būk kaip vilkas“, – ir tu išmoksti būti. Arba apsidairai, kad jau savaitę gyveni kunigo kambaryje, spaudi vieną fisharmonijos klavišą ir mini pedalus, kad garsas tęstųsi jau visą valandą. Ir ką? Ir štai, pradedi dvejoti – gal tu jau pakankamas. O tas žmogus, žmogaus iš galvos neišmetei, ir neišmesi, ir jis negrįš dėl to, kad tu pasidarei pakankamas.

¹⁸⁶ Bridle, James, *New Dark Age: technology and the end of future*, London: Verso, 2018, p. 18

¹⁸⁷ tarptautinės vasaros mokyklos *Communicating Difficult Past*s Kuldigoje, Latvija, 2019, metu

¹⁸⁸ iš anglų k.: *na, žinai, nepakankamas, nepakankamai protingas, nepakankamai gražus*

Nusišypsau. Tylime.

Bet tada, na, ne taip viskas ir blogai. Jau esi išmokęs būti. Susiradęs įrankius, neretai ir naujus draugus, veiklas, atsiranda sritys, kuriose esi stiprus, imi jausti, kad esi reikalingas, gali kažkam padėti. Štai, dabar čia einame ir man gera. Ir, žinai, lieki su tom naujom sąvybėm, kurios, juk gal yra visai ir nieko, tokiai lėtai ir tingiai kaip aš, gal ir puiki buvo proga prisiversti, va, moku net ant galvos stovėti...

Kai kitą dieną Adi pasakoja apie savo gyvenimą, aš atsilošiu kėdėje ir užsimerkiu – yra tiek fantastiškų ir neįtikėtinų istorijų, daug vertesnių teksto, negu mano.

Kartais leidžiu sau pagalvoti, kad iš galvos negaliu išmesti ne tik aš, bet ir kažkas – manęs.

O tada pagalvoju, kad visas tekstas, kaip gerai, kad jau baigiasi, nes jau nebejaučiu poreikio ilgėtis. Nebenoriu eiti paskui, vytis. Prašyti apkabinti, jeigu žmogus nenori. Kodėl susikalbėti nepavyko? Bala žino. Norisi išjungti norą viską sukontroliuoti, suvaldyti. Išjungti gerą planą. Pasiduoti ir, gal tada, kaip rašė F. Dostojevskis, tą pačią akimirką, kai su pasibaisėjimu pasimatys, kad nepaisant visų savo pastangų, ne tik nepriartėjau prie tikslo, bet tartum nuo jo dar labiau nutolau, – tą pačią akimirką, tikslas ir bus pasiektas.

Pasižiūriu į ant sienos, prie darbo stalo priklijuotą Zigmo Pakštaičio kažkada *facebooke* parašytą tekstą: „noriu, kad akimirką patylėtų visi nušvitėliai, skelbiantys meilę sau ir pasauliui, akimirksniu nustatantys kada, kaip ir kur geriau gyventi, kas yra džiaugsmas, kur slypi gėris, kada būna meilė. Visi, kurie naudoja žodžius PALEISTI...“¹⁸⁹, ir šyptelėjusi atsitraukiu nuo klaviatūros.

¹⁸⁹ Pakštaitis, Zigmas, *vasario 4 dienos įrašas*, prieiga internetu: <https://www.facebook.com/zigmasp/posts/10210623618146129> [žiūrėta 2019-02-04].

Cituota literatūra

Abbott, Edwin A., *Flatland: a romance of many dimensions by A. Square*, London: Penguin books, 1988.

Abramovič, Marina, *Eiti kiaurai sienas*, iš anglų k. vertė Emilija Ferdmanaitė, Vilnius: Kitos knygos, 2018.

Acta Academiae Artium Vilnensis, t. 79: Meninis tyrimas: teorija ir praktika, sudarė Vytautas Michelkevičius, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015.

Algirdo Juliaus Greimo ir Aleksandro Kašubienės laišakai 1988–1992, sudarė Aleksandra Kašubienė, Vilnius: Baltos lankos, 2008.

Anderson, Jenny, *The future of the world: futurology, futurists, and the struggle for the post-cold war imagination*, Oxford: Oxford University Press, 2018.

Andriuškevičius, Alfonsas, *Rašymas dūmais*, Vilnius: Apostrofa, 2004.

An End Is a Beginning, Deutsche Bank Supports the Tomoko Yoneda Show at the Hara Museum, prieiga internetu: <http://db-artmag.com/archiv/2008/e/5/4/631.html> [žiūrėta: 2013-05-08].

Applebaum, Anne, *Gulago istorija*, iš anglų k. vertė Rasa Drazdauskienė, Vilnius: Baltos lankos, 2009.

Audeguy, Stephane, *Debesų ganytojas*, iš prancūzų k. vertė Snieguolė Liberienė, Vilnius: Tyto Alba, 2008.

Bachtinas, Michailas, *Autorius ir herojus: Estetikos darbai*, sudarė ir iš rusų k. vertė Darius Kovzan, Vilnius: Aidai, 2002.

Bail, Murray, *Eukaliptas*, iš anglų k. vertė Rasa Akstinienė, Vilnius: Tyto Alba, 2005.

Baranova, Jūratė, *Baimė nuskesti*, Vilnius: Apostrofa, 2009.

Baricco, Alessandro, *Šilkas*, iš italų k. vertė Pranas Bieliauskas, Vilnius: Tyto alba, 2007.

Barnes, Julian, *Gyvenimo lygmenys*, iš anglų k. vertė Nijolė Regina Chijenienė, Vilnius: Baltos lankos, 2015.

Barnes, Julian, *Laiko Triukšmas*, iš anglų k. vertė Nijolė Regina Chijenienė, Vilnius: Baltos lankos, 2017.

Bartas, Rolanas, *Teksto malonumas*: straipsnių rinkinys, sudarė Galina Baužytė-Čepinskienė, Vilnius: Vaga, 1991.

Barthes, Roland, *Camera Lucida. Pastabos Apie fotografiją*, Vilnius: Kitos knygos, 2012.

Barthes, Roland, *A lover's Discourse: fragments*, iš prancūzų k. vertė Richard Howard, London: Vintage, 2018.

Bodleras, Šarlis, *Sriuba ir debesys. Paryžiaus splinas*, iš prancūzų k. vertė Alfonsas Nyka-Niliūnas, Vilnius: Baltos lankos, 1995.

Bodleras, Šarlis, *Piktybės gėlės*, iš prancūzų k. vertė Sigitas Geda, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005.

Bohm, David, *Wholeness and the implicate order*, London and New York: Routledge Classics, 1980.

Bourrienne, Louis Antoine Fauvelet, *Memoirs Of Napoleon Bonaparte, Complete*. By His Private Secretary. Edited by R. W. Phipps Colonel, Late Royal Artillery, New York: Charles scribner'sons, 1891.

Bridle, James, *New Dark Age: technology and the end of future*, London: Verso, 2018.

Butler, Judith, *Senses of the subject*, New York: Frodham University Press, 2015.

Capra, Fritjof, *The tao of physics*, Boulder: Shambhala Publications, 1975.

Cassidy, David C., *Uncertainty, The Life and Science of Werner Heisenberg*, New York: W. H. Freeman and Company, 1992.

Castaneda, Carlos, *Don Chuano mokymas*, iš anglų k. vertė Aleksandras Tomskis, Vilnius: UAB „Luceo“, 2018.

Cvetajeva, Marina, *I niekur laiškai*, sudarė ir išvertė Ramutė Skučaitė, Vilnius: Santara, 2012.

Darwin, Charles, *On the origin of species*, London: Odhams press, 1872.

Darwin, Charles, *Journal of researches into the natural history and geology of the countries visited during the voyage of H. M. S. Beagle round the world, under the Command of Capt. Fitz Roy, R. N., chapter 1, St. Jago – Cape de Verd Islands*, London: John Murray, 1890.

Daujotytė, Viktorija, *Tekstas ir kūrinys*, Vilnius: Kultūra, 1998.

Diamond, Jared, *Ginklai, mikrobai ir plienas. Visuomenių likimas*, iš anglų k. vertė Vytautas Grenda, Vilnius: Kitos knygos, 2018.

Didion, Joan, *The year of magical thinking*, New York: Alfred A. Knopf, 2005.

Domingez, Carlos Maria, *Popierinis namas*, iš ispanų k. vertė Valdas V. Petrauskas, Vilnius: Alma littera, 2006.

Eco, Umberto, *Atviras kūrinys: Forma ir neapibrėžtumas šiuolaikinėje poetikoje*, iš italų k. vertė Inga Tuliševskaitė, Vilnius: Tyto alba, 2004.

Eco, Umberto, *Paslaptingoji karalienės Loanos liepsna*, iš italų k. vertė Inga Tuliševskaitė, Vilnius: Tyto Alba, 2006.

Freeman, Philip, *Aleksandras Makedonietis*, iš anglų k. vertė Vitalijus Šarkovas, Vilnius: Tyto Alba, 2012

Gasset, Jose Ortega Y, *Mūsų laikų tema ir kitos esė*, sudarė Antanas Andrijauskas, iš ispanų k. vertė Rūta Samuolytė, Vilnius: Vaga, 1999.

Gasset, Jose Ortega Y, *On Love: Aspects of a Single Theme*, iš ispanų k. vertė Toby Talbot, Mansfield Centre, CT: Martino Fine Books Publisher, 2012.

General Count Montholon, the Emperor's companion in exile, and testamentary executor, *History of the captivity of Napoleon at St. Helena*, London: Henry Colburn, 1846.

Goethe, Johann Wolfgang, *Iš mano gyvenimo. Poezija ir Tiesa*, iš vokiečių k. vertė Giedrė Sodeikienė, Vilnius: Baltos lankos, 2013.

Gondry, Michel (režisierius), filmas *Eternal Sunshine of the Spotless Mind*, 2004.

Greimas, Algirdas Julius, *Apie netobulumą*, iš prancūzų k. vertė Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2004.

Hussey, Andrew, *The Game Of War*, London: Jonathan Cape, 2001.

Jarvis, Brooke, The insect apocalypse is here. What does it mean for the rest of life on Earth?, in: *New York Times*, 2018 m. lapkričio 27 d., prieigos internetu: <https://www.nytimes.com/2018/11/27/magazine/insect-apocalypse.html> žiūrėta 2018-11-28

Johannisson, Karin, *Melancholijos erdvės: apie baimę, nuobodį ir pažeidžiamumą vakar ir šiandien*, iš švedų k. vertė Raimonda Jonkutė, Vilnius: Baltos lankos, 2011.

Kaip išmesti iš galvos. Interviu su Rūta Spelskyte, LRT radijo laida *Garso gėlės*, laidos vedėjas Lukas Devita, 2018-11-16, laidos trukmė 53 min., prieiga internetu: <https://www.lrt.lt/radijas/laidos/32128/garso-geles>

Kaku, Michio and Thompson, Jennifer, *Beyond Einstein: the cosmic quest for the theory of the universe*, New York: Doubleday, 1995.

Kaku, Michio, *Parallel worlds, the science of alternative universes and our future in the cosmos*, London: Penguin books, 2005.

Kauno marios, parengė Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Kauno skyrius, redkolegijos pirmininkas Klemensas Čerbulėnas, Vilnius: Mokslas, 1981.

Kilkus, Kęstutis, *Bendroji hidrologija (ežerai ir vandens talpyklos)*, vadovėlis universitetų geografijos specialybės studentams, Vilniaus universitetas, Hidrologijos ir klimatologijos katedra, Vilnius: Arėjas, 1993.

Kurlansky, Mark, *Druska. Pasaulio istorija*, iš anglų k. vertė Vitalijus Šarkovas, Vilnius: Tyto Alba, 2016.

Lewin, Ben (režisierius), filmas *Catcher Was a Spy*, 2018.

Lovelock, James with Appleyard, Bryan, *Novacene: the coming age of hyperintelligence*, London: Penguin books, 2019

Maingueneau, Dominique, *Literatūros kūrinio kontekstas: Sakymas, rašytojas, visuomenė*, iš prancūzų k. vertė Jūratė Skersytė, Vilnius: Baltos lankos, 1998.

Marquez, Gabriel Garcia, *Apie meilę ir kitus demonus*, iš ispanų k. vertė Valdas Petrauskas, Vilnius: Alma littera, 2006.

Marquez, Gabriel Garcia, *Prisiminimai apie mano liūdningas kekšes*, iš ispanų k. vertė Pranas Bieliauskas, Vilnius: Alma littera, 2006.

Marquez, Gabriel Garcia, *Meilė choleros metu*, iš ispanų k. vertė Valdas V. Petrauskas, Vilnius: Alma littera, 2016.

Marquez, Gabriel Garcia, *Šimtas metų vienuolėnės*, iš ispanų k. vertė Valdas V. Petrauskas, Vilnius: Alma littera, 2017.

Maury, Rene, *Napoleonas: didžiojo karvedžio saulėlydis*, iš prancūzų k. vertė Lolija Spurgienė, Vilnius: Tyto Alba, 2002.

Meillassoux, Quentin, *Science fiction and extro-science fiction followed by "The Billiard ball" by Isaac Asimov*, vertė Alyosha Edlebi, Minneapolis: Univocal Publishing, 2015.

Merleu-Ponty, Maurice, *Akis ir dvasia*, iš prancūzų k. vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 2005.

Mickūnas, Algis, *Estetika. Menas ir pasaulio patirtis*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

Milosz, Czeslaw, *Ulro žemė*, iš lenkų k. vertė Almis Grybauskas, Vilnius: Baltos lankos, 1996.

Mylimųjų laišškai, sudarytoja ir komentarų autorė Ursula Doyle, iš anglų k. vertė Virginija Jakutienė ir Marija Bogušytė, Vilnius: Vaga, 2014.

Murakami, Haruki, *Mylimoji Sputnik*, iš japonų k. vertė Ieva Susnytė, Vilnius: Baltos lankos, 2008.

Murakami, Haruki, *Vyrai be moterų: apsakymai*, iš japonų k. vertė Gabija Čepulionytė, Vilnius: Baltos lankos, 2016.

Nastaravičius, Mindaugas, *Dabar jau esi, Mo*, Vilnius: Tyto alba, 2014.

Neffe, Jurgen, *Eišteinas, biografija*, iš vokiečių k. vertė Alfonsas Tekorius, Vilnius: Alma littera, 2010.

Orlaiviai, saugumas, prieiga internetu: <http://www.ulopf.lt/orlaiviai> [žiūrėta 2019-01-05]

Pakštaitis, Zigmas, *vasario 4 dienos įrašas*, prieiga internetu: <https://www.facebook.com/zigmasp/posts/10210623618146129> [žiūrėta 2019-02-04].

Pilkauskas, Regimantas, *Pagrindiniai augalai Lietuvos želdynams*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008.

Pleij, Herman, *Karminas, purpuras ir mėlis. Apie spalvas Viduramžiais ir vėliau*, iš nyderlandų k. vertė Antanas Gailius, Vilnius: Aidai, 2010.

Pradel, Jacques and Varnell, Luc, *Paskutinė Antuano de Sent-Egziuperi paslaptis: kaip įminta didžioji mįslė*, iš prancūzų k. vertė Inga Sturytė, Vilnius: Žara, 2010.

Pugačiauskas, Virgilijus, *Napoleonas ir Vilnius: karinio gyvenimo kasdienybės bruožai*, Vilnius: Arlila, 2004.

Radauskas, Henrikas, *Visi eilėraščiai*, sudarė Aleksandras Žalys, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015.

Radvilavičiūtė, Giedra, *Tekstų persekiojimas. Esė apie rašytojus ir žmones*, Vilnius: Apostrofa, 2018.

Radvilavičiūtė, Giedra, *Šiąnakt aš miegosiu prie sienos*, Vilnius: Baltos lankos, 2013

Rossellini, Roberto (režisierius), filmas *Germania anno zero*, 1948.

Saint-Exupéry, Consuelo, *Rožės memuarai*, iš prancūzų k. vertė Aurelija Leonavičienė, Vilnius: Alma Littera, 2001.

Sartre, Jean-Paul, Kambarys, in: Jean-Paul Sartre. *Siena: Novelės*, iš prancūzų k. vertė Goda Butkienė ir Pranas Bieliauskas, Vilnius: Baltos lankos, 2003.

Seethaler, Robert, *Visas gyvenimas*, iš vokiečių k. vertė Rūta Jonynaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2017.

Smith, Ali, *Spring*, London: Penguin Random House, 2019.

Speer, Albert, *Trečiojo reicho viduje*, iš vokiečių k. vertė Ieva Sidaravičiūtė, Kaunas: Obuolys, 2013.

Spelskytė, Rūta, *Boxes*, prieiga internetu: <http://spelskyte.com/projects/BOXES.html> [žiūrėta 2018.09.10]

St. Clair, Kassia, *The secret lives of color*, London: Penguin books, 2017.

Sverdiolas, Arūnas, *Steigtis ir sauga*, Vilnius: Baltos lankos, 1996.

Šapoka, Kęstutis, *Pušis, kuri juokėsi*, Vilnius: Kitos knygos, 2018.

Šiškin, Michail, *Laiškų knyga*, iš rusų k. vertė Sigitas Parulskis, Vilnius: Vaga, 2015.

The Exile of St. Helena: the Last Phase in Fact and Fiction, iš prancūzų k. vertė Philippe Gonnard, London: William Heinemann; Philadelphia: J. B. Lippincott company, 1909.

Vasiliauskienė, Aušra, Jericho rožė. Rožinio Švč. Mergelės Marijos atvaizdai XVII–XVIII a. Vilniaus vyskupijoje, in: *Sveika, Mergele! Vilniaus arkivyskupijos marijinės ikonografijos aspektai*, sudarytoja Tojana Račiūnaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018, p. 155–182.

Vidugirytė, Inga, *Gogol and the Geographical imagination of romanticism*, iš rusų k. vertė Isaac Stackhouse Wheeler, Vilnius: Vilnius university press, 2018.

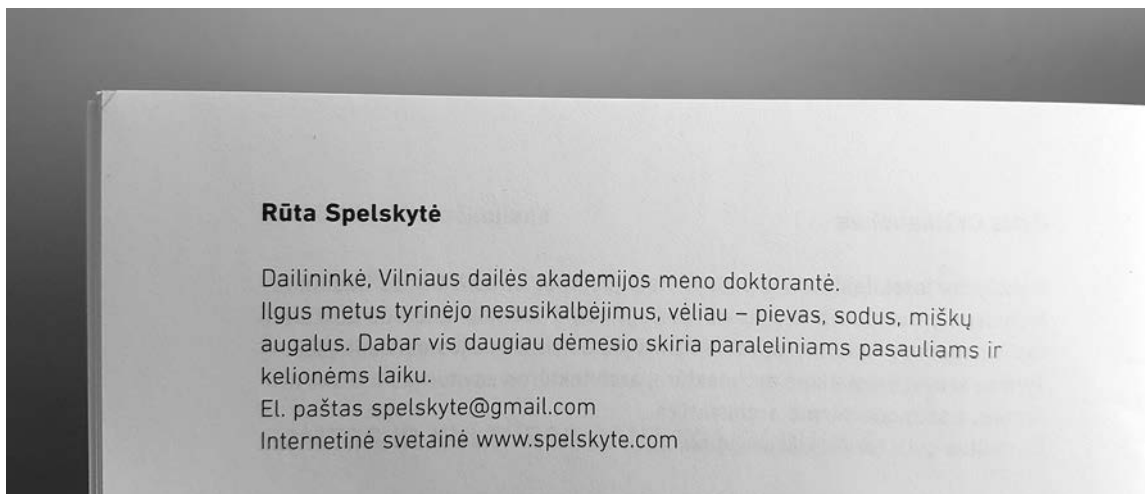
Virbickaitė, Aistė Paulina, Susikalbėjimo laukas, in: *7 meno dienos*, Nr. 4 (833), 2009 m. sausio 30 d.

Virilio, Paul, *Bunker Archaeology*, New York: Princeton Architectural Press, 1997.

Wohlleben, Peter, *Paslaptingas medžių gyvenimas: ką jie jaučia, kaip susikalba – neregimo pasaulio atradimai*, Vilnius: Kitos knygos, 2018.

Zėbaldas, Vinfridas Georgas, *Išeiviai*, iš vokiečių k. vertė Rūta Jonynaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2011.

Apie autoreę



Gyvenimo ir kūrybinės veiklos aprašymas

Rūta Spelskytė
gimė 1985, Vilniuje

Išsilavinimas

2019 tarptautinė vasaros mokykla *Communicating Difficult Pasts* Kuldigoje, Latvija
2011–2019 meno doktorantūra Vilniaus dailės akademijoje
2008–2010 magistro studijos Vilniaus dailės akademijoje, grafikos specialybė
2007 bakalauro studijos Valand akademijoje Geteborge, Švedija
2007 tarptautinės dirbtuvės Granados universitete, Ispanija
2006 Gerd Winner šilkografijos pamokos Lybenburge, Vokietija
2004–2008 bakalauro studijos Vilniaus dailės akademijoje, grafikos specialybė

DOKTORANTŪROS STUDIJŲ METU:

Apdovanojimai, stipendijos

2014 Lietuvos mokslo tarybos doktoranto stipendija už akademinis pasiekimus
2013 LR Kultūros ministerijos individuali valstybės stipendija
2012 Lietuvos mokslo tarybos doktoranto stipendija už akademinis pasiekimus
2011 *Grand Prix X* Baltijos jūros šalių grafikos bienalėje *Kaliningrad – Koenigsberg*, Kaliningradas, Rusija
2011 Diplomas už *geografiką* parodoje *Estampas'10*, Vilnius

Simpoziumai, konferencijos

- 2019 Pranešimas-kūrinio *Skrudžių liūtas* pristatymas simpoziume „Skroblaus vingiai“ Marcinkonių geležinkelio stoties galerijoje, Marcinkonys, 2019 08 17–23.
- 2018 Pranešimas *Mirkymas / Water Soaking* doktorantų parodos „Mokslas ir gyvenimas“ pristatyme-konferencijoje Vilniaus dailės akademijos parodų salėse „Titanikas“, Vilnius, 2018 04 06–07.
- 2017 Pranešimas *Sodas, kurio nemačiau* Vilniaus dailės akademijos ir Vilniaus universiteto konferencijoje „Sodai: tradicijos, įvaizdžiai, simboliai Lietuvos kultūroje“, Vilnius, 2017 05 11–12.
- 2014 Pranešimas *Trys pasakojimai* meno doktorantų konferencijoje Vilniaus dailės akademijos parodų salėse „Titanikas“, Vilnius 2014 05 15.
- 2011 Pranešimas *Grožio paieškos trenksmuose ir kraujo upėse* Vilniaus dailės akademijos ir Tarptautinės dailės kritikų asociacijos konferencijoje-seminare „Mano teritorija: moteriškoji erdvė dailėje“ Vilniaus dailės akademijos Dizaino inovacijų centre, Vilnius, 2011 11 11.

Personalinės parodos

- 2019 *der Garten, den ich nie erblickt habe*, Krankenhaus Hedwigshöhe, Berlynas, 2019 01 10 – 03 01.
- 2016 *Sodas miškas 2*, Vilniaus dailės akademijos galerija „Akademija“, Vilnius, 2016 05 09–21.
- 2016 *Miškas sodas*, Lietuvos dailininkų sąjungos „Galerija XX“, Panevėžys, 2016 03 24 – 04 22.
- 2012 *Žiūrėjimas arba besibaigiantis lingchi ir kreivas kupolas*, Vilniaus grafikos meno centro galerija „Kairė-dešinė“, Vilnius, 2012 04 05–21.

Grupinės parodos

- 2019 *Saldus ateities prakaitas*, Nacionalinė dailės galerija, Vilnius, 2019 07 10 – 09 01.
 - 2019 *Skroblaus vingiai*. Marcinkonių geležinkelio stotis, 2019 08 23.
 - 2018 *Chronometrai*. KKKC Parodų rūmai, Klaipėda, 2018 10 14 – 11 04.
 - 2018 *Šimtmečio lakštai*. LDS galerija „Arka“, Vilnius, 2018 10 05–31.
 - 2018 *Mokslas ir gyvenimas*. Vilniaus dailės akademijos doktorantų paroda. VDA parodų salės „Titanikas“, Vilnius, 2018 04 05 – 04 29.
 - 2018 *Einantis laikas. 100 Lietuvos menininkų /100 laikrodžių*. VDA galerija „Akademija“, Vilnius, 2018 02 05–17.
- Pakartojimai:
- „Parko galerija“, Kaunas, 2018 13 16–30;
 - Miesto šventė, Molėtai, 2018 06 30;
 - „Galerie Parisa Kind“, Frankfurtas prie Maino, Vokietija, 2018 08 19–29;
 - Laikrodžių muziejus, Klaipėda, 2018 10 17 – 12 06;
 - Trakų Vokės dvaro sodyba, 2018 12 – 2019 01 26.

- 2015 *Lost and found: Young art from Lithuania*. American University Museum at the Katzen Arts Center, Vašingtonas, JAV, 2015 04 25 – 05 24.
- 2014 *9e la Triennale Mondiale de l'Estampe et de la Gravure Originale*. Chamalières, Prancūzija, 2014 10 11 – 11 09.
- 2014 *Critical mass*. Grafički kolektiv galerija, Belgradas, Serbija, 2014 08 04–16.
- 2014 *Critical Mass at CIEC Betanzos*. Foundation CIEC, Tarptautinis šiuolaikinio estampo centras, Betanzos, La Coruña, Ispanija, 2014 07 14 – 08 29.
- 2014 *The critical mass portfolio*. GaleRica galerija, Makarska, Kroatija, 2014 05 03–14.
- 2014 VDA doktorantų paroda *Išklotinė*. VDA parodų salės „Titanikas“, Vilnius, 2014 04 30 – 05 21.
- 2014 *16-toji Talino grafikos trienalė*. KUMU meno muziejus, Talinas, Estija, 2014 02 07 – 06 01.
- 2014 *critical mass*. Little Art Parlour galerija, Novi Sad, Serbija, 2014 02 03–14.
- 2014 *International Project 150 Cycles*. Fundación 'ace. Buenos Aires, Argentina, 2014 01 01 – 13.
- 2013 *m e t a i*. Marijampolės kultūros centras, Marijampolė, 2013 09 20 – 10 22.
- 2013 *Wavy Banners*. Stadil, Norre Snede, Humlum, Sonder Nisum, Vorgod-Barde, Danija, 2013 06 22 – 10 19.
- 2013 *Viskas teisingai: 220*. VDA parodų salės „Titanikas“, Vilnius, Lietuva, 2013 11 15 – 12 05.
- 2013 XXI Estampa Fair – Multiple Art, Madridas, Ispanija, 2013 10 08–12.
- 2013 *Critical Mass*. Little Gallery, Department of Art, University of Calgary, Kanada, 2013 06 03–14.
- 2013 *Critical Mass*. "in.print.out" trienalė. Vienos meno akademija, Austrija, 2013 05 04–31.
- 2013 *Critical Mass*. JAVSGCI Konferencija PRINT:MKE. Milwaukee, Wisconsin, JAV, 2013 03 20–23.
- 2013 *Kūnas. Lietuvių grafika 1980–2013*. Galerija AV17, Vilnius, 2013 06 12 – 07 06.
- 2013 *Litera*. Modernaus meno centras, Vilnius, 2013 04 08–28.
- 2012 *Tarptautinė meno mugė ArtVilnius '12*. Litexpo parodų rūmai, Vilnius 2012 06 27 – 07 01.
- 2012 *m e t a i*. Vilniaus knygų mugė, Litexpo parodų rūmai, Vilnius, 2012 02 23–26.
- 2011 X Baltijos jūros šalių grafikos bienalė *Kaliningrad–Koenigsberg 2011*. Kaliningradas, Rusija, 2011 09 15 – 11 15. GRAND PRIX.
- 2011 Lietuvos paviljonas 54-oje Venecijos bienalėje *Už baltos užuolaidos. Projekto repeticija*. Šiuolaikinio meno centras, Vilnius, 2011 04 15 – 05 01.
- 2011 *Grafikos kontekstai. Deklaracija*. Šiuolaikinio meno centras, Vilnius, 2011 07 08 – 08 21.
- 2011 Lietuvos paviljonas 54-oje Venecijos bienalėje *Už baltos užuolaidos*. Venecija, Italija, 2011 06 01 – 09 25.
- 2011 *Talino grafikos trienalė*. KUMU meno muziejus, Talinas, Estija, 2011 01 20 – 05 08.
- 2011 *m e t a i*. Vilniaus grafikos meno centro galerija „Kairė-dešinė“, Vilnius, 2011 09 06–24.
- 2011 *Estampas'10*. Vilniaus grafikos meno centro galerija „Kairė-dešinė“, Vilnius, 2011 01 11–29.

Publikacijos

Rūta Spelskytė-Liberienė. Tekstas apie tekstą [įteikta spaudai, redaguota], in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 91, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2019, p. 189–194. ISSN 1392-0316

Rūta Spelskytė-Liberienė. Parodų *Sodas miškas* ir *Sodas miškas 2* atsiradimas, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 88–89, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018, p. 291–231. ISSN 1392-0316

Rūta Spelskytė-Liberienė. The Making of the Exhibitions Garden Forest and Garden Forest 2, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 88–89, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018, p. 301. ISSN 1392-0316

Rūta Spelskytė. Sodas, kurio nemačiau, in: *Sodai: tradicijos, įvaizdžiai, simboliai Lietuvos kultūroje*, konferencijos tezės, Vilnius, 2017, p. 34–35. ISBN 978-609-447-236-7

Rūta Spelskytė. Trys pasakojimai, in: *Meno doktorantų paroda Išsklotinė*, parodos katalogas, Vilnius, 2014.

Interviu

Kaip išmesti iš galvos. Interviu su Rūta Spelskyte LRT radijo laidai *Garso gėlės*, laidos vedėjas Lukas Devita, 2018 11 16, laidos trukmė 53 min., prieiga internetu: <https://www.lrt.lt/radijas/laidos/32128/garso-geles>

Publikacijos apie autorę

Rūta Ostrovskaja. Ten, kur Skroblaus vingiai, in: *7 meno dienos*, 2019 m. rugsėjo 20 d., Nr. 29 (1308), prieiga internetu: https://www.7md.lt/tarp_disciplinu/2019-09-20/Ten-kur-Skroblaus-vingiai

Dovilė Dagienė-DoDa. Menininkės Rūtos Spelskytės-Liberienės portretas, in: *Literatūra ir menas*, 2019 m. balandžio 19 d., Nr. 8(3679), p. 52.

Lietuvos grafika nuo 1960 metų, sudarytoja ir tekstų autorė Erika Grigoravičienė, Vilnius: Mo muziejus, 2018, p. 223–245. ISBN 978-609-8136-14-2

Aistė Kisarauskaitė. Kas įsiminė 2016-aisiais, in: *7 meno dienos*, 2016 m. gruodžio 23 d., Nr. 42(1194), p. 2–5.

Aistė Kisarauskaitė. Atviras laiškas Agnei Narušytei, nespėjusiai į Rūtos Spelskytės parodą *Sodas-Miškas 2*, in: *7 meno dienos*, 2016 m. birželio 3 d. Nr. 22(1174), p. 6–7.

Tallinna XVI Graafikatriennaal / The 16th Tallinn Print Triennial. Literacy – Illiteracy, parodos katalogas, Tallinn, 2014, p. 182–185. ISBN 978-9949-33-471-1

Karolina Rybačiauskaitė. Meninio tyrimo „punktai“, in: *7 meno dienos*, 2011 m. gegužės 16 d., Nr. 19(1080), p. 4–5, prieiga internetu: <http://www.7md.lt/daile/2014-05-16/Meninio-tyrimo-punctum->

Julija Petkevičienė. Rūta Spelskytė mechaniškas lingchi, in: *Daile*, 2013, Nr. 1, p. 86–91. ISSN 0130-6626, prieiga internetu: http://www.artseria.lt/Daile_2013-1_internetui.pdf

Jūratė Stauskaitė. Be stiklo: (as)meninės deklaracijos ŠMC, in: *Kultūros barai*, 2011, Nr. 9, p. 49–56.

Armina Jonušaitė. Tekstas ar vaizdas?, in: *Literatūra ir menas*, 2011 m. liepos 29 d., Nr. 30(3342), prieiga internetu: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/-/67027>

Vaidilutė Brazauskaitė-Lupeikienė. Ateitis priklauso jiems!, in: *Literatūra ir menas*, 2011 m. rugsėjo 30 d., p. 9, 17.

The X Baltic States Biennale of Graphic Art Kaliningrad – Koenigsberg 2011, katalogas, Kaliningradas, 2011, p. 58–63.

SUMMARY

How to get out of your head

Story of love, war and clouds

I live and create, trying not to have a fixed method. I am just moving forward, trying to explore new things, doing something that I haven't done before each day, being interested in a way it works, it can work, whether it is going to work at all.

It is hard to define the area of the main interest. I begin at the idea of misunderstandings, failures of the dialogue, and the search for fixing it, but then move to WW2 to flowers, biology, and history, art, philosophy searching for the connections. I am fascinated by how by reintroducing extinct small grey birds in one area you can unknowingly help mushrooms to grow on the other side of the world.

I remember the story of Tacita Dean. Being a child, she wanted to catch and keep a cloud, maybe to have a collection of clouds. She made a plan to go up in the air balloon. She chose a place where morning skies are usually misty, but the day she did it happened to be one of the clearest days for that time of the year. Later, she got to know, that the day she bagged the clear air was the day alchemists say is the best time to collect dew from its voyage from Earth to Heaven. I like the idea that you can't comfortably plan or predict the future.

At the beginning of my text, I think that I am investigating the misunderstandings, failures of the dialogue. And I am going to find a cure for them. But I sink into mass conflicts and wars with no clear answer. Then I think OK I am going to throw all this useless information out of my head. But it turns out that by trying to get rid of, I am continually repeating and thinking of the "useless" even more. There is this point of calmness in gardening, forest walks, animal life. But then I get myself in front of two WW2 bomb craters, and all the memories are back again alive and shouting.

I am thinking of the phenomena of knowing itself. Can I know anything?

The knowing in my text is fluid. It goes from river to sea and suddenly evaporates into the sky. Then it rains, comes back to me. I stop fighting the movement and unpredictability and embrace the flow.

Misunderstandings

This part of the text talks about my studies in Sweden, where I start to investigate misunderstandings, and my travels to Germany, Denmark. Then I move to Paris, where I begin constructing paper mechanisms. The idea was for devices to capture me in the state of dialogue and by rewinding the conversation later to see the mistakes of the communication.

Later I went on etching the frames where people passed each other on the bank of the river Seine, empty halls of museums, places of dates that never happened, dialogues that failed, details of the mechanisms itself, cycles and repetitions.

I turned to situationist games and started to read about riots, mass misunderstandings, fights, lingchi rituals, terrorist attacks, potlach in the eyes of the 9/11 attack, potlach as a gift as a form of violence. I started to travel to the places where the dialogues failed on a massive scale, and people were murdered, executed, tortured. I saw the dialogues as repetition, and I was interested in whether the places themselves had the information I was searching for. Why were those places chosen? Had anything been left in them till now, can I see it. So I went on to Finland, Spain, UK, Italy, Check Republic, Austria, Hungary, France, Switzerland, Bosnia and Herzegovina, Serbia, Macedonia, Romania, Bulgaria, Albania, Belarus...

Overflow. The end of lingchi and crooked cupola.

Everything became pointless. I had no answers, and my head swirled in the chaos of information and cruelty.

I stopped all my jobs, studies, travels for one year. After that period, I entered Ph.D. studies and constructed an octagonal room 2 meters in diameter and closed myself inside of it. I let my thoughts to appear, dwell, but I stopped analyzing them, talking to them. Some of them stayed. Others left. They fought each other, fractured, turned to different creatures.

Get things out of your head

I soon got to the beginning of the story. The wars and mass tortures were not the ones that tortured me most, but the simple dialogue between two people. The story that annoyed me so much was nothing but a romantic whispers that got no love letters back. These are a few people that I could not keep in my life. They left, and I am still spending my time, hyper analyzing the details of their retreat, hoping to find the answers whether the communication could have been better, successful, longer. I am stuck in this repetition of war heroes masking the simplicity of my feelings.

Fantasy and reality. Losing the one you never had and trying to let go of the one who is already gone

I talk about the things we think of as real, mixing them with the ones that are borrowed from fantasy world, dreams, wishes. The idea of separating reality from fiction becomes a hard task. I am starting to think there is no point in it. Reality emerges as a joke, something indescribable, even as something unnecessary.

The practice of traveling takes its place in the text. Constant moving from place to place, lousy sleep, mediocre food, and stress is repeated for an extended period and turns your abilities and skills upside down.

There is this moment of overtiring your system of thinking, your physical abilities, overusing all batteries when there is nothing left, you can't go any further. Then there is this period when you stop thinking and doing everything for a second and clear knowing becomes available.

In the chapters **What has happened to the mind** and **You are my light source**, I talk about the chemical reactions in the brain when a person falls in love. I analyze the light phenomena itself, talk about Einstein's General Theory of relativity, and attempt to prove it by taking pictures of the bent starlight during the solar eclipse. I talk about the possibility of coming back to yourself, to be your light source.

I am sorry I won't be able to meet you

The chapter finds me confused about why it is so hard to understand that you are unwanted and stop trying. I look at people as intelligent beings, but then there is this craving in the brain of being loved, that turns the person in love to a madman.

The story of photographing bent starlight continues. On the date of 1914 July 28th when Erwin Freundlich prepares his instruments in Crimea and his colleague William Campbell is near Kiyv, the Herzog Ferdinand is murdered in Sarajevo and WW1 starts. W. Freundlich being a German citizen in the Russian territory is taken as a war prisoner, W. Campbell, American, is left to wait for the solar eclipse. But during the event, the sky is clouded, and no pictures are taken. Everybody, including Einstein, is in despair. But as it appears this saved Einstein. His calculations were incorrect, and photographs may not have proven but destroyed his theory.

Fog. Distortion of the memory

Chapter analyses the possibility to delete specific memories from the brain physically. The movie "Eternal sunshine of the spotless mind" is used as one of the examples of failures of this kind of action.

In the search for *Punctum*

I talk about R. Barthes' theory of *Studium* - the image you can study with interest, and *Punctum* - the one that cuts to your heart. I try to find differences between my investigation of the history of WW2 and my memories.

Punctum 1 is the story about me, 5yrs old child, riding a train back home with my mother. During the ride, the last section of the train burst in flames, and we witness it burn down. Unfortunately, 20 years have passed, and I couldn't find any proof of that event.

I write about my deep connection to train traveling in a small chapter **Train practice**.

Punctum 2 is the story of me, 11yr old girl, acting in a movie. I am analyzing the movie scene where the camera focuses on me just looking at the camera lens. The sign "Hitler" is behind my back as I watch the street theater. They act a murdering of a woman by cutting her head off.

I have different memories of the recording, but I can't deny the fact that the girl in front of the camera is me. The reality is entirely mixed for me in this one.

Chasing after smoke

I take out events of smoke chasing out of all my traveling and investigation as a symbol of pursuing something you can hardly grasp. I was illegally climbing fireguard towers, tried to catch the burning of the grass "events" in spring, followed the places of terror attacks and bombings. But in the end, it all seems like the mask for the real reasons.

Plants overlooked

US Army tried to train the machine to be able to see the tanks hidden in the forest. The idea was to hide a bunch of tanks in the woods and take a hundred pictures of them. Then, you take another hundred photos of the empty forest. And they showed fifty pictures of each set to the neural network. The neural network gets the instructions that there is something important in the first set and nothing in the second. It analyses and goes flawless in trials. But it started to make catastrophic mistakes in the actual battlefield. Why?

The story goes that the first set of pictures was taken in the morning with a clear blue sky. The second set was made when the clouds shrouded the sky. The machine had learned how to distinguish whether it was sunny or not, but not was there a presence of tanks or not.

The prediction and careful planning gives results you are never prepared for. I spent years investigating wars, but in reality, I was missing a friend of mine, who has left and never came back.

I was traveling the places of conflicts and tried to get the information from them. But I never thought that plants growing in those areas give a lot of information about the acidity of the land, radioactivity, dry seasons, water floods and lots of other things. I was hoping the trees are going to speak my language and tell me all they know. They were talking to me. I was listening in the entirely wrong way.

Garden Forest

I turn to plants, forest, animal world. I try to learn their language.

I talk about two exhibitions, "Garden Forest." There are wild boars, deers, lakes, flowers in the show. I talk about my daily routine of walking a couple of hours in the forest, a collection of two hundred plants that were growing in the garden I later turned my home. I go to expeditions to rare plant meadows, take lessons on edible wild plants, etc. I start to construct sealed ecosystems. Talk about the change of perception of time after moving from city to garden. I begin to think of the dimension of time. The way it is perceived differently among people.

Third dimension in a two-dimensional world

Thought of the dimension of time soon pushes me to the ideas of time travel or ways to be and communicate in the worlds of more dimensions than ours. I am still stuck in the thought that this failure of the dialogue had the reason to happen. Perhaps, we had quite different perspectives of reality, and the realities didn't match.

There is this exercise in understanding higher dimension Universes. You need to explore lower dimension Universies. One of the examples can be Edwin Abbot's book Flatland (1884), where people live in a two-dimensional world. Women are Straight lines. When they turn their side, they look like a dot. Workers and soldiers are Triangles. Professionals and gentlemen are Squares. And the highest rank - nobility - are Pentagons, Octagons, and Polygons. The higher the rank - the more angles you have until you become a Circle. But these forms are visible only to us in the three-dimensional world. In the world of two dimensions, you look at things as if you looked at the coin from the very surface of the table. The coin then turns from oval to the line.

On the last day of the year 1999, the Sphere from the three-dimensional world comes to visit. It sees the Flatland from the third dimension as if from above. And the Flatlanders see it as an endless number of circles put on top of each other. The Square is invited to the world of three dimensions. Unfortunately, it sees the world as two dimensional.

It shows that although we might understand that objects actually are part of the higher dimensional object, we are not able to visualize this object completely or image what life would be like in this higher-dimensional space.

Heaven and the Virgin Mary. The lack of time

I climb the stairs. There is a strong smell of lilies. Virgin Mary at Gate of Dawn gazes through the metal coating. Her red dress is covered in golden flowers. Her right arm has been shot through by a Swedish soldier. There is no spirituality in the way I look at her. I am merely waiting for her eyes to look at me for us to have a conversation. But she moves not. While I am standing waiting in this room full of golden and silver hearts, hundreds, perhaps thousands of them hang on the walls, humanity is entering Eremocene, the age of loneliness, coming after the Anthropocene. Candlelight plays on the metal flowers in front of me, and the bees and butterflies are dying out outside this garden. We are breathing our air out. Will the Sun begin to shine more white than yellow? Men and women come and go, they kneel, they close their eyes, they ask, they pray. There is one woman in the corner. She cries.

Dear Mary. Lift your eyes a little bit. You could see blue lights outside in the middle of the street. You could see your reflection in the window glass.

Dear Mary. What did the man tell you? He came to you just after a couple of hours I told him I couldn't do without him. He wrote me back that he had no time for me.

When the star is getting further from Earth, its lightwave elongates, and yellow becomes more red. Every second we breathe the whole Universies fly away from us in tremendous velocities. Our Universe expands and is getting colder and darker. We are becoming quite lonely. We began this journey with a tiny and soundless Big Bang, and we are coming to our end in 5 billion years witnessing the Sun eating Mercury and Venus, baking tip of mount Everest. The Sun becomes an Earth-size ball with a 70% mass of Sun made of carbon and oxygen. We can catch some asteroids to the Earth gravitational field and use them to move and reach Proxima Centauri red dwarf. It is 4,3 lightyears away. We could start organizing this now.

Living at a different speed, the time moves differently. The faster I run, the slower time goes, the heavier my body becomes. Imagine me inhaling like a balloon, becoming a black hole. My gravitational field would be so strong that nothing would escape, nor even the light. The closer you'd come to me, the slower time would tick on your watch until it would stop completely.

We could think of the Earth deciding not to search for a second light source and stay in the darkness after the Sun passes away. All life forms would face a zero temperature, coldness in which information moves very slow. It would take trillions of years to think a thought, but the thinking mind wouldn't notice the time difference. The subjective time would be felt the same as always.

There would be no poetry in the saying that when I look at you for a second - it feels like forever.

In the year 1706 Johan Jacob Diesbach tries to make his usual koshinel red. Red lake mixture needed potash and Ferrum sulfate. He had no potash, so he asked his friend alchemist Johann Konrad Dippel for a small amount. Unfortunately Dippels potash had been mixed with blood or animal oil and gave the unplanned reaction in the mixture. Ferrum sulfate turned to Ferrum ferrocyanide and this made the colour blue instead of red.

The beautiful Prussian blue was created by accident. Vincent van Gogh used it in his famous *Starry night*, Hokusai - *The great waves off Kanagawa*, it covered whole blue period of Picasso and etc.

When you boil this unpoisonous mixture, Ferrum(III) ferrocyanide turns to hydrogen cyanide. Nazi used it as a component for their Zyklon B poison to gas thousands of people in their concentration camps. Americans used cyanide gas in WW1, but the poisonous gas happened to be lighter than air and didn't stay long enough at the battlefield to be productive. It rose to the sky too quickly.

The tiny details are the subject of significant change in history. Usually, it is just a small coincidence.

Perhaps, there is a Parallel Universe, somewhere, where there was no WW2. Probably, there is a Universe in which a man I wrote I couldn't do without him went to see me, not the Virgin Mary.

Perhaps there is a Universe where I am shooting at Mary's hand, not the Swedish soldier.

And maybe, there is one world where the Virgin Mary is alive, and we manage to have little chat.

Practice in a Japanese garden

In the summer of 2018, I voluntarily worked at the new Japanese garden in Vilnius. The work consisted of the sole movement repeated for hours - taking out leaf-bearing plants out of the moss. The chapter is written in a diary form. In the end, I have a conversation with a Buddhist, and she asks me what am I trying to get out of my mind. She tells me

that there is no need to do that. You need to put your head to its place and trust your feelings instead.

Water

Water is changing from fog and cloud to river, lake, water soaking, watering, coffee cup, freezing of the feeling, sinking, drying. Water is moving in the constant cycle, giving itself to the gravity of the Moon and Earth, giving birth to new forms.

I write about the reburying of the dead connected to the stories of water. I talk about the graves that are excavated, and people are witnessing that hair of the dead were still growing and filling the coffin. I talk about damming the river Nemunas and the replacement of the Rumsiskes cemetery. My relative tells this story, but it lives inside of me like my own. And each time I read a similar story, they give more details to the one I never saw myself, making it more precise and real. I talk about the stories that we keep. And the question of burial as the last phase, but, then it is repeated. Can everything be repeated?

Slow growing

Using chemical elements used in gardening (mostly fertilizers), I start to grow crystal forms in water. After a while, my main interest moves to the most simple one - salt. I begin to investigate its history and see the pattern of cut down trees to use for boiling and extracting salt from water. I start to search for the oldest forests in Lithuania and find the oldest sacred one. There is a small chapter about my **travels to the Ciuta forest**.

Exhibition *Water soaking*

I am approaching the retting pond — the circular lake, made by man to ret flax. After the process is finished, the water becomes poisonous.

I am thinking about the oak that's been resting at the bottom of the human-made pond for 12 years. It is black.

There is an irrigation canal in Panevezys, Upyte, near the Pasiliai bison reserve. On the side of the channel, there is a line of hunter towers. The ground is dotted with animal footprints. As we enter the forest, the long line of big stones emerges in the black soil. Partizans used to sit on those stones and smoke. There is a man called Antanas. He has a story to tell. During WW2 he was sitting on one of those stones and heard a plane. He saw a plane throwing something. He thought it was newspapers and went to the direction of the supposed landing. But there were two bombs. There are two bomb craters at the irrigation canal near the Pasiliai bison reserve. They are filled with water, and at first, I thought these were the flax retting ponds.

For a couple of years, I was thinking of those craters. And when I finally organised putting water camera in, the ponds were suddenly completely dry, and I could walk into them.

It could be the perfect ending for my story. It became apparent that you can give your brain tasks and make it think of something else, other than something unpleasant. It is possible to construct memories or fog them for a while. It is possible to create other-dimensional reality or enter one that you do not belong to. You can even bury and rebury. But there is still the possibility of coming back. You can't escape the chance to be reminded.

Clouds

The story of the creation of the atomic bomb during the WW2 is analyzed. Chapter talks about Robert Oppenheimer, who led the Manhattan mission in Los Alamos and Werner Heisenberg who tried to construct a bomb on the nazi side. There was a race between these two men. They both were continually thinking of the other, trying to imagine the progress.

There was a former soccer player Moe Berg. He was chosen as an American spy and went to meet W.Heizenberg. He had the task to determine the progress and shoot the scientist if necessary. He decided to leave Heisenberg alive, and the chapter discusses this moment as a possibility of mistake.

Even now, having all the precise technical information about the progress of both projects, it is tough to determine whether Heisenberg was trying to achieve goal of constructing the bomb, or he was trying to slow the nazi progress.

In the spring of 1794, Luke Hovard was working in the drugstore. He was mixing syrups and making bounds. He tried to reach the bottle with arsenic from top of the shelf, but the bottle fell and crashed. Young man landed on the sharp fragments and poison and badly hurt himself. He hardly survived and was sent to his hometown to rest. While he was lying weak in his bed, a small girl from a neighborhood started to come and read Bible for him. Soon they developed a friendship, but Hovard had to go back to his job. They began corresponding. They fell in love. After twelve years, they finally had the opportunity to marry. During those years, they had thought of a way to deal with the heartbreaking longing. They had to look at the clouds and think that they both are under the same sky. The story is a romantic one, but on the other hand, L. Hovard soon became the father of meteorology. He was looking at those clouds for so many hours, that finally he made first classification of the clouds in history and gave them Latin names that we are still using today.

Conclusion

The poet only asks to get his head into the heavens.

It is the logician who seeks to get the heavens into his head.

And it is his head that splits.

G.K.Chesterson

He taught me to fly. It was just a game, but it was very real for me. I felt I was in a pilot's cabin, not on the sofa.

When you start your pilot's course, there is significant attention to meteorology. You learn everything about clouds.

Later you learn how to land a plane with a motor switched off.

Then you learn to fly at the high wind.

Then you fly with your dashboard covered.

The longer you fly, the more you start to feel the plane, the wind, the atmosphere, learn how to use it. But then, there is this moment of 300-500 hours of flying when they say that flying becomes dangerous. It is strange that reaching the point of most probable moment of mistake is after you have been a pilot for around seven years.

At the end of the text, that has been with me for seven years, I try to get a grasp of the words, and they seem to fall through my fingers. I have created several worlds, and they are spinning on their own. I look at them, each is a separate Universe, and it is impossible

to see them all at once. It is a bit like switching through radio waves — one song at a time.

So, how did you manage? – asks Adi, while we are walking in a small street of Kuldiga, after the first day of summer school called *Communicating difficult pasts*.

I start to talk about the way you feel when you are pushed away. You know, not good enough, not smart enough, not beautiful enough. Then you start to think of what you could do better, be better, be smarter. You begin to read more books, involve yourself in conferences, meetings, new studies, you start traveling, investigating, exploring, talking to people, you begin to learn lots of things. You can walk slowly, walk quickly, climb mountains, you can walk on the wire, you can stand on your head, go backward, you can feel with your eyes closed that somebody is behind you, you can recognize the smell, you know which plants are edible, you know how to navigate in the emptiness. I met monks, Buddhists, shaman put bears claws onto my eyes once, and told me to walk like a wolf, and, you know, I tried. And there is a day coming. You have to notice it. You start to think that perhaps you are already enough. You begin to feel needed. Capable of helping others. It doesn't bring the person back. But you are having those qualities now. For this lazy person like me, it was a good reason to progress a bit.

And now, at the end of the text, I do not feel the need for longing anymore. I don't want to chase anymore. Why did the misunderstanding happen? Nobody knows.

Rūta Spelskytė-Liberienė
KAIP IŠMESTI IŠ GALVOS
ISTORIJA APIE MEILĘ, KARĄ IR DEBESIS
*Meno doktorantūra,
Vaizduojamieji menai, Dailės kryptis*

HOW TO GET OUT OF YOUR HEAD
STORY OF LOVE, WAR AND CLOUDS
Art doctorate, Visual Arts, Fine Arts

Iliustracijos autorės,
jeigu po jomis nenurodyta kitaip.
Vertimas autorės

Tiražas 50 egz.
Vilniaus dailės akademijos leidykla
Dominikonų g. 15, LT-01131

ISBN 978-609-447-327-2